

דיני אבילות – ערוך כשולחן

The Layman's Guide

to the

Laws of Mourning

Clear

Concise

Comprehensive

Based on the Rulings of

Rav Asher Weiss shlit"א

By Rabbi Avraham Holzer

Hilchos Aveilus WhatsApp Hotline: +972-52-767-3488

For Dedications or Donations towards the Final Edition or any comments on the Sefer: HILCHOS.AVEILUS@gmail.com

COVID-19 Pandemic - PDF Beta Edition

© All Rights Reserved

TABLE OF CONTENTS

Chapter 1: At the Time of Death (pg. 4)

Viduy (Confession) - The Kohen's Obligation to become Tamei --- See complete edition

Guarding the Deceased - Showing Respect to the Deceased - Pouring Out Water and Lighting a Candle - Eulogies

Chapter 2: Individuals Who Must Observe *Aninus* and *Aveilus* (pg. 6)

Family Members Who Are Required to Mourn - Situations in Which the Laws of *Aveilus* Do Not Take Effect

Chapter 3: The Laws of *Aninus* (pg. 7)

Introduction: - Performing Mitzvos - Halachos Pertaining to Food and Drink - Prohibitions of *Aveilus*

Chapter 4: Laws of *Aninus* on Shabbos - Erev Shabbos (pg. 9)

Aninus on Shabbos - Motzaei Shabbos - Tending to the Needs of the Deceased on Shabbos - Observing the Laws of *Aninus* on Shabbos - Practicing *Aveilus* on Shabbos - Halachos for an *Onen* in Shul

Chapter 5: The Commencement of *Aninus* and the Commencement of *Aveilus* (pg. 9)

Introduction - When the Mourners Are in the Vicinity of the Deceased - When the Deceased Will Be Buried Locally - A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased - When the Deceased Will Be Buried at a Distant Location - A Mourner Who Will Not Be Present at the Funeral - A Mourner Who Arranges a Funeral from Afar - A Mourner at the Location of the Funeral - A Mourner Who Will Travel to the Funeral - A Family Member Who Cannot Take Part in the Funeral Arrangements - When the Burial Is Delayed or Uncertain - Plane Travel During *Aninus* - When the Funeral Is Not Arranged by a Family Member

Chapter 6: *Keriah* and the *Brachah* of *Dayan Ha'Emes* (pg.16)

Tearing a Garment and Reciting the *Brachah* of *Dayan Ha'Emes* - When to Perform *Keriah* - At an Ordinary Burial - A Burial on Chol Hamoed - The Procedure for *Keriah* - Reciting the *Brachah* Before *Keriah* - The Text of the *Brachah* - Changing a Garment for *Keriah* - Details of the Procedure for *Keriah* - Repairing the Tear - Changing One's Clothes After *Keriah* - A Mourner Who Has Lost a Family Member Other Than a Parent - A Mourner Who Has Lost a Parent - *Keriah* for Two Family Members at Once - A Mourner Who Does Not Have Garments to Tear - *Keriah* for a Minor

Chapter 7: The *Seudas Havraah* (pg.19)

Havdalah before the *Seudas Havraah* - Mourner who is not sent Food - What Food is Sent and Eating Other Foods During and After the *Seudah* - Mourner Who Does Want to Eat or Does Not Have Time to Eat Before *Shekiah* - *Seudas Havraah* Before Shabbos or on Shabbos - Additional Family Members Eating at the *Seudah* - Chanukah, Purim, Rosh Chodesh, and Chol Hamoed

Chapter 8: The Laws of *Shivah* (pg.21)

Bathing - Applying Lotions and Perfumes - Cosmetics and Jewelry - Wearing Shoes - Wearing Laundered Clothes - Using Clean Sheets and Towels - Laundering Garments - Torah Study - Sitting on a Chair - Wearing Tefillin - Taking a Haircut - Cutting Nails - *She'eilas Shalom* - Greeting Others - Reducing Joy During *Shivah* - Leaving the House of Mourning - Performing *Melachah* - The Prohibition of *Melachah* During *Shivah* - Housework - Workers in a Mourner's Home - Halachos Pertaining to Business and Commerce - Basic Laws - A Paid Employee - An Independent Worker - A Business Owner - Performing *Melachah* for Others - Accepting Work During *Shivah* - Performing *Melachah* for a Mourner in a Different Location - Performing *Melachah* for a Spouse or Parent in Mourning - Marital Conduct

Chapter 9: The Laws of *Shivah* on Shabbos (pg.30)

Minchah on Erev Shabbos - Bathing for Shabbos - Preparing the Home for Shabbos - Wearing Shabbos Clothing - Sitting on a Chair - Washing on Shabbos - Torah Study - *Zemiro* - Leaving the House - The Shabbos Davening - The Torah Reading - *Birkas Kohanim* - Havdalah - Marital Conduct

Chapter 10: Laws for the House of Mourning and the Mourner's Family (pg.32)

Lighting a Candle - Covering the Mirrors - Exchanging Greetings - Removing Items from the House of Mourning - *Birkas Hamazon* in a House of Mourning - Conduct for the Mourner's Family - *Tefillos* in the House of Mourning

Chapter 11: The Laws of *Shloshim* (pg.34)

Bathing - Jewelry and Cosmetics - Haircuts - Cutting Nails - Wearing Laundered Garments - Wearing Shabbos Clothes During the Week - Using Laundered Bedsheets - Laundering Garments - Purchasing and Wearing New Garments - Purchasing New Shoes and Eyeglasses - *She'eilas Shalom* - Greeting Others - Changing One's Seat in Shul - Sending Gifts or Food to a Mourner - Inviting a Mourner to a Meal - Hosting Guests - Marital Conduct - Engagements During *Shloshim* - Marriage During *Shloshim* - *Shloshim* and Shabbos - When *Shloshim* Concludes on Shabbos

Chapter 12: The Twelve Months of Mourning (pg.38)

Mourning the Passing of a Parent - Haircuts - Cutting Nails - Laundering or Ironing Garments - Wearing Shabbos Clothes on a Weekday - Purchasing and Wearing New Garments - Purchasing New Shoes or Eyeglasses - Greetings - Conduct in Shul - Engagements and Marriages

Chapter 13: Music and Dancing During *Shivah*, *Shloshim*, and the Twelve Months of *Aveilus* (pg.40)

Chapter 14: Calculating the *Shivah*, the *Shloshim* and the Twelve Months (pg.41)

Chapter 15: Participating in Simchos and Events – See complete edition

Chapter 16: Saying Kaddish – See complete edition

Chapter 17: *Aninus* on a Holiday (pg.43)

Aninus on Erev Yom Tov - *Eiruv Tavshilin* - Observing the Prohibitions of *Aveilus* - If the Deceased Will Not Be Buried on Yom Tov - If the Deceased Will Be Buried on Yom Tov - Laws of *Aveilus* for an *Onen* on Yom Tov - Halachos Relevant to Shul - Havdalah After Yom Tov - *Aninus* on Chol Hamoed - Counting the Omer – Additional Laws in Complete edition

Chapter 18: Burials During or Before a Holiday (pg.45)

Aveilus After a Burial on Chol Hamoed - Beginning *Shivah* After a Holiday - Calculating *Shloshim* - *Aveilus* Interrupted by a Holiday - *Shivah* Interrupted by a Yom Tov - Laundering Garments and Preparing for Yom Tov - Erev Pesach - A Yom Tov That Follows a Shabbos - Observing the Laws of *Shloshim* During a Holiday - Calculating the Period of *Shloshim* - *Shloshim* Interrupted by Yom Tov - Bathing and Shaving in Honor of Yom Tov - Taking a Haircut During the Year of Mourning for a Parent - Yom Tov on Motzaei Shabbos - Other Laws Pertaining to Holidays – Additional Laws in Complete edition

Chapter 19: Shemuah Rechokah – Chassan and Kallah - See complete edition

Index (pg. 49)

Footnotes (pg. 54)

Chapter 1: At the Time of Death

Guarding the Deceased

1. After a person passes away, the body should not be left alone. Instead, someone should be designated to serve as a *shomer* and to stand guard over the body. This *shemirah* should continue from the moment of the deceased's passing until the burial, even on Shabbos. The precise details of the *shemirah* differ between two different scenarios:
 - a. If there is a concern that the body may be desecrated, the *shomer* must remain beside the deceased and stand guard over it at all times. Even today, when there is rarely a reason to worry that mice will prey upon the body, it is still possible for insects to prey on a body unless it is placed in secure refrigerated storage.

During this time, a *shomer* is considered to be involved in the performance of a mitzvah and is therefore exempt from all other mitzvos, such as davening and reciting the Shema. It is prohibited for a *shomer* to perform mitzvos while he is attending to his duty¹. Nevertheless, it is proper for multiple people to stand guard over the body in shifts, so that each will have an opportunity to recite the Shema and to daven².
 - b. If there is no concern that the body will be desecrated—for instance, if it is stored in a protected, refrigerated place—it is not necessary for the *shomer* to remain beside the body at all times. Instead, it is sufficient for the *shomer* to enter the room from time to time and to avoid being distracted from caring for the body. In this situation, a *shomer* is not exempt from mitzvos such as davening and reciting the Shema³. Nevertheless, even when there is no obligation to provide constant *shemirah* for the body of a deceased person, it is considered appropriate to do so anyway, in order to protect the deceased from *mazikim* (harmful spiritual forces)⁴.
2. A *shomer* may not eat during the course of his *shemirah*, unless it is a situation in which constant *shemirah* is not required. In that case, the *shomer* may exit briefly to eat and drink. If the deceased requires constant *shemirah*, the *shomer* should not eat unless he is replaced by a different person. If the *shomer* is thirsty and finds it difficult to stand guard over the body without drinking, and there is no one available to trade places with him, he is permitted to drink a small amount⁵. In that case, he should not recite a *brachah* before drinking⁶.

Showing Respect to the Deceased

3. Individuals standing within four *amos* of a deceased person should not engage in conversation, whether about Torah-related matters or mundane subjects (except the preparations for the funeral or similar matters). This prohibition also applies to anyone who is in the same room as the body, since the entire room is considered halachically equivalent to the four *amos* in the vicinity of the body⁷. In an open area, anyone who is standing at a distance of more than four *amos* from a body is permitted to engage in mundane conversation; however, they should not discuss Torah-related matters unless they are much further from the body⁸.
4. It is customary for a *shomer* to recite *Tehillim* or prayers for the deceased throughout the time that he spends in proximity to the body. It is permissible to recite these prayers within four *amos* of the body. It is also permissible to deliver a eulogy within four *amos* of the deceased, even if the eulogy includes *divrei Torah*.
5. It is prohibited to perform mitzvos in the vicinity of a body. This is considered *lo'eg larash* (literally, “taunting a pauper”) since a person who is deceased is no longer capable of performing mitzvos himself. Similarly, a person should not wear tzitzis or tefillin visibly within four *amos* of a body. A person should also refrain from reciting *brachos* or the Shema in the vicinity of a body.
6. The above prohibition applies only to the four *amos* in the immediate vicinity of the body. If a person is more than four *amos* from the body, even if he is in the same room, it is permissible for him to perform any mitzvah, provided that it is not particularly time-consuming. Thus, one may recite the Shema in the vicinity

Chapter 1: At the Time of Death

of a body as long as he is not within four *amos*, but it is forbidden to recite an entire prayer service or engage in any other time-consuming mitzvah in a room where a body is located, since this creates the appearance that one is not concerned about the needs of the deceased⁹. (See above regarding whether a *shomer* may engage in the performance of mitzvos.)

7. First-degree relatives who are subject to the laws of *aninus* (and preferably even non-relatives)¹⁰ may not eat in the room where the body of the deceased is located, even if the body is covered¹¹. It is permissible for the *onen* to eat in a different room¹², even if he is able to see the body through a doorway¹³. If the *onen* does not have another room in which to eat, he should create a *mechitzah* (partition) between himself and the body¹⁴. If that is not possible (or if this takes place on Shabbos, when it is prohibited to erect a partition¹⁵), the *onen* should turn away from the body while he eats, in order to demonstrate that he is eating only due to necessity¹⁶. If the *onen* is thirsty and wishes only to drink, and it is difficult for him to leave the room, he may turn to the side in order to drink¹⁷; however, he may not recite a *brachah* within four *amos* of the body, as above. (On a weekday, an *onen* should not recite a *brachah* on food or drink in any event, as will be explained below; if the *onen* is also serving as a *shomer*, see above.)

Pouring Out Water and Lighting a Candle

8. It is customary to pour out any water that was in an open vessel (such as the water in a cup or basin) in the house where the deceased passed away¹⁸. It is not necessary to discard other beverages, water in a cooked dish¹⁹, or water that is in a closed container²⁰.
9. Water in any open vessel should also be discarded in other homes in the “neighborhood” of the deceased. This refers to the two houses adjacent to the house where the deceased passed away, on either side²¹. In an apartment building, this halachah pertains only to the apartments on the same floor, not those above or below the apartment where the death took place²².
10. If the death took place on Shabbos or Yom Tov, the water in the home should not be discarded²³.
11. If the death took place in a hospital, the water should not be discarded²⁴.
12. It is customary to light a candle above the head of the deceased²⁵. (On Shabbos, a candle should not be lit even by a non-Jew.)

Eulogies

13. It is a great mitzvah to eulogize a deceased person. A eulogy should give rise to sorrow and should be delivered in a loud voice in order to inspire the listeners to weep. The deceased should be praised in the eulogy, and his or her virtuous attributes should be noted. One should embellish the virtues of the deceased to a small degree; however, it is prohibited to paint an extremely exaggerated picture of the deceased’s character²⁶.
14. Eulogies should not be delivered at all on Shabbos or Yom Tov. One should consult with a *rav* regarding whether and how eulogies may be delivered on Chol Hamoed, Rosh Chodesh, Chanukah, or any of the days of Purim (i.e., both the 14th and the 15th of Adar Rishon and Adar Sheni)²⁷. Some refrain from delivering eulogies on any day when *Tachanun* is not recited.
15. It is permissible to deliver a eulogy that includes *divrei Torah* even in the immediate vicinity of a deceased person. (In this case, it is not a violation of the halachah of *loeg larash* to speak about *divrei Torah* in the presence of the deceased.)

Chapter 2: Individuals Who Must Observe *Aninus* and *Aveilus*

Family Members Who Are Required to Mourn

1. The laws of *aveilus* and *aninus* must be observed by the seven first-degree relatives of the deceased: both parents, a brother or sister, a son or daughter, and a spouse. The halachos apply to half-siblings as well, regardless of whether they share a father or a mother with the deceased. Likewise, a sister of the deceased must observe the laws of mourning regardless of whether she is married or single. A spouse is bound by the laws of *aveilus* and *aninus* only if the marriage was halachically permissible; if a *kohen* marries a divorcee, for instance, then these halachos would not be observed²⁸.
2. The laws of *aninus* and *aveilus* apply only to family members who have reached the age of halachic adulthood (i.e., the age of thirteen for a boy and twelve for a girl). Minors do not acquire the status of *onenim*²⁹ or *aveilim*³⁰ even if they have reached the age of *chinuch*. Even if a family member of the deceased reaches the age of adulthood on the day after the burial, he is not bound by the laws of *shivah* or *shloshim*. However, if a child reaches the age of adulthood within twelve months after the passing of a parent, he should observe the laws pertaining to the twelve months of *aveilus*.
3. If a husband and wife quarrel and decide to divorce, and one of them passes away before the divorce can be carried out, the surviving spouse must still observe the laws of *aveilus*. Since married couples commonly make peace and renege on their intentions to divorce, it can be presumed that the couple might have ultimately chosen to remain married if the deceased spouse had lived. However, if their decision to divorce was finalized—for instance, if the husband received a *heter meah rabbanim* and has already given the *get* to a proxy who will deliver it to his wife—then the surviving spouse is not subject to the laws of *aveilus*³¹.
4. An adopted child is not subject to the laws of *aveilus* after the death of an adoptive parent. (Likewise, if a child has converted to Judaism along with his parents, he is not bound by the laws of *aveilus* after their deaths.) On the other hand, if the adopted child is responsible for arranging his parents' burials, he has the halachic status of a person who is “involved in a mitzvah” and is exempt from performing other mitzvos during the process. This will be explained further below.
5. An adopted child may recite the *brachah* of *dayan ha'emes*³² and may tear one of his garments³³ after the passing of a parent (or other relative). If he is embarrassed to tear only a single garment, since this will alert the onlookers to the fact that he was adopted, he is even permitted to tear all of his garments. An adopted child may also observe the laws of *aveilus* that impose stringencies on a mourner, such as refraining from pleasurable activities such as bathing and anointing himself. However, it is prohibited for him to observe the laws of *aveilus* that entail leniencies, such as the halachah that exempts a mourner from wearing tefillin.

Situations in Which the Laws of *Aveilus* Do Not Take Effect

6. If a child is born after a full pregnancy is completed (as determined by the doctors³⁴) and then passes away, the first-degree relatives should observe the laws of *aveilus* even if the child lived for only a few days³⁵. This is true even if the child was sick at the time of his birth and it was clear that he would not survive.
7. If a child is born prematurely and dies within the first thirty days of his life, the laws of *aveilus* are not observed. If the premature child lives in an incubator for several months and then passes away, one should consult with a *rav*.
8. If the deceased did not observe Jewish law or the death was a suicide, the family should consult with a *rav* regarding whether the laws of *aninus* and *aveilus* should be observed³⁶.

Chapter 3: The Laws of Aninus

General Introduction: The Concept of *Onen*

From the time of a person's death until the burial, every first-degree relative of the deceased is given the halachic status of *onen*. An *onen* is exempt from performing mitzvos and is prohibited even to perform a mitzvah voluntarily. The purpose of the status of *aninus* is to enable the family members to make preparations for the burial without being burdened with other responsibilities³⁷.

The laws of *aninus* and the exemption from mitzvos remain in effect even if there are other people, even other family members, who are attending to the preparations for the burial. Furthermore, even if the preparations have already been completed and the body has been delivered to the *chevra kaddisha*³⁸, as long as it is technically possible for the family members to participate in preparing for the burial, they are considered *onenim*.

Nevertheless, the laws of *aninus* are affected by whether a mourner is *able* to participate in the preparations for the burial. The halachos that will be delineated in the following paragraphs pertain only to *onenim* who are capable of taking part in the preparations. The halachos in a situation in which an *onen* cannot prepare for the burial will be discussed below.

1. An *onen* is exempt from performing both mandatory mitzvos (such as reciting the Shema, davening, and wearing tefillin)³⁹ and mitzvos whose performance is optional. It is forbidden for an *onen* to voluntarily perform mitzvos that he or she is not obligated to observe⁴⁰.
2. An *onen* is not permitted to transgress any prohibitions (such as the consumption of nonkosher food), regardless of whether the prohibitions are biblical or rabbinic in origin⁴¹.
3. An *onen* should not recite a *brachah rishonah* before eating, since the prohibition to eat before reciting a *brachah* is actually a function of the obligation to recite the *brachah*, and an *onen* is exempt from any active obligation. Likewise, an *onen* should not recite *birkas hamazon* after a meal, nor should he recite the *brachah* of *asher yatzar* after relieving himself.
4. An *onen* is required to perform *netilas yadayim* upon arising in the morning and before eating bread⁴²; however, he should not recite the *brachah* of *al netilas yadayim*. (In a situation of need, an *onen* may wrap his hands in cloth and eat without performing *netilas yadayim*⁴³.)
5. An *onen* should not respond *amen* to a *brachah* recited by another person, nor may he be counted as part of a *minyan* for davening. (During the funeral itself, when he recites Kaddish for the honor of the deceased, the *onen* is considered part of the *minyan*⁴⁴.)
6. If an *onen* erroneously begins reciting a *brachah* from which he is exempt, he may conclude the *brachah* if he realizes his error only after reciting the Name of Hashem. This is true even if he will repeat Hashem's Name at the conclusion of the *brachah*⁴⁵.
7. If a person is informed in the middle of davening that he has become an *onen*, he may complete the *tefillah*⁴⁶.
8. An *onen* is permitted to wear a *tallis katan*⁴⁷, but he should not recite the *brachah*.
9. Whenever an *onen* is exempt from performing mitzvos, he may not consume meat or wine. An *onen* may partake of food that was cooked together with meat or drink an alcoholic beverage other than wine, but he should avoid becoming intoxicated⁴⁸. The halachah prohibits an *onen* to eat while reclining, in regal fashion⁴⁹. Similarly, it is appropriate for an *onen* to refrain from sitting down to a complete, satisfying meal⁵⁰ or to eat extravagant or highly enjoyable foods⁵¹. On Shabbos an *onen* is permitted to eat as he normally would, and he may even partake of meat and wine⁵², provided he is not dealing with the preparations for the burial at that time (see below (4,6)).
10. An *onen* observes the practices of *aveilus* that are adopted during *shivah*⁵³, with two exceptions: He may wear regular shoes⁵⁴ and sit on an ordinary chair⁵⁵. The halachos of *aveilus* are detailed at length in the laws of *shivah* below (Chapter 8); therefore, we will present only a basic overview of the laws here.

- a. **Bathing:** An *onen* may not wash his entire body with hot or cold water. He may wash his face, hands, and feet alone with cold water (or even lukewarm water, provided that it does not have detectable warmth); however, hot water may not be used. A mourner may wash any part of his body that has become soiled. If he is suffering from great discomfort, he may even wash his entire body. (For further details, see below (8,1-6).)
- b. **Wearing laundered clothes:** An *onen* may not change into clothes that have been laundered; however, he may change the garments that are in immediate contact with his body if he has perspired and is suffering from discomfort. If an outer garment such as a shirt has become soiled with perspiration or has otherwise become dirty, and the *onen* will suffer discomfort or embarrassment if he must continue wearing it, he is permitted to change into a clean garment, which should first be worn by another person. (For further details, see below (8,20-23).) If the *onen* wishes to wear an old jacket or shirt in order to avoid destroying an expensive garment when he performs *keriah*, he should make sure not to wear the garment when it is newly laundered unless someone else wears it first.
- c. **Laundering garments:** In general, it is prohibited for an *onen* to launder garments. See below (8,20-23) for scenarios in which it is permissible.
- d. **Haircuts and shaving:** It is prohibited for an *onen* to take a haircut or shave his facial hair. If a person has begun a haircut and is informed of a family member's passing before it is completed, he is permitted to complete the haircut⁵⁶. (For further details of this halachah, see below (8,41).)
- e. **Cutting nails:** An *onen* may not trim his nails with an instrument; however, he may do so with his hands or teeth⁵⁷.
- f. **Applying lotion or skin cream:** An *onen* may not apply lotion or cream to his skin for pleasure; however, it is permissible to apply a cream that will prevent the development of dry skin or chapped lips.
- g. **Applying fragrances:** An *onen* may apply deodorant; however, an *onen* may not wear perfume.
- h. **Cosmetics and jewelry:** A woman may not apply makeup or wear special jewelry during the period of *aninus*. This halachah applies equally to a married woman and a young girl. A single girl of marriageable age may apply makeup to a reasonable degree in order to maintain a respectable appearance. A woman in the first month of her marriage may apply makeup as usual; she may also wear special jewelry.
- i. **Performing melachah:** An *onen* may not engage in skilled work or in commercial dealings, regardless of whether he does so personally or someone else performs the work for him. If the failure to perform the work will result in a loss, either to the *onen* himself or to someone else, there are various dispensations that may be applied in specific circumstances, as will be explained at length below (8,60-84). (If an *onen* owns a store or business and will suffer a significant loss if he is forced to close it during the period of *aveilus*, it is permissible for him to sell the business to another person, just as we sell chometz to a non-Jew before Pesach⁵⁸.)
- j. **Torah study:** Just as an *onen* is prohibited to daven or perform other mitzvos, it is also prohibited for him to engage in Torah study. Nevertheless, an *onen* may study practical halachos that he has a need to learn, such as the laws pertaining to *aninus* and *aveilus*⁵⁹. Even when an *onen* is not subject to the prohibition to perform mitzvos and is permitted to engage in Torah study (e.g., if he is traveling on an airplane), he may study only the subjects that a mourner is permitted to learn (see below (8,24-27)). The laws concerning Torah study on Shabbos will be presented in the following chapter.
- k. **Marital intimacy:** It is prohibited for an *onen* to engage in marital relations; however, an *onen* is not subject to the *harchakos* practiced during the period of *niddah*, such as the prohibition to pass an object to one's spouse. Nevertheless, spouses should refrain from hugging or kissing during *aninus*.
- l. **Social events:** It is prohibited for an *onen* to participate in a social event or other festive occasion. We will not discuss this at length, since it is highly uncommon for a person to participate in such an event during the period of *aninus*. The halachos pertaining to attending a *simcha* on Shabbos are identical to the laws that apply during *shivah*; see below (9,16).

Chapter 4: Laws of *Aninus* on Shabbos

Erev Shabbos

1. If a person passes away before Shabbos and the burial is scheduled to take place after Shabbos, the mourners are subject to the laws of *aninus* on Friday as on any ordinary weekday. Thus, an *onen* remains exempt from performing mitzvos and is prohibited to consume meat or wine during the course of the day. Most of the halachos of *aninus* are suspended shortly before sunset, when it is no longer possible to attend to the needs of the deceased, as on Shabbos itself (as will be explained in the following paragraph). At that time, the *onen* is permitted to daven Minchah, and a woman may light the Shabbos candles and recite the *brachah*⁶⁰.
2. On Shabbos, it is customary for an *onen* to wear Shabbos attire. (The *onen* should change only the clothes that are visible to others; just as a mourner may not change his undergarments for the Shabbos of *shivah*, an *onen* is subject to the same prohibition.) An *onen* should not bathe on Erev Shabbos, nor should he immerse in a mikvah, even if he does so every week. If he is suffering from discomfort or an unpleasant odor, he is permitted to bathe (as will be explained below (8,4)).

Aninus on Shabbos

3. Regardless of whether the deceased passed away on Shabbos or before Shabbos, an *onen* is not subject to the halachos of *aninus* on Shabbos, since the deceased cannot be buried at that time. Consequently, an *onen* must observe all mitzvos on Shabbos; he should daven and take part in the Shabbos meals as usual, and he should recite *brachos* before and after eating. Similarly, an *onen* may eat meat and drink wine on Shabbos. (However, he should not eat in the presence of the deceased, as explained above (1,7). If the *onen* is also the *shomer*, see above(1,2).) Nevertheless, an *onen* must observe the laws of *aveilus* that pertain to his private conduct, as will be explained below.

Motzaei Shabbos

4. The laws of *aninus* resume on Motzaei Shabbos. Consequently, an *onen* should not recite Havdalah or hear Havdalah from another person until after the funeral. (The halachos concerning Havdalah after a funeral will be outlined below (7,2).) If the burial will not take place on Motzaei Shabbos, it is preferable for the *onen* to recite the Shema for Motzaei Shabbos during the daytime on Shabbos itself, after *plag haminchah*, without reciting the *brachos* that accompany the Shema⁶¹.

Tending to the Needs of the Deceased on Shabbos

5. Although it is generally not permissible to perform a burial on Shabbos, an *onen* may speak about the arrangements for a burial; this is not considered a violation of the prohibitions of *v'dabeir davar* (conversing about activities that may not be performed on Shabbos) or *hachanah* (preparing on Shabbos for a weekday)⁶².

Observing the Laws of *Aninus* on Shabbos

6. When an *onen* is attending to matters related to the burial, he is subject to the laws of *aninus* even on Shabbos. Therefore, if an *onen* meets with the *chevra kaddisha* on Shabbos, he is bound by the laws of *aninus* at that time and is exempt from all mitzvos (and is prohibited to consume meat or wine). Similarly, if a death takes place on Shabbos afternoon and the family begins discussing the arrangements for the funeral, they should not interrupt the discussion in order to daven Minchah⁶³. When the *onen* finishes dealing with the needs of the deceased, and he is merely waiting for Motzaei Shabbos in order to carry out the burial, the laws of *aninus* are suspended and he becomes obligated in all mitzvos once again. Even if the *onen* will

Chapter 4: Laws of Aninus on Shabbos

have to speak with the *chevra kaddisha* again on Shabbos, but he will not be able to do so until later in the day, the laws of *aninus* are suspended until he meets with them. (Nowadays, it is generally not feasible to speak with the *chevra kaddisha* at all on Shabbos; therefore, this halachah is rarely relevant.)

Practicing *Aveilus* on Shabbos

7. On Shabbos, an *onen* should observe the halachos of *aveilus* only with respect to matters that are not visible to others. Therefore, the following prohibitions apply to an *onen* on Shabbos:
 - a. An *onen* may not use hot water even to wash his hands, nor may he wash his entire body even with cold water. (If a man generally performs *tevilas Ezra* and he will experience distress if he davens without immersing in a mikvah, it is permissible for him to immerse on Shabbos even when he is an *onen*⁶⁴; however, he should make sure to come out of the mikvah immediately after the immersion and not to linger in the water.)
 - b. An *onen* may not engage in Torah study, except the subjects that are permissible for a mourner to learn. An *onen* may read *shnayim mikra v'echad targum*, as well as any Torah passages that are generally studied as part of the Shabbos routine, such as *Pirkei Avos*⁶⁵.
 - c. An *onen* may not put on newly laundered garments for pleasure. If his garments become soiled with perspiration or dirt, he is permitted to change, as will be explained below (8,20-23). (On Erev Shabbos, an *onen* may change his outer garments in honor of Shabbos, as we explained above.)
 - d. An *onen* is permitted to greet another person with the words “*Shabbat Shalom*” or “good Shabbos.”
 - e. Marital intimacy is prohibited⁶⁶.

Halachos for an *Onen* in Shul

8. When an *onen* comes to shul on Shabbos, he should sit in his usual seat⁶⁷.
9. An *onen* should not receive an *aliyah*. If his failure to receive an *aliyah* will be a public demonstration of *aveilus*—for instance, if he is the only *kohen* in the shul—it is permissible for him to be called to the Torah; however, it is preferable for him to leave the shul before the Torah reading so that it is not necessary for him to receive an *aliyah*. (See below (9,20-23) regarding a *levi* or a person who is required to be given an *aliyah*).
10. An *onen* is permitted to serve as a *baal korei* if there is no one else in the shul who is capable of reading from the Torah.
11. An *onen* who is a *kohen* should not recite *birkas kohanim*. He must leave the shul before the *kohanim* are called to the *duchan*⁶⁸.
12. It is customary for an *onen* after the death of a parent to recite Kaddish on Shabbos. (This halachah is not relevant on a weekday, since an *onen* is exempt from davening altogether during the week.)

The special halachos that pertain to an *onen* at specific times during the year, such as Yom Tov, Chanukah, Purim, and the various fast days, as well as the laws pertaining to a bride or groom during the period of *aninus*, will be detailed in the following chapters.

Chapter 5: The Commencement of *Aninus* and the Commencement of *Aveilus*

Introduction

All the first-degree relatives of a person who passes away becomes subject to the laws of *aninus*, provided that they are in the same city as the deceased and that they have the ability to be involved in arranging the burial. Even if the arrangements for the burial are handled only by certain members of the family, the other family members are still subject to the laws of *aninus*. However, if one of the family members is not *capable* of taking part in the arrangements for the burial, either because he lives too far away or for some other reason, he is not subject to the laws of *aninus*. (This is similar to the case of an *onen* on Shabbos, who is not subject to the regular laws of *aninus* since he cannot make arrangements for the burial at that time.)

If the family member in question will not be in the area at all until after the funeral, he is subject to the laws of *aveilus* even before the burial.

When the deceased is transported to a distant location for burial, and some of the family members do not accompany the body, the *aninus ceases* and they usually become subject to the laws of *aveilus* as soon as they part with the deceased. In some situations, however, the remaining mourners will alter their calculation of the mourning period in order to observe *shivah* along with the senior member of the family, as will be explained below.

We will now delineate the various possible scenarios governed by these halachos.

When the Mourners Are in the Vicinity of the Deceased

When the Mourners Are in the Vicinity of the Deceased and the Deceased Will Be Buried Locally

1. If the burial will take place locally and the mourners will be present at the burial—or if they will be in the same city but will not attend the burial⁶⁹, as is customary in certain areas—the mourners are subject to the laws of *aninus* until the burial, and the laws of *shivah* take effect immediately thereafter. (If the mourners do not accompany the procession to the cemetery, they should gauge the amount of time that is likely to elapse before the burial, or they should wait to hear from the participants that the burial has taken place, and then begin observing *shivah*.)

When the Mourners Are in the Vicinity of the Deceased and the Deceased Will Be Buried at a Distant Location

2. **If the mourners are present with the deceased, and some or all of them will escort the body to its burial place:** This often takes place when a deceased person is transported to Eretz Yisrael for burial, but the halachah applies in any case in which the deceased is transported across a distance generally traveled by plane. In this scenario, as long as the mourners are in the vicinity of the deceased and are capable of taking part in the arrangements for the funeral, they are subject to the laws of *aninus* detailed above. The conclusion of *aninus* and the beginning of *aveilus* are governed by the following halachos:
 - a. **The mourners who accompany the deceased to the burial** should continue observing the laws of *aninus* until the burial and should begin observing the laws of *aveilus* after the burial⁷⁰. (Even if they will not be present at the burial itself, as long as they will be in a location nearby at the time, they should begin observing the laws of *aveilus* only at the time of the burial.) See below (5,19) regarding the halachos governing the mourners' conduct while traveling by plane. Immediately after the burial, the laws of *aveilus* take effect. If all of the mourners travel with the deceased, the period of *shivah* is calculated from the time of the burial. If some of the mourners remain behind and do not accompany the deceased, see below regarding the calculation of *shivah*.
 - b. **The mourners who remain behind and do not accompany the deceased to the place of burial:** The mourners who remain behind should begin observing the laws of *aveilus* when they conclude

- c. their involvement with the deceased and take their leave of him before his final journey⁷¹. The laws of *aveilus* take effect at that time and the mourners should participate in a *seudas havraah*. (In this scenario, the mourners should perform *keriah* when the eulogies are delivered or when they take their leave of the deceased; see (6,2)).
- However, there is one exception to this rule, in which although the laws of *aninus* conclude, the laws of *aveilus* do not yet commence. Namely, when the *gadol habayis* (senior family member, such as a father of dependent children) accompanies the deceased to the burial, if the burial will take place within three days and he will not return before the conclusion of *shivah*, the family members should wait until the burial itself to begin sitting *shivah*⁷². (This scenario is most common when the *shivah* is interrupted by a Yom Tov immediately after the burial. Under ordinary circumstances, the senior family member generally rejoins his family for the remainder of *shivah*.) During the intervening days, the family members do not have the status of *onenim*; they are obligated to observe all mitzvos and are not subject to the prohibition of consuming meat and wine. At the same time, many of the laws of *aveilus* also do not take effect, although the family members must observe all the strictures of *aveilus* that pertain to an *onen*, such as the prohibitions of bathing and shaving⁷³. The *seudas havraah* should be held after the burial, since the *aveilus* begins at that time⁷⁴.
 - In a scenario in which the laws of *aninus* are lifted and the laws of *aveilus* do not yet take effect, the mourners should not wear tefillin on the day of their family member's passing. On the next day, they should wear tefillin but should refrain from reciting the *brachah*⁷⁵.
 - In some situations, the mourners will not be able to sit *shivah* with the *gadol habayis* at all if they adjust their observance of *shivah* to conform to his. For instance, if the deceased passes away in Australia and the burial takes place in Eretz Yisrael on Erev Yom Tov, then Yom Tov will have arrived in Australia by the time the laws of *shivah* take effect for the *gadol habayis*. In that case, the other mourners will not be able to observe *shivah* at the same time as the *gadol habayis*, since the laws of mourning are not in effect on Yom Tov. Therefore, the family members should begin their observance of *shivah* as soon as they take leave of the deceased, as they would have done if there was no *gadol habayis* at all⁷⁶.
 - If the burial will take place more than three days after the family members take their leave of the deceased, then even if the *gadol habayis* travels along with the body, the other family members should begin observing *shivah* immediately.
 - **The *Gadol Habayis*:** The status of *gadol habayis* is conferred only on the father of the family, if his children live in his home (or in the vicinity) and he supports them, or an older sibling who is responsible for his younger siblings in the same fashion. In a family that consists of grown siblings who live in separate homes, none of the members of the family is accorded this status⁷⁷. (Some authorities maintain that the status of *gadol habayis* is conferred on a senior family member even if the other members of the family are financially independent.)
- d. **Calculating the Days of *Shivah* when some of the mourners escort the deceased to burial while others remain behind:** We have already explained that when some of the mourners accompany the deceased to the burial and the others remain behind, the mourners who accompany the body should not observe the laws of *aveilus* until after the burial, since they are given the status of *onenim* until that time. The family members who remain behind, on the other hand, generally begin observing the laws of *aveilus* as soon as they take leave of the deceased. However, the calculation of the end of *shivah* will vary between different scenarios, as follows:
- **When the mourners will return before the conclusion of *shivah*:** Any mourner who accompanies the deceased and returns before the conclusion of the *shivah* to join with the other mourners who had remained behind (even if for only a brief part of the *shivah* and then return to their own homes for the remaining time⁷⁸), should observe *shivah* until the same time as the other mourners; he is not required to continue the observance of *shivah* until seven days after the burial itself. Even if the *gadol habayis* travels to the burial, if he returns to the same location as the other mourners, his observance of *shivah* should conclude at the same time as theirs⁷⁹. For instance, if the deceased is taken from America to Eretz Yisrael on a Tuesday afternoon, and the relatives who remain in America begin observing *shivah* immediately—even though the burial

Chapter 5: The Commencement of Aninus and the Commencement of Aveilus

- does not take place until Wednesday—then even a mourner who accompanied the deceased will conclude the *shivah* on Monday along with the remainder of the family.
- **When the mourners will not return before the conclusion of *shivah*:** A mourner who accompanied the deceased to the burial and will not return to join the other mourners until after the *shivah*, should calculate the days of *shivah* beginning with the burial, rather than completing their *shivah* along with the family members who remained behind. This is true regardless of whether they sit *shivah* at the same location as the burial or in a different city. Thus, in the above scenario, the mourners who accompany the deceased to Eretz Yisrael will end *shivah* on Teusday, whereas the family members who remain in America will end on Monday. (As we noted above, there are some scenarios in which the mourners who remain behind will be required to observe *shivah* at the same time as the *gadol habayis*, and therefore they will likewise begin the observance of *shivah* at the time of the burial, rather than immediately after the deceased departs.)

A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased Who Will Not Be Present at the Funeral

3. If a family member is in a different country and will not be present at the funeral or participate in the arrangements for the funeral (that is, he is not actually involved in the preparations, even if it is technically possible for him to participate in the arrangements by telephone), he is not subject to the laws of *aninus*; instead, he should begin observing the laws of *shivah* immediately⁸⁰. He should tear his garments and have a *seudas havraah* at that time.
 - In this scenario, even if the family member is not financially independent, if he is not in the same city as the *gadol habayis*, he should calculate the period of *shivah* from the time that he is notified about the death (i.e., although his father is considered the *gadol habayis* and, under other circumstances, the son would be required to observe *shivah* along with his father, since they live in separate cities, he does not mourn together with him). For instance, a yeshiva *bachur* learning in a distant country who is supported by his father and is notified about the passing of a family member, should begin observing *shivah* immediately if he does not intend to return home for the burial⁸¹.
4. In this case, the mourner should calculate the days of *shivah* based on when he is *notified* about the death rather than the time when it actually occurs. If a mourner is in a different time zone, and he is notified about the death when it is still daytime at his location but the night has already arrived at the location of the deceased, both *shivah* and *shloshim* are calculated based on the date at his location. For instance, if a person passes away in Eretz Yisrael on the seventh of Shevat immediately after nightfall, and his son in America is notified while it is still the afternoon of the sixth of Shevat, then the son should begin observing *shivah* immediately if he will not be attending the funeral in Israel (even if he will travel to Eretz Yisrael and arrive only after the funeral). Thus, the son would conclude the observance of *shivah* on the morning of the twelfth of Shevat, even though it is only the sixth day since the death⁸².
5. The halachic principle of *miktzas hayom k'kulo* (a portion of a day is equivalent to an entire day) is always invoked with regard to the laws of *aveilus*. Therefore, as long as a person begins observing *aveilus* at some time before sunset, the day on which he began mourning is considered the first day of *shivah*. Nevertheless, if a person happens to daven Maariv before the conclusion of the day, and he is notified about his loss after davening Maariv, then the portion of the day remaining until sunset does not count toward the days of *shivah*, and the following day is considered the first day of *shivah*⁸³. At the same time, the mourner should wear tefillin on the following day (albeit without reciting the *brachah*), even though a mourner generally does not wear tefillin on the first day of *shivah* at all⁸⁴.

A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased Who Arranges the Funeral from Afar

6. If a mourner is in a different country and will not be present at the funeral, but he participates in making arrangements for the burial and the funeral by telephone or other means, he is subject to the laws of *aninus* described above⁸⁵. The mourner should perform *keriah* upon being notified of his loss⁸⁶. In this case, the mourner becomes subject to the laws of *aveilus* after the burial or after completing his involvement in the

Chapter 5: The Commencement of Aninus and the Commencement of Aveilus

preparations for the burial⁸⁷. The seven days of *shivah* begin at that time, and he should have a *seudas havraah*.

A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased Who is at the Location of the Funeral

7. If a family member is in a different country but the deceased will be brought to his location for burial (for instance, if a father passes away in *chutz la'aretz* and will be brought to burial in Eretz Yisrael, and his son lives in Eretz Yisrael), the mourner becomes subject to the laws of *aninus* even while the deceased is still far away, and the seven days of *shivah* commence after the burial⁸⁸.
8. While the deceased is en route to the destination, if there is no need whatsoever for the mourner to make funeral arrangements in advance of the burial, although he is not required to perform mitzvos such as reciting *brachos* and davening, he is permitted to do so; however, it is still prohibited for him to wear tefillin on the day of the death itself. The mourner should consult with a *rav* before performing any mitzvos in this situation⁸⁹.

A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased Who Will Travel to the Funeral

9. If a mourner is in a distant location but will travel to the site of the funeral, he is subject to the laws of *aninus* and should calculate the *shivah* beginning with the day of the burial. Regarding his conduct while he is traveling by plane, see below (5,19).
10. While the *onen* is still in a different country, if there are no arrangements whatsoever for him to make in advance of the burial, although he is not required to perform mitzvos such as reciting *brachos* and davening, he is permitted to do so; however, he should not wear tefillin on the day of the deceased's passing. The mourner should consult with a *rav* before performing any mitzvos in this situation⁹⁰.

A Mourner Not in the Vicinity of the Deceased Who Cannot Take Part in the Funeral Arrangements

11. If a family member will be present at the funeral but will not be able to participate in making the funeral arrangements—for instance, if he is serving a prison sentence and is not permitted to make telephone calls to people outside the prison, but he will be allowed to attend the funeral—he is not subject to the laws of *aninus* at all. In this situation, the mourner is obligated to observe all mitzvos and is permitted to consume meat and wine, and he should calculate the days of *shivah* beginning with the burial⁹¹. The mourner should not wear tefillin on the day of the death or on the day of the burial, which constitutes the first day of *aveilus*. (If the death or the burial takes place at night, the mourner should not wear tefillin on the following day.) However, if the burial takes place several days after the death, the mourner should wear tefillin during the intervening days, including the morning prior to the burial, without reciting the *brachos*⁹². (If the prisoner will not be present at the funeral, he should begin observing *aveilus* immediately; this is similar to the case of a family member who is in a distant location⁹³.)

When the Burial Is Delayed or Uncertain

12. If it will not be possible to bury the deceased for a day or two⁹⁴ (for instance, if the authorities will not release the body until that time), but it is possible for the family members to make arrangements for the burial, the laws of *aninus* take effect as usual.
13. If it will not be possible to bury the deceased for three days or longer, the laws of *aninus* do not take effect; however, the family members should not wear tefillin on the actual day of the death. When the burial becomes permitted, the family members become subject to the laws of *aninus* until after the deceased has been buried. In fact, the laws of *aninus* take effect slightly before the time when permission is received for the burial, as soon as the family is able to make arrangements for the funeral and burial. After the burial, the laws of *aveilus* take effect.
14. If the relatives do not know whether they will receive the body for burial at all, or if they do not know when the body will be available for burial, they should consult with a *rav* regarding when to observe the laws of

Chapter 5: The Commencement of Aninus and the Commencement of Aveilus

*aninus*⁹⁵. If they give up hope of retrieving the body, they should calculate *shivah* and *shloshim* from that time.

15. Even if it is clear that the family member is deceased, but the body has not yet been located, the family members are not subject to these halachos, as long as they are trying to attain the body. The mourners become subject to the halachos of *aninus* when the body is located, and the halachos of *aveilus* take effect after the burial. If the family gives up hope of locating the body, the halachos of *shivah* and *shloshim* take effect immediately. (Even if the body is found more than thirty days after the death, or the family members despair of finding it only after that time, *shivah* and *shloshim* are still observed⁹⁶.)
16. If the deceased was a married man, and his wife is prohibited to remarry due to the lack of sufficient evidence of his death, then the family should not observe *shivah* until the death has been proven sufficiently for the widow to remarry. In any such situation, the guidance of a *rav* should be sought⁹⁷.
17. If the mourners do not know with certainty that their family member has actually passed away, they are not subject to the halachos of *aninus* or *aveilus*⁹⁸.
18. If the body of a deceased person is discovered thirty days after his death (i.e., it is clear that thirty days have elapsed since the death), and the family was previously unaware that he had passed away, they should consult with a *rav* to determine whether it is considered a *shemuah rechokah*⁹⁹.

Plane Travel During Aninus

19. When an *onen* travels by plane—for instance, if he is traveling along with the deceased to the place of burial or to the location of the funeral—then if it is impossible for him to make telephone calls from the plane and to make arrangements for the burial, the laws of *aninus* are suspended during the flight. Consequently, the mourner should recite *brachos* and daven as usual while in transit¹⁰⁰; however, he should not wear tefillin if the death occurred on the same day. If it is a different day, he should put on tefillin but should not recite the *brachah*¹⁰¹. As soon as the plane lands and it becomes possible again for the mourner to participate in preparations for the burial, the laws of *aninus* take effect again.

In fact, the same halachah applies even if an *onen* has the *technical ability* to make telephone calls or otherwise communicate with others during the flight, as long as he has a highly limited ability to make funeral arrangements. However, if the *onen* actually takes part in arranging the funeral and burial while he is on the plane, he is indeed subject to the laws of *aninus*.

Nonetheless, if the *onen* can make telephone calls and communicate with others without restriction while on a flight, as from the convenience of his home (as is expected to be the case in the near future), then the laws of *aninus* apply on a plane as well¹⁰².

When the Funeral Is Not Arranged by a Family Member

20. When a deceased person does not have immediate family members (i.e., those who are obligated to observe the laws of *aveilus* following his passing), and there is a specific person who is responsible for the burial (for instance, the adopted son of a parent who has no other first-degree relatives), this person is considered to be involved in a mitzvah and is exempt from the performance of other mitzvos at that time. Such an individual may not interrupt his preparations for the funeral in order to perform any other mitzvah if the funeral will be delayed as a result, as this would be considered disrespectful to the deceased.
21. Nevertheless, the person in this scenario does not have the halachic status of an *onen*, who is prohibited to observe mitzvos; therefore, he is required to recite a *brachah* before drinking and to recite the Shema at the appropriate time. Since these are small delays that would not disrupt the scheduling of the funeral, the person responsible for organizing it should not refrain from performing these mitzvos. This is especially true today, when the *chevra kaddisha* tends to most of the needs of a deceased person¹⁰³.

Chapter 6: Keriah and the Brachah of Dayan Ha'Emes

Tearing a Garment and Reciting the Brachah of Dayan Ha'Emes

1. After the passing of any first-degree relative for whom *shivah* is observed (see above (2,6-8)), a person is obligated to perform *keriah* and to recite the *brachah* of *dayan ha'emes*.

When to Perform Keriah: An Ordinary Burial

2. If a burial will take place on an ordinary weekday (i.e., not on Chol Hamoed) and the mourner will be present during the funeral, it is customary to delay the performance of *keriah* until the funeral¹⁰⁴, where the *chevra kaddisha* can instruct the mourners on the proper procedure of *keriah*. If the deceased is being transported to a distant location for burial (such as Eretz Yisrael), the mourners who do not accompany the body should perform *keriah* at the time of the eulogies for which they are present¹⁰⁵.
3. A family member who will not be present at the funeral should recite the *brachah* of *dayan ha'emes* and tear his garments as soon as he is notified of the death, or at least before the funeral.
4. In any case, if a mourner does not perform *keriah* before the funeral, he may perform it at any time before the conclusion of the seven days of mourning. With regard to the *brachah* of *dayan ha'emes*, however, some authorities maintain that it may not be recited after three days have elapsed since the burial or since the mourner was informed of the death¹⁰⁶.
5. If a person is informed of a family member's death only after thirty days have elapsed, see complete edition regarding the laws of *shemuah rechokah*.

When to Perform Keriah: A Burial on Chol Hamoed

6. If a person passes away on a holiday and is buried on Chol Hamoed, it is customary that only the children of the deceased perform *keriah* at that time. Any other family members should not perform *keriah* until the beginning of *shivah*, which follows the conclusion of the holiday. If the death takes place before Yom Tov and burial will be on Chol Hamoed, it is preferable for the family members to perform *keriah* before Yom Tov begins (provided that they are familiar with the proper procedure.)
7. In any case in which a family member will not be performing *keriah* until after the burial, he should recite the *brachah* of *dayan ha'emes* at the time of the death or when he is notified about it. (This *brachah* may be recited even on Shabbos or Yom Tov.) Even if he does not recite the *brachah* immediately, it should be recited prior to the burial, rather than at the time of the *keriah* after the burial¹⁰⁷.
8. If a family member will not be observing *shivah* at all after the holiday—for instance, if he is notified about the death on Chol Hamoed, 29 days after it occurred, and it will have the status of *shemuah rechokah* after Yom Tov—he should perform *keriah* on Chol Hamoed¹⁰⁸. Likewise, if it will not be possible for him to perform *keriah* after Chol Hamoed for some other reason, he should do so on Chol Hamoed itself¹⁰⁹. Any mourner who performs *keriah* on Chol Hamoed, even if he is supposed to perform it at a different time, will likewise fulfill his obligation. (In fact, even if a mourner violates the laws of Shabbos or Yom Tov by performing *keriah*, he will also discharge his obligation¹¹⁰.)

The Procedure for Keriah

Reciting the Brachah Before Keriah

9. The *brachah* of *dayan ha'emes* should be recited before *keriah*; the mourner should tear his garment immediately thereafter. If the mourner has already recited the *brachah* (for instance, if the deceased passed away on Shabbos and he recited the *brachah* at that time), he should not repeat the *brachah* at the time of the *keriah*.
10. The text of the *brachah* is ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם דיין האמת.

Changing a Garment for *Keriah*

11. It is permissible for a mourner to change into a less valuable garment before performing *keriah*, in order to avoid ruining an expensive garment¹¹¹. (The mourner should make sure not to put on a newly laundered garment; instead, he should have another person wear the garment for a short time before he puts it on.)

Details of the Procedure for *Keriah*

12. The following is the procedure for *keriah* after the death of a parent:

- a. The mourner must tear all of the garments he is wearing. For instance, if he is wearing a shirt and a suit jacket, he must tear both. (In a community in which a suit jacket is worn only on special occasions, some people do not tear their jackets¹¹².) A mourner should not tear his undershirt¹¹³ or *tallis katan (tzitzis)*¹¹⁴, nor should he tear a winter coat or raincoat or any other garment worn only to protect one from the cold or rain¹¹⁵.
- b. *Keriah* should be performed on the upper portion of the front of the garment, beginning at the collar¹¹⁶.
- c. It is preferable to tear the left side of the garment; however, if a mourner tears the right side of his garment, he has discharged his obligation.
- d. The garment should be torn vertically¹¹⁷.
- e. The tear should not be limited to the length of one *tefach*. Rather, the tear should reach the mourner's heart¹¹⁸.
- f. The mourner should stand while performing *keriah*¹¹⁹. He should not be sitting, lying down, or even resting his weight on an object (to the point that he would fall if the object were removed¹²⁰). If a mourner performs *keriah* while he is sitting, he should repeat the *keriah* while standing. (The same garment may be used again, distancing a *tefach* from the tear.) If the mourner is elderly or frail and cannot stand, someone else should stand beside him and tear the garment while he sits¹²¹.
- g. The mourner should tear his garment with his hands¹²²; a knife or scissors should not be used. If it is difficult to tear the garment by hand, a pair of scissors or a knife may be used to begin the tear¹²³. Even if it is possible for the mourner to tear the entire garment on his own, it is customary for another person to begin tearing it with a knife and for the mourner to complete the process of *keriah* with his hands. A mourner should be assisted by a person of the same gender.
- h. If a mourner is not capable even of completing the *keriah* with his hands alone, it is preferable for him to ask another person to tear his garment by hand, rather than using a knife¹²⁴.
- i. *Keriah* should not be performed in a way that prevents others from witnessing it. For instance, the mourner should not tear his garment beneath a coat or in a private room¹²⁵. At the same time, it is not necessary for the mourner to make sure that the *keriah* is witnessed by others. If he is alone in his home, for instance, he is not obligated to go outdoors in order to perform *keriah*. He should simply not make a point of concealing the act.
- j. A female mourner is also required to tear all of her garments after the death of a parent. A woman should therefore make sure to wear a shell beneath her garments so that her skin will not be exposed when *keriah* is performed¹²⁶ (since a shell is an undergarment and does not need to be torn). If a woman is wearing only two garments and both are subject to the requirement of *keriah*, she should tear only the outer garment in order to avoid exposing her skin. If the woman is wearing only one garment, and it is therefore inevitable that her skin will be exposed, it is preferable for her to perform *keriah* after the funeral in a private location or after putting on an additional garment.
- k. After performing *keriah*, a female mourner should repair the tear in order to preserve her modesty¹²⁷. The tear may not be sewn professionally; it is generally closed with a safety pin¹²⁸.

13. The procedure for *keriah* for any other first-degree relative is the following:

- a. The mourner should tear only his outermost garment¹²⁹. (It must be an ordinary garment, such as a shirt; *keriah* is not performed on a *tallis katan* or undershirt, or on a winter coat or raincoat¹³⁰.)
- b. The mitzvah of *keriah* may be performed on a suit jacket¹³¹; however, in a community in which jackets are worn only on special occasions, some authorities maintain that *keriah* should not be performed on a suit jacket. Therefore, some have the custom for a mourner to remove his suit jacket (so that his outermost garment will be an ordinary shirt) and to perform *keriah* on his shirt instead¹³².
- c. *Keriah* should be performed on the upper portion of the front of the garment, beginning at the collar¹³³.
- d. It is preferable for *keriah* to be performed on the right side of the garment; however, the mourner fulfills his obligation even if he tears the left side of the garment¹³⁴.
- e. The garment should be torn vertically.
- f. The minimum length of the tear is one *tefach*¹³⁵ (between eight and ten centimeters). The mourner may tear the garment further if he desires¹³⁶.
- g. It is permissible to use a knife or scissors to tear the garment.
- h. The mourner should make the majority of the tear on his own; however, it is customary for another person to begin the process of *keriah* and for the mourner to complete it¹³⁷. A mourner should be assisted by a person of the same gender.
- i. If it is difficult for the mourner himself to tear his garment, he may ask someone else to tear it for him¹³⁸.
- j. The mourner should stand while performing *keriah*. He may not tear his garment while sitting, lying down, or resting his weight on an object (if he would fall if the object were removed). If a mourner performs *keriah* while lying down, he should repeat the *keriah* while standing. (The same garment may be used again, distancing a *tefach* from the tear.) If the mourner is elderly or frail and is unable to stand, it is preferable for another person to stand beside him and perform the *keriah* while he is sitting¹³⁹.
- k. A female mourner should make sure to wear two garments (or a shell beneath her shirt) so that her skin will not be exposed when her garment is torn. If she is wearing only one garment, it is preferable for her to tear the garment in a secluded place after the funeral or to put on an additional garment.
- l. After performing *keriah*, a female mourner should repair the tear in order to preserve her modesty. The tear may not be sewn professionally; it is generally closed with a safety pin.

Repairing the Tear

14. There are various halachos governing when and how it is permissible to repair a garment that has been used for *keriah*. (As mentioned earlier, women should repair the tear immediately in a crude fashion). We will not discuss these halachos at length, since most people today tend to discard the torn garments rather than repairing them. If a person wishes to repair a garment that was torn for this purpose, it should be done in consultation with a *rav*.

Changing One's Clothes After *Keriah*: A Mourner Who Has Lost a Family Member Other Than a Parent

15. After the passing of a relative other than a parent, a mourner may change out of his torn garment during the *shivah*. The mourner is not required to tear the garment that he puts on to replace it¹⁴⁰. However, if he performs *keriah* before the burial, he should not change into a different garment until after the burial¹⁴¹.

Changing One's Clothes After *Keriah*: A Mourner Who Has Lost a Parent

16. If a person who has lost a parent wishes to change his garments during the *shivah*, he is required to tear any new garment that he wears, whether it is an outer garment or a garment worn below another article of clothing¹⁴². The procedure for *keriah* is identical to the manner in which the initial *keriah* is performed¹⁴³. A

mourner is not required to perform *keriah* on a pajama shirt¹⁴⁴, undershirt, *tallis katan* (*tzitzis*), winter coat, or raincoat.

Keriah for Two Family Members at Once

17. If a person is mourning for two family members at once (i.e., if both deaths occurred before the *keriah*, even if the two family members did not pass away at the same time), he is required to perform *keriah* only once for both. This halachah holds true if the mourner has lost both of his parents or two other first-degree relatives; however, if a person suffers the loss of a parent and a different family member at the same time, he must perform *keriah* twice¹⁴⁵. (It is considered disrespectful to a parent to consolidate the *keriah* for their passing with the requirement to rend a garment in mourning for a different family member as well.)
18. If a person performs *keriah* for one family member and then a different family member passes away, the halachos governing this scenario are complex. Since this is not a common occurrence, we will not discuss the various details here.

A Mourner Who Does Not Have Garments to Tear

19. A mourner is not required to use his own garments to perform *keriah*; he may also discharge his obligation by tearing garments that have been loaned to him, provided that the owner of the garments permits him to do so. If a person is wearing garments that he is not permitted to tear (for instance, a prisoner who is wearing a prison uniform), he cannot fulfill his obligation by tearing those garments, since it would be considered a *mitzvah habaah ba'veirah* (in this case, the sin of theft). Thus, if a prisoner will be able to wear a garment at the funeral that he is permitted to tear, he should perform *keriah* at that time. If he subsequently puts on his prison uniform again, he should not tear it even if he is mourning the loss of a parent. If a mourner does not have an opportunity to wear a garment that he can tear at any time between the death and the conclusion of *shivah*, he should not perform *keriah* at all¹⁴⁶.

Keriah for a Minor

20. A minor is not obligated to perform *keriah* even if he has reached the age of *chinuch*¹⁴⁷. However, if a child loses a parent, someone should rend his garments in order to generate sorrow. Since the purpose of tearing a minor's garments is to engender sorrow and not to fulfill the mitzvah of *keriah*, it is not necessary to observe all the details of the procedure of *keriah*; for instance, the child may sit while *keriah* is performed¹⁴⁸. Nevertheless, if a child has reached the age of *chinuch*, it is preferable to perform the procedure of *keriah* with all the details delineated above, since there are some authorities who maintain that a child who has reached the age of *chinuch* is required to perform *keriah*.
21. If a different family member of a child passes away, the child should not perform *keriah* at all¹⁴⁹.
22. The garments of an infant or small child who is not present at the funeral and eulogies should not be torn at all, even after the passing of a parent¹⁵⁰.
23. Even a minor who is not obligated to perform *keriah* may recite the *brachah* of *dayan ha'emes*¹⁵¹.

Chapter 7: The Seudas Havraah

1. At the beginning of the period of *shivah* (i.e., after the burial or when the mourner concludes his involvement with the deceased as detailed above (Chapter 5)), the friends and neighbors of a mourner should send food for the first meal of the mourning period. This meal is known as the *seudas havraah*. On the first day of *aveilus*, the mourner is prohibited to consume any of his own food until he has participated in the *seudas havraah*; however, it is permissible for him to drink before this meal¹⁵². (In a case of great necessity, the mourner may eat fruit or similar foods even before the *seudah*.)

Havdalah before the Seudas Havraah

2. If a burial takes place after Shabbos or Yom Tov and the mourner must recite Havdalah before the *seudas havraah* (since he was an *onen* at the conclusion of Shabbos and was therefore not permitted to recite Havdalah at the time, and it is now prohibited for him to eat before Havdalah), he may recite Havdalah on

Chapter 7: The Seudas Havraah

wine that belongs to him¹⁵³. (The mourner should begin Havdalah with the *brachah* of *borei pri hagefen* and should omit the *pesukim* (beginning with “*hinei E-l yeshuasi*”) preceding the *brachah*¹⁵⁴. If Havdalah is recited anytime after Motzaei Shabbos, *borei minei besamim* and *borei meorei haeish* are omitted).

Mourner who is not sent Food

3. If a mourner does not receive food from his friends or neighbors, or he is in a place where it is not possible for food to be sent to him, he is not obligated to suffer from hunger; rather, he may eat his own food¹⁵⁵.

What Food is Sent and Eating Other Foods During and After the Seudah

4. It is customary for bread (or cake)¹⁵⁶ and eggs to be sent for the *seudas havraah*. The eggs should be peeled by others for the mourner¹⁵⁷.
5. It is preferable for the mourner to eat only food that was sent by others at the *seudas havraah*¹⁵⁸. However, if there is a need, he may consume food of his own after partaking of the bread that was sent to him¹⁵⁹.
6. After the *seudas havraah*, a mourner may eat his own food without restriction.

Mourner Who Does Want to Eat or Does Not Have Time to Eat Before Shekiah

7. If a mourner does not wish to eat, he is not obligated to partake of the *seudas havraah*. He is permitted to fast voluntarily until the night and then to eat his own food¹⁶⁰. (As was explained above, the mourner is permitted to drink during this time.)
8. If the mourner does not have a chance to partake of the *seudas havraah* before the end of the day—for instance, if the burial takes place shortly before sunset—he is not obligated to hold a *seudas havraah* at all, and he may eat his own food as soon as the night begins¹⁶¹. Nevertheless, it is proper for food to be sent to a mourner even in this situation¹⁶².
9. If the burial takes place at night, the following day is considered a continuation of the night, and the mourner may not eat his own food until the *seudas havraah* has been held¹⁶³.

Seudas Havraah Before Shabbos or on Shabbos

10. A *seudas havraah* should not be held after a burial that takes place shortly before Shabbos, out of deference for *kavod Shabbos*¹⁶⁴. (Since it is prohibited to hold a large meal shortly before Shabbos, and a *seudas havraah* may not be held on Shabbos, it is omitted altogether¹⁶⁵.)
11. A *seudas havraah* should not be sent to a mourner on Shabbos or Yom Tov at all, even if there was insufficient time after the burial to hold the *seudah* before the beginning of Shabbos or Yom Tov, or if the burial took place on Yom Tov itself.

Additional Family Members Eating at the Seudah

12. The mourner's other family members (as well as others who were involved in the eulogies or are visiting to pay their condolences) may partake of the *seudas havraah* along with him¹⁶⁶, except on Chanukah, Purim, Rosh Chodesh, and Chol Hamoed. However, the family should make certain that the *seudah* is not attended by so many people that they will be forced to divide into two groups¹⁶⁷, as this would have the appearance of a social event¹⁶⁸.
13. A mourner may not be included in a *zimun* of ten men at the *seudas havraah*; however, he may participate in a *zimun* of three people¹⁶⁹. If there are ten men present who participated in the *seudah* in addition to the mourner, the *birkas aveilim* should be recited during *birkas hamazon* by the entire group, as will be explained below (10,5-6).

Chanukah, Purim, Rosh Chodesh, and Chol Hamoed

14. A *seudas havraah* should be held even on Chanukah, Purim, Rosh Chodesh, or Chol Hamoed. On these days, however, only the family members in mourning should participate in the *seudah*¹⁷⁰. However, some do not hold a *seudas havraah* on Chol Hamoed¹⁷¹. In light of this practice, a mourner is not obligated to refrain from eating his own food before a *seudas havraah* on Chol Hamoed¹⁷². Some people customarily send cake and coffee to a mourner on Chol Hamoed in place of bread and eggs, as a visible reminder that it is a holiday¹⁷³. On Purim, the mourner should be given bread along with meat and wine rather than eggs¹⁷⁴.

Chapter 8: The Laws of *Shivah*

Bathing

1. A mourner may not bathe during *shivah*, even with cold water; however, a mourner may wash his face, hands, and feet alone with cold water¹⁷⁵. Lukewarm water may be used for this purpose as well, provided that the warmth is not detectable¹⁷⁶. Hot water may not be used to wash any part of the body.
2. If a mourner's hands or other parts of his body become soiled, he may wash those parts of his body with soap and water¹⁷⁷. If many different parts of his body have become soiled (e.g., if he fell into mud), he is not required to make the effort of washing each body part separately; instead, he may wash his entire body at once¹⁷⁸.
3. A mourner is permitted to bathe with soap and shampoo to rid himself of an unpleasant odor¹⁷⁹; however, he should use lukewarm water rather than hot water¹⁸⁰.
4. A person who suffers greatly from the prohibition to bathe, such as someone who generally bathes every day or two and experiences great discomfort when he cannot do so for several days, is permitted to wash his entire body¹⁸¹. He should use lukewarm water rather than hot water. He may use soap or shampoo if he feels the need, but he may not use hair conditioner or a moisturizer for his skin¹⁸². He should bathe only as long as is necessary to cleanse himself; he should not prolong the bathing for the sake of pleasure¹⁸³. It is best to refrain from bathing altogether on the first day of mourning, until *shekiah*¹⁸⁴.
5. In a case of need, bathing is permissible for a mourner who is ill or a woman who has just given birth. Hot water may be used if needed. On the first day of mourning, it is preferable to refrain from bathing until *shekiah*¹⁸⁵.
6. A mourner who is suffering from sores, an itch, dandruff, or some other irritation on his scalp may wash his hair with shampoo or the like¹⁸⁶.
7. A mourner should not immerse in a *mikveh* even for *tevilas Ezra*. If he is generally meticulous about performing the immersion and he will not feel comfortable davening if he does not immerse, he should consult with a *rav*¹⁸⁷.

Applying Lotions and Perfumes

8. It is prohibited for a mourner to apply perfume¹⁸⁸ or lotion (such as skin moisturizer) for pleasure.
9. It is permissible to apply skin cream in order to avoid developing dry skin or to use an ointment to prevent chapping of the lips.
10. It is permissible for a mourner to apply deodorant, since its purpose is only to prevent a foul odor and not to create pleasure¹⁸⁹.
11. A newly married woman during the first 30 days of her marriage may use a lotion or cream to beautify herself so that she will not become displeasing to her husband¹⁹⁰.

Cosmetics and Jewelry

12. It is forbidden for a married woman or a young girl to put on makeup or to wear special jewelry¹⁹¹. A single girl of marriageable age may apply makeup to a reasonable degree in order to maintain a respectable appearance. A newlywed woman who is in mourning in the first month of her marriage is also permitted to apply makeup as she would under ordinary circumstances and may even wear special jewelry¹⁹².

Wearing Shoes

13. It is prohibited to wear leather shoes during *shivah*. Shoes made of other materials may be worn¹⁹³.
14. If a mourner wears special orthopedic shoes made of leather, and other types of footwear will cause him pain, he may wear his orthopedic shoes when leaving the house (in a situation when he may leave his house

Chapter 8: The Laws of Shivah

during *shivah*, in accordance with the halachos discussed below), since it is not feasible to walk outdoors without shoes at all¹⁹⁴. Likewise, if a mourner will experience pain or discomfort if he does not wear his orthopedic shoes at home, he wears them whenever necessary¹⁹⁵.

Wearing Laundered Clothes

15. It is forbidden to wear laundered garments during *shivah*.
16. Even clean garments that are not visible to others, such as undergarments, may not be worn if they are freshly laundered¹⁹⁶.
17. If a garment such as an undershirt has been soiled (e.g., with perspiration), the mourner is not required to endure the discomfort of wearing it, and he is permitted to change into a fresh garment. A mourner is not required to have someone else wear a clean undergarment before he puts it on, since the average person would be repulsed by such a requirement¹⁹⁷. Some authorities permit a mourner to place a clean garment on the floor and step on it rather than giving it to someone else to wear; according to this view, one should follow the same procedure before putting on a clean undergarment¹⁹⁸.
18. If an outer garment such as a shirt has become soiled with perspiration or dirt, and the mourner will suffer physical discomfort or embarrassment if he continues wearing it, he is permitted to change into a clean garment. In this case, the garment should be given to another person to wear for an hour or two before he puts it on, so that it will not be completely fresh.

Using Clean Sheets and Towels

19. During *shivah*, a mourner may not make his bed with fresh sheets¹⁹⁹, use a freshly laundered towel²⁰⁰, or place a fresh tablecloth on a table²⁰¹. If he is sleeping in another person's home (for instance, he is sitting *shivah* in another person's home and he sleeps in the house of mourning as well) and it is necessary for him to be given fresh linens, another person should lie down (or at least sit) on the bedsheets for a short period of time so that they will not be completely fresh. Alternatively, he should place the sheets on the floor for a short time and step on them, if he generally follows this leniency.

Laundering Garments

20. Due to the prohibition of *melachah*, it is prohibited for a mourner to launder his own garments during *shivah*, even for the purpose of wearing them only after the conclusion of *shivah*²⁰². It is likewise prohibited for a mourner to perform any type of housework that is not necessary for the period of *shivah* (as will be explained in further detail below(8,60-62)).
21. If a mourner needs to launder the clothes of family members (as is often the case when a woman is in mourning and must launder her family's garments), he or she is permitted to place the garments in a washing machine along with detergent and to have someone else turn on the machine. A mourner is permitted to place laundry in a clothes dryer and to turn it on²⁰³.
22. In a case in which a mourner is not permitted to launder his garments to wear them during *shivah*, it is also prohibited for others to launder the mourner's garments, even if the mourner will not wear them until after *shivah*. This is part of the general prohibition to perform *melachah* for the benefit of a mourner. On the other hand, if someone launders the entire family's garments and the mourner's clothes are mixed with them, it is not necessary to make the effort to remove the mourner's clothes from the pile; one may simply launder all the garments together²⁰⁴.
23. If a mourner does not have clean undergarments and is suffering from discomfort to the point that he is permitted to change his undergarments, he should ask someone else to launder the garments for him. When that is impossible, he may launder them himself²⁰⁵.

Torah Study

24. During *shivah*, a mourner is prohibited to engage in Torah study, since the Torah “gladdens the heart.”
25. A mourner may study the halachos of *aveilus* or other subject matter associated with mourning, as well as other sections of the Torah that deal with distressing subjects, such as *Sefer Iyov*, *Megillas Eichah*, the prophecies of punishment in *Sefer Yirmiyah* (omitting the *pesukim* of consolation), the third *perek* of *Maseches Moed Katan* (which deals with the subjects of *aveilus* and *nidui*), and other passages concerning the destruction of the Bais Hamikdash or other punishments meted out to the Jewish people. A mourner is also permitted to study *mussar* in order to be inspired to repent; there is no requirement for him to skip the *pesukim* and *maamarei Chazal* quoted in the *mussar* texts²⁰⁶.
26. When a mourner studies topics that are permissible for him to learn, he should not do so as part of a group of people²⁰⁷.
27. A mourner should refrain from learning any subject in great depth or analyzing it in order to develop *chiddushim*, which can be a great source of pleasure for a person. At the same time, a mourner may learn in his customary fashion and with his usual thoroughness, even if he will naturally come up with *chiddushim* during the course of his learning. He may also write down these *chiddushim* in order to retain them²⁰⁸.
28. It should be noted that the *poskim*²⁰⁹ state that a *rebbe* who teaches small children is permitted to teach his students even during *shivah*, if there is no one to substitute for him and his absence will cause their learning to be impaired. Likewise, if a father typically learns with his sons, and their learning will be impaired if someone else takes his place, the father is permitted to continue learning with them as usual²¹⁰. Nevertheless, this is clearly not the accepted practice, and if a situation of need arises, one should consult with a *rav*.
29. A mourner is permitted to recite the *pesukim* and *maamarei Chazal* that are part of the daily *tefillos*, such as *Perek Eizehu Mekoman*. It is also permissible for a mourner to recite the passages in the Torah dealing with the *korbanos*, the passage of the *akeidah*, and the like. If a mourner customarily omits certain passages in the davening on Tishah B’Av, he should do the same during *shivah*²¹¹.
30. A mourner may recite *Tehillim* for prayer²¹².
31. A mourner is permitted (and, in fact, obligated) to listen to the Torah reading²¹³; however, he should not receive an *aliyah*. The mourner may not be given an *aliyah* even if he is the only *kohen* or *levi* present; even if he is called to the Torah, he should not accept the *aliyah*²¹⁴. If the entire *minyán* consists of mourners, the *aliyos* may be given to them, since it would otherwise be impossible for the Torah reading to take place at all. Likewise, if the mourner is the only person present who is capable of reading from the Torah, and the Torah reading will not take place unless he does so, then it is permitted for him to conduct the *leining*²¹⁵.
32. A *rav* who is sitting *shivah* is permitted to respond to halachic queries if there is no one else who can answer the questions. The same is true for a mourner who is not a halachic authority but is required to respond to a halachic question by virtue of his or her personal role, such as the father or mother of a family. Thus, if a halachic question arises while a parent is sitting *shivah*, he or she may inform the rest of the family of the correct halachah if there is no one else who can answer the question²¹⁶.
33. Although there is a specific prohibition to engage in Torah study during *shivah*, since the Torah has a special capacity to “gladden the heart,” a mourner should also refrain from allowing other matters to distract him from his *aveilus*. For instance, a mourner should not become engrossed in a novel. On the other hand, it is permissible for him to skim through a newspaper, as long as it does not take his mind off his mourning²¹⁷.

Sitting on a Chair

34. A mourner may not sit on an ordinary chair during *shivah*. Instead, the mourner should sit on the ground, on a pillow, or on a low chair.
35. It is customary for the chair used during *shivah* to be less than three *tefachim* high. In a case of necessity, a mourner may sit even on a chair that is slightly higher, provided that it is visibly lower than an ordinary chair²¹⁸.

Chapter 8: The Laws of Shivah

36. It is permissible for a woman who is expecting, a person who is ill, or someone who is elderly or weak to sit in an ordinary chair during *shivah*²¹⁹.
37. A mourner may sit in an ordinary seat while traveling in a car or the like²²⁰.
38. A mourner may sleep in a bed as usual²²¹.

Wearing Tefillin

39. A mourner should not wear tefillin on the day of the burial²²². If the burial takes place at night, he should refrain from wearing tefillin the following morning²²³. If the burial takes place during *bein hashemashos*, he should wear his tefillin on the following day, but he should not recite the *brachah*²²⁴.
40. On the second day of *shivah*, the day following the funeral, the mourner should wear tefillin; however, it is preferable for him to wait until after sunrise to put them on²²⁵. On the subsequent days of *shivah*, he should wear tefillin as usual.

Taking a Haircut

41. A mourner may not cut his hair at all during *shivah*. This prohibition applies equally to men and women, and includes the hair of the head, the mustache, and any other area of the body. Combing hair is permitted²²⁶.

Cutting Nails

42. It is forbidden to cut one's nails with an instrument during *shivah*²²⁷.
43. The nails may be shortened in an unusual fashion (e.g., with one's fingers or teeth).
44. If a mourner has an ingrown toenail, it is permissible for him to remove it²²⁸.

She'eilas Shalom—Greeting Others

45. A mourner should not greet others during *shivah* with the words "*shalom aleichem*," and others should not greet him or her in that fashion. If someone inadvertently greets a mourner during the first three days of *shivah* by saying "*shalom aleichem*," the mourner should not respond "*aleichem shalom*"; instead, he should tell the person that he is in mourning. After the first three days of the *shivah*, the mourner may respond with the words "*aleichem shalom*."²²⁹
46. The actual prohibition relates to using the phrase "*shalom aleichem*." It is also improper to say "good morning" or "good night," which is considered a form of greeting²³⁰. On the other hand, it is permissible to say "hello" or "goodbye" to a mourner, since these expressions are merely considered a means of recognizing another person's presence and are not a form of *she'eilas shalom*²³¹.
47. A mourner is permitted to express his good wishes to others (e.g., by wishing someone *mazel tov*)²³².

Reducing Joy During *Shivah*

48. It is forbidden for a mourner during *shivah* to do things that bring him joy, such as participating in a celebration or dancing. (See below (Chapter 13) for the halachos concerning music and dancing during *aveilus*.) The halachah prohibits organizing a large formal meal for the mourners and their relatives to enjoy together, even if the meal takes place in the house of mourning²³³. Nevertheless, this situation is fairly uncommon, except at a *bris milah* and the like, and since such an occasion would constitute a *seudas mitzvah*, it is governed by a different halachah (see complete edition).

Chapter 8: The Laws of Shivah

49. Unless there is a specific need, it is prohibited for a mourner to hold a baby on his or her lap during *shivah*, since holding a child generally cheers a person up²³⁴. If the child will cry if he is not held, or if the mourner must feed the baby or otherwise tend to his needs, it is permissible for the mourner to tend to the child²³⁵. If necessary, it is also permitted to smile or laugh at a child in order to calm him²³⁶.

Leaving the House of Mourning

50. During *shivah*, a mourner should not leave the house of mourning²³⁷.
51. If there is a need, a mourner may leave his home at night, when the streets are generally empty and it is unlikely for him to encounter other people outdoors²³⁸. (The same is true during the daytime if it is unlikely that he will encounter other people.)
52. If there is a major need, such as a possible great financial loss, a mourner may leave the house even during the day²³⁹.
53. A mourner is permitted to return to his own home to sleep at night if it is uncomfortable for him to stay overnight in the house of mourning²⁴⁰. By the same token, a mourner may return to his home shortly before Shabbos²⁴¹. (The mourner may also leave earlier in the day if necessary; however, in that case he should travel by car, in order to avoid encountering other people on the way²⁴².)
54. A mourner may leave the house of mourning for purposes related to the *aveilus* or the honor of the deceased. For instance, he may leave to continue sitting *shivah* at a different location, where he will be available to other visitors. (Indeed, when a mourner who lives far away sits *shivah* at the home of the deceased, it is a common practice for the mourner to return to his own home for one day of *shivah*.)²⁴³
55. Whenever a mourner leaves his home, it is proper for him to be accompanied by a *shomer* (just as a *chassan* is accompanied by a *shomer* to protect him from *mazikim*)²⁴⁴.
56. If it is impossible to organize a *minyan* in the house of mourning, a mourner who is sitting *shivah* for a family member other than a parent, should not leave his home to participate in a *minyan*²⁴⁵. On the other hand, a person who is sitting *shivah* for a parent is permitted to leave the house in order to attend a *minyan* and recite Kaddish, since it benefits the deceased as well; however, he should avoid conversation with other people both in the shul and on the street, unless they speak about matters relevant to the *aveilus* itself²⁴⁶. (Note: If the mourner leads the davening in shul, the mourner himself should not recite *Tachanun*, but the rest of the congregation should recite it, if there is a minimum of ten men who are not mourning. In Eretz Yisrael, the *kohanim* in the shul should recite *birkas kohanim*; however, if the mourner himself is a *kohen*, he should not recite *birkas kohanim*; therefore, he should not recite the chazzan's repetition of the *Shemoneh Esrei*, so that he will be able to leave the shul and avoid reciting *birkas kohanim*²⁴⁷.)
57. A mourner is permitted to go outdoors in order to recite *Kiddush Levanah* if the time for the prayer will pass before the *shivah* concludes²⁴⁸; however, he should recite it near his home rather than participating in a *minyan*.
58. A mourner is permitted to leave his home in order to go to shul for the *bris* of his own child. Nevertheless, he should daven at home and go to the shul only for the *bris* itself²⁴⁹. The mourner may participate in the *seudah* celebrating the *bris* only if it is held in his home; he may not attend a *seudah* in a shul or hall.
59. If the mourner is the only *mohel* in the community, he is permitted to leave his home in order to perform a *bris* for others. If there is another *mohel* in the city or if any mourner is asked to serve as a *sandak*, even though it is technically permissible for him to leave in order to perform the mitzvah, he should refrain from doing so during the first three days of mourning (i.e., the day of the burial, the following day, and the beginning of the third day of *shivah*)²⁵⁰. In any event, a mourner is permitted to leave his home only to perform the mitzvah of circumcision; he may not participate in a *seudah* in honor of the *bris* (outside the house of mourning) or wear shoes. (See the halachos of *shloshim* regarding whether it is permissible to cut nails.)

Performing *Melachah*

During *shivah*, it is prohibited for a mourner to perform *melachah*. This prohibition encompasses skilled labor, commercial activities²⁵¹, and in some situations even housework. It is also forbidden for others to perform *melachah* for his benefit. As on Chol Hamoed, certain dispensations were granted to a mourner regarding the performance of *melachah* in order to prevent a financial loss.

Housework

60. Housework, such as baking, is permitted, provided that it is needed for the *shivah* and is not performed solely for after the *shivah* (i.e. a mourner may cook himself whatever food he wants to eat now, but may not cook a dish to put in the freezer and to serve by a *sheva brachos* the following week). However, a mourner is prohibited to sew or to perform similar work that requires some expertise. The prohibition of *melachah* for a mourner does not have the same parameters as the prohibition of *melachah* on Shabbos²⁵². The laws pertaining to *shivah* are most comparable to the halachos governing *melachah* on Chol Hamoed; a mourner is not even permitted to write²⁵³, unless there is a need for it.
61. With regard to washing clothes, see above (8,20-23).
62. A mourner may hire a laborer to perform a repair or other chore for him if it is needed for the proper functioning of the household rather than for profit, and there is a significant need for the work to be performed during the *shivah*. For instance, a plumber may be called to make a repair if the sewage system is backed up, or a technician may be called to fix an air conditioner if the family is suffering from the heat. If the task does not require special skill, and it is difficult to find someone else to perform the task, the mourner may perform it himself²⁵⁴.

Workers in a Mourner's Home

63. The prohibition for others to perform work in a mourner's home relates only to the forms of work that the mourner himself cannot perform, such as construction or tailoring. A household employee who performs tasks that are permissible for a person in mourning, such as cooking and cleaning, may continue working as usual. Thus, a maid or housekeeper may be employed as usual during the homeowner's *shivah*²⁵⁵.
64. Workers or other employees may not perform work in a mourner's home (such as painting the house) even if they are *kablanim* (workers who are paid by the job rather than by the hour), and they wish to perform the work at that time for their own convenience. This is prohibited even if the workers cannot be seen from outside the house²⁵⁶. If the mourner will suffer a loss, a *rav* should be consulted²⁵⁷.
65. In a case of necessity, and certainly if the mourner will suffer a loss, he may exercise leniency in this respect, provided that the following three criteria are fulfilled:
 - a. It must be a form of work that is always performed by *kablanim*, and everyone else is aware that they have chosen to work at this time for their own convenience, rather than at the request of the homeowner.
 - b. It must be clear to all observers that the mourner is not personally participating in the work.
 - c. It must be clear to all that the workers were contracted before the *shivah* began.
 If all these conditions are met, there may be room for leniency if there is a need, and certainly if the mourner would suffer a loss; this should be done in consultation with a *rav*²⁵⁸. This halachah is often relevant to a mourner who has begun the process of renovating his home. This type of work typically involves an arrangement of *kablanus*; the workers are not paid at an hourly rate by the homeowner. In many cases, the mourner does not sit *shivah* at the home where the work is being performed, and it is thus clear to any observers that he is not participating in the work. (Furthermore, it is often not feasible for the average homeowner to participate in renovation work.) All that is necessary, then, is for it to be apparent that the workers were hired before the beginning of *shivah*; this condition can easily be met if the construction began before the *aveilus*.
66. A private tutor may continue to teach Judaic subjects to the mourner's children in his home²⁵⁹. However, a private tutor for secular subjects should not teach the children in the mourner's home during the *shivah*²⁶⁰.

Halachos Pertaining to Business and Commerce

As was noted previously, certain dispensations were granted to a mourner regarding the performance of *melachah* in order to prevent a financial loss.

The mourner may instruct others to perform *melachah* for his benefit to avoid incurring a loss, but he should not perform the work himself. If it is impossible for the work to be done by others, the mourner may perform *melachah* himself after the third day of *shivah* (i.e., after the day of burial and two other full days have elapsed). In a case of necessity, a mourner may even perform *melachah* after a portion of the third day has elapsed²⁶¹. In any case in which a mourner is permitted to perform *melachah* on his own, it should not be done publicly²⁶². If the mourner will suffer a major financial loss and there is no one else who can perform the necessary task, the mourner may perform it even during the first three days of *shivah*, and, if need be, even publicly²⁶³. This should be done in consultation with a *rav*.

A Paid Employee

67. An employee of any kind may not work during *shivah*.
68. If the employee needs to designate a substitute to complete work that was begun before the period of mourning began, in order to prevent himself or his employer from suffering a loss, he may do so²⁶⁴.
69. If the mourner will suffer a major financial loss if he does not perform the work himself (for instance, if there is no one else available to take over for him, and his employer will dock him a full month's salary if his work is not completed), the mourner is often permitted to perform the task in private²⁶⁵, and in some instances even in public. This should be done in consultation with a *rav*²⁶⁶.
70. When a mourner does not have responsibility to his employer, but the employer will suffer a loss if he does not perform the needed work personally (for instance, if there is no one else available to perform the task, and the employer needs it to be done immediately), there are some ways in which the mourner may be permitted to perform the work, if his purpose in doing so is solely to benefit his employer. This will be explained below (8,79-80).

An Independent Worker

71. A mourner who is self-employed is not permitted to perform work or to hire someone else to substitute for him unless he will otherwise suffer a loss. If he will suffer a loss, regardless of whether it is direct or indirect—e.g., his customers will begin patronizing other businesses and he will suffer a loss in the future, or he will not be able to conduct business in the future unless he purchases or sells merchandise during the *shivah*—he may hire someone else to perform the work for him²⁶⁷.
72. If a mourner will suffer a loss and it is not possible for him to have others perform the necessary work for him, and he will be able to perform the work in private, he is permitted to do the work on his own after the third day of *aveilus*²⁶⁸. (This means that he may perform the necessary work after the day of the burial and two other full days have elapsed. In a case of necessity, the mourner may perform *melachah* after a portion of the third day has passed.)
73. A mourner may perform *melachah* personally during the first three days of *shivah* in order to avoid a *major* financial loss²⁶⁹. This should be done in consultation with a *rav*.
74. If the mourner is the only person capable of performing a certain *melachah*, and it will cause damage to another person if he does not carry out the task, it is permissible for him to perform the work, as will be explained below (8,79-80).

A Business Owner

75. When a business owner is required to sit *shivah*, if it is possible for his business to cease its operations until the end of the *shivah* without suffering damage or financial loss (see below for the exact parameters of this criterion), the business should be closed for the duration of *shivah*.

76. A mourner's business may continue to operate if all the work is performed by subcontractors who pay a percentage of their profits to the mourner (i.e., they are not actually in the mourner's employ, and they merely share the proceeds of their work with him) and receive payment based on the volume of work they complete. In this case, since the workers are working for their own benefit rather than for the mourner, they may continue doing so even though the mourner will profit as a result²⁷⁰.
77. If it is possible, a person who knows that he is about to go into mourning (e.g., if one of his family members is on their deathbed) should sell his business to a friend if he knows that he will suffer financial damage from closing it during the week of *shivah*. If this was not done before the passing of a family member, the mourner may still sell his business while he is an *onen* (since the laws of *aveilus* do not take effect fully until the burial). If the mourner is only a partner in a business, he is not required to sell it; it is sufficient to relinquish his share of the partnership.
78. When the above options are not practical (i.e., the mourner cannot interrupt the operation of his business without suffering a loss, and he was not able to sell it before becoming subject to all the laws of *aveilus*), the following guidelines apply:
- a. **If the business can continue operating *b'tzina* (in private):** If the business owner will suffer a loss if his business interrupts its operations—for instance, if he will have to continue paying his employees' salaries even if they are not producing any work—then the employees may continue their work if it can be done without being seen by the public (and in a location other than the mourner's home), as in generally the case in an office setting²⁷¹. If another person can be tasked with managing the office or business, the mourner may not manage its operations even over the telephone. If this task cannot be performed by someone else and the mourner will incur a loss if he does not perform it himself, he may direct his workers over the telephone or via email after the first three days of *shivah* (i.e., after the day of the burial and the entirety of the following two days, or, in a case of need, after a portion of the third day has elapsed). To avoid major financial loss, the mourner may do so even during the first three days of *shivah*. This should be done in consultation with a *rav*.
 - b. **If the mourner runs a store or other business that operates publicly:** If he will suffer only a minor loss from temporarily closing the business, it should cease its operations throughout the week of *shivah*. Nevertheless, the reality today is that most such businesses would suffer a major loss if they were forced to close for a week. Even if a business would not suffer a direct loss, it usually would lose many customers who would begin patronizing other stores or service providers, resulting in a significant reduction in its business in the future. Therefore, it is permissible for others to operate a mourner's store or business even if it is in view of the public. If another person can be tasked with managing the business, the mourner may not manage its operations even over the telephone. If this task cannot be performed by someone else and the mourner will incur a loss if he does not do it himself, the mourner may direct his workers over the telephone or via email after the first three days of *shivah* (i.e., after the day of the burial and the entirety of the following two days, or, in a case of need, after a portion of the third day has elapsed). To avoid major financial loss, the mourner may do so even during the first three days of *shivah*²⁷². This should be done in consultation with a *rav*.

Performing *Melachah* for Others

79. Just as a mourner is prohibited to perform *melachah* for his own needs during *shivah*, it is also prohibited for him to perform work to benefit others, even if his primary purpose is to assist others rather than for his own monetary gain. For instance, an auto mechanic may not fix a friend's car during *shivah*, even without charge.
80. This is true only when there are other professionals who would be capable of performing the work in his place—for instance, in the above scenario, if the mechanic's friend could have his car fixed at a different garage. However, if there is no one else who can perform the task, and another person will suffer a loss if it is not performed—for instance, if the car owner's income will suffer if he is not able to use his car—the mourner himself may perform the *melachah*²⁷³. Consequently, a *sofer* who is sitting *shivah* may write a *get*

Chapter 8: The Laws of Shivah

if there is no one else who can do it and the woman might become an *agunah* if it is not written immediately²⁷⁴. A doctor whose services are needed may treat a patient even if there is another doctor in the city²⁷⁵. Nevertheless, it is not proper for a mourner to collect payment for services performed during *shivah*, unless he is poor or cannot forego the payment for other reasons²⁷⁶. The same guidelines apply when a mourner is an employee and his employer needs work done that only the mourner can do.

Accepting Work During Shivah

81. A mourner is permitted to receive work during *shivah* with the intent of performing it after the *shivah* has concluded; however, he may not occupy himself with formulating price quotes in any way (e.g. he may not assess the work or measure an item)²⁷⁷.

Performing *Melachah* for a Mourner in a Different Location

82. A *kablan* who received work from a mourner prior to the beginning of the *aveilus* may perform the work in his own home or business. For instance, a dry cleaner may clean a mourner's garments that were delivered before the *aveilus*. Even if the mourner will profit from the work (for instance, if he hires computer programmers to create a program that will be sold for profit after the *shivah*), a *kablan* is permitted to continue his work at the time of his choosing.

83. However, if a worker is paid an hourly rate, his work is viewed as belonging to the employer. In that situation, even if the work is performed in the employee's home, and he profits from it and works for his own benefit, he should refrain from performing the work unless the employer will suffer a loss²⁷⁸.

84. See also Workers in a Mourner's Home (8,63-66)

Performing *Melachah* for a Spouse or Parent in Mourning

85. Any family member whose earnings are acquired by the mourner, such as the mourner's wife²⁷⁹ or a dependent child, may not perform *melachah* during the *shivah* for the benefit of the mourner²⁸⁰. Today, however, women generally work for their own benefit, to generate additional income for the household expenses, and it is therefore permissible for a mourner's wife to continue working while he sits *shivah*²⁸¹. Nevertheless, it is preferable for a mourner to renounce his claim to his family members' earnings by stipulating that the proceeds they generate during the *shivah* will be their own property²⁸².

Marital Conduct

86. It is prohibited for a mourner to engage in marital relations; however, the *harchakos* practiced when the wife is a *niddah*, such as the prohibition to pass objects to one's spouse, are not applicable²⁸³. Nevertheless, the spouses should refrain from hugging or kissing²⁸⁴.

87. A woman in mourning is permitted to wash herself before beginning the *shivah nekiim*²⁸⁵. She may also perform all necessary *bedikos* during the period of *shivah*. A woman should not immerse in a mikvah during the period of *shivah* (since it is prohibited to engage in marital intimacy in any event).

88. If the final day of *shivah* falls on Shabbos and the woman's immersion is scheduled for Motzaei Shabbos, she should perform the *chafifah* on Motzaei Shabbos²⁸⁶. If Shabbos is followed immediately by Yom Tov, when it is not permissible to perform a *chafifah*, it should be performed instead on Erev Shabbos²⁸⁷. However, the woman should preferably have a friend cut her nails for her, rather than doing it herself. If she is unable to ask a friend to do this, she may cut her nails on her own²⁸⁸.

Conclusion of Shivah

At the conclusion of *shivah*, it is customary to visit the grave and to recite *Tehillim* and certain *tefillos* (see complete edition).

Chapter 9: The Laws of *Shivah* on Shabbos

Minchah on Erev Shabbos

1. On Erev Shabbos during *shivah*, a mourner should daven Minchah in his home. If possible, a *minyán* should be formed in his house, as on other days of the week of *shivah*.

Bathing for Shabbos

2. A mourner may not bathe or shower on Erev Shabbos²⁸⁹. If he suffers from physical discomfort or a foul odor, he may bathe as he would during the rest of *shivah*²⁹⁰; see above (8,1-6).
3. Even if a man generally immerses in a mikvah every week before Shabbos, he should not do so during *shivah*.

Preparing the Home for Shabbos

4. A Shabbos tablecloth should be placed on the table²⁹¹.
5. The mirrors in the house should be uncovered before Shabbos²⁹².

Wearing Shabbos Clothing

6. A mourner may change into his Shabbos clothes and shoes at *plag haminchah* on Erev Shabbos²⁹³.
7. Only garments that are visible to others, such as a shirt or pants, should be changed. Of course, a mourner may not wear his torn garment on Shabbos.
8. A mourner should not change into different undergarments, since this is an element of mourning that is *b'tzina* (not noticed by others) and is therefore prohibited on Shabbos. Consequently, if a mourner has changed his undergarments on Friday morning and has no need to change again at the beginning of Shabbos, he should not change them several hours later in honor of Shabbos²⁹⁴. Of course, if he has perspired and the garments have become uncomfortable, he may change them as he would during the rest of *shivah*; see above (8,20-23).

Sitting on a Chair

9. A mourner may sit on an ordinary chair throughout Shabbos²⁹⁵.

Washing on Shabbos

10. The prohibition of washing on Shabbos is the same as during the week. A mourner may not wash his face, hands, and feet with hot water on Shabbos. It is also prohibited for him to wash his entire body, even in cold water²⁹⁶.
11. A mourner may not immerse in a mikvah on Shabbos morning even if he generally does so²⁹⁷. If he has a need to perform *tevilas Ezra* and he will be disturbed by his inability to do so, he should consult with a *rav*.

Torah Study

12. A mourner may not engage in Torah study even on Shabbos; however, he is permitted to read *shnayim mikra v'echad targum*²⁹⁸. Some authorities also permit a mourner to read *Pirkei Avos* and any other Torah passages that are typically read on Shabbos as part of the routine of the day²⁹⁹.

Zemiros

13. A mourner is permitted to sing *Shalom Aleichim*, *Eishes Chayil*, and the other *zemiros* of Shabbos as usual³⁰⁰.

Leaving the House

14. Although a mourner is permitted to leave his house in order to daven in shul on Shabbos, he should not leave in order to take a stroll or for any other unnecessary purpose³⁰¹.
15. If the mourner generally attends *seudah shlishis* in a shul and it will be evident that he is absent because of his *aveilus*, it is considered a public act of mourning to absent himself from the meal, and he may come to shul as usual³⁰².
16. Likewise, if his family celebrates a *simcha* or other such event (such as the *aufruf* of a son or brother) and it will be evident that he is not attending because of his *aveilus*, the mourner is permitted to go to the *simcha* and participate in the meal in order to avoid a public display of mourning³⁰³. (See complete edition regarding participating in a *simcha* during mourning.)

The Shabbos Davening

17. The mourner should go to shul for Kabbalas Shabbos and the other *tefillos* of Shabbos.
18. The mourner should change his seat in shul³⁰⁴. It is preferable for him to sit at a distance of at least four *amos* from his usual seat³⁰⁵.
19. If the Shabbos of *shivah* coincides with Chanukah or Rosh Chodesh, the mourner should recite Hallel in shul as usual³⁰⁶.

The Torah Reading

20. A mourner should not receive an *aliyah*, unless his failure to receive an *aliyah* will constitute a public display of mourning.
21. If a mourner is the only *kohen* in the *minyán* he may be given an *aliyah*. However, if he knows that he is the only *kohen* present, it is preferable for him to leave the shul before the Torah reading begins so that it will not be necessary for him to be called to the Torah. (However, he should not be told to leave.)³⁰⁷
22. Likewise, if he is the only *levi* in the shul, it is permissible to give him the second *aliyah*. A *levi* should not leave during the Torah reading to avoid receiving an *aliyah*³⁰⁸.
23. If the mourner is a person who is required to receive an *aliyah* (such as a *chassan*), he should also be called to the Torah in order to prevent a public display of mourning³⁰⁹.
24. If the mourner is the only person present who is capable of reading from the Torah, he may serve as the *baal korei*.
25. If the mourner is the *gabbai* of the shul, he may perform his duties as usual.

Birkas Kohanim

26. In Eretz Yisrael, it is a common custom for a mourner who is a *kohen* to participate in *duchaning* on Shabbos even during *shivah*³¹⁰.

Havdalah

27. On Motzaei Shabbos, the mourner should begin Havdalah with the *brachah* of *borei pri hagefen* and should omit the *pesukim* (beginning with “*hinei E-l yeshuasi*”) preceding the *brachah*³¹¹.

Marital Conduct

28. During *shivah*, a mourner may not engage in marital relations on Shabbos³¹².

Chapter 10: Laws for the House of Mourning and the Mourner's Family

Lighting a Candle

1. It is customary to light a candle in memory of the deceased and to allow it to burn throughout the *shivah*. The candle should be lit in the room where the deceased passed away. If that is not possible (for example, if the passing took place in a hospital), the candle should be lit in the house where *shivah* is observed. Even when the *shivah* is cut short due to a Yom Tov, the candle should be left to burn until seven days have elapsed since the passing. Likewise, when a person passes away on Chol Hamoed and the *shivah* does not begin until several days later, a candle should be lit nonetheless during the days following the passing. Before Shabbos or Yom Tov, a candle should be lit that will continue to burn throughout the Shabbos or Yom Tov³¹³.

Covering the Mirrors

2. It is customary to cover the mirrors in every room that the mourner will use. Some also have the custom of covering pictures of people³¹⁴.

Exchanging Greetings

3. Greetings should not be exchanged in a house of mourning, even between two people who are not in mourning³¹⁵.

Removing Items from the House of Mourning

4. Many have the custom to refrain from removing food or any other items from a house of mourning. It is acceptable to be lenient in this regard³¹⁶.

Birkas Hamazon in a House of Mourning

5. If ten men recite *Birkas Hamazon* together in a house of mourning, even if only some of them are mourners, they should insert the following passage in the fourth *brachah*: **הוא הטיב הוא מטיב הוא ייטיב לנו המלך** "החי הטוב והמטיב, אל אמת, דיין אמת שופט בצדק, לוקח נפשות במשפט ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו, כי כל דרכיו במשפט ואנחנו עמו ועבדיו, ועל הכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו, גודר פרוצות ישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת מעלינו ומעל האבל הזה לחיים ולשלום וכל טוב, ומכל טוב לעולם ישראנו" (See footnote³¹⁷ for an explanation of why this *brachah* was instituted specifically to be recited during *Birkas Hamazon*.) On Shabbos, the *brachah* for *aveilim* should be recited during *bentching* when there is a *zimun* of ten men, *all* of whom are mourners. If some of the men are not mourners, then the person leading the *zimun*, who *bentches* aloud, should not recite the passage (since it would be considered a public display of mourning), while the others, who *bentch* in an undertone, should recite it³¹⁸.
6. When a *zimun* is made in a house of mourning, some adjust the text of the *zimun* to read "ברוך מנחם אבלינו שאכלנו משלך." On Shabbos this adjustment is not made everyone present is a mourner³¹⁹.

Conduct for the Mourner's Family

7. During the Talmudic era, it was customary for the family members of a mourner to practice *aveilus* along with him during the period of *shivah*, out of respect for the mourner. Today, it is customary for mourners to forgo this honor and to permit their family members to refrain from observing the strictures of *aveilus*.

Chapter 10: Laws for the House of Mourning and the Mourner's Family

Since this is the general practice, a mourner does not have the right to compel his family members to observe the halachos. There are many communities, however, where it is customary for the family members to observe some of the laws of *aveilus*. In Eretz Yisrael, for instance, the family members of a mourner typically refrain from attending weddings and from bathing in hot water during the period of *shivah*. Every individual should follow the local custom³²⁰.

Tefillos in the House of Mourning

8. It is considered proper for *minyanim* to be held throughout the *shivah* in the place where the death took place³²¹, even if there are no mourners there³²². (If the deceased was a child less than one year old, this practice is not relevant³²³.) In modern times, however, most deaths take place in a hospital rather than in the home of the deceased, and this practice is not feasible. Nevertheless, *minyanim* are generally formed at the location where the mourners sit *shivah*, so that they will be able to participate in a *minyan*. (See above (8,56) regarding whether a mourner may go to shul if a *minyan* was not formed in his house.)
9. It is a mitzvah for a person who has lost a parent to lead the davening in a *minyan*³²⁴. A person who is mourning the death of a different family member should not serve as *shaliach tzibbur* during the *shivah* unless there is no one else present who is capable of leading the davening³²⁵.
10. There are many different customs regarding whether a mourner should lead the davening, or parts of it, on Rosh Chodesh, Chanukah, and other days when *Tachanun* is not recited. Every individual should follow the local custom. Where there is no custom, a mourner should not lead the davening for any *tefillos* on Rosh Chodesh, Chanukah, Purim and Erev Pesach. Regardless of whether he leads the davening, the mourner should recite Kaddish on those days.
11. *Tachanun* is not recited in a house of mourning. Likewise, *Lamenatzeiach* (chapter 20 of *Tehillim*) and the prayer of *E-l Erech Apayim* (recited before the Torah reading) are omitted as well.
12. The chapter of *Tehillim* that begins "*lamenatzeiach l'vnei Korach*" (ch. 49) should be recited in a house of mourning after Shacharis and Maariv (if the *minyan* follows *nusach Ashkenaz*) or after Shacharis and Minchah (for those who follow *nusach Sephard*). On a day when *Tachanun* is not recited, the 15th *perek* of *Tehillim*, beginning with the words "*michtam l'Dovid*," should be recited instead. On Shabbos and Yom Tov, these passages are not recited at all.
13. A mourner is permitted to recite the *pesukim* and *maamarei Chazal* that are part of the daily *tefillos*, such as *Perek Eizehu Mekoman*. It is also permissible for a mourner to recite the passages in the Torah dealing with the *korbanos*, the passage of the *akeidah*, and the like. If a mourner customarily omits certain passages in the davening on Tishah B'Av, he should do the same during *shivah*.
14. A mourner should not recite Hallel on Rosh Chodesh. It is customary for the mourner to leave the room when the rest of the *minyan* reaches Hallel, in order to enable the other participants to recite it. (When Rosh Chodesh falls on Shabbos, the mourner should recite Hallel in shul.)
15. A mourner should recite Hallel on Chanukah; however, some authorities maintain that he should leave the room and not recite Hallel, as he would do on Rosh Chodesh³²⁶.
16. In most communities it is customary for the *kohanim* not to *duchan* in a house of mourning³²⁷, and the *shaliach tzibbur* likewise omits the passage "*אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה*."³²⁸ In Yerushalayim, *kohanim* generally *duchan* in a house of mourning; however, if the mourner himself is a *kohen*, he should not *duchan* and should leave the room before the *kohanim* are called. If the mourner neglects to leave the room, he should recite the *brachah*.
17. It is customary to learn *mishnayos* (specifically the eighth chapter of *Maseches Mikvaos*, especially *mishnayos* 4 through 7) to bring merit to the deceased. This is usually done between Minchah and Maariv in the house of mourning. It is customary for the mourner to listen to the *mishnayos*; however, he should not read the passages aloud, nor should he ask questions or participate in any discussion concerning the contents³²⁹.

Chapter 11: The Laws of *Shloshim*

Bathing

1. In general, a mourner should not bathe throughout *shloshim*. In any situation of discomfort or distress, the mourner is permitted to bathe with lukewarm water³³⁰ (i.e., water without detectable warmth). Soap and shampoo may be used, as well as hair conditioner or skin moisturizers (since there is no prohibition of *sichah* during *shloshim*)³³¹.
2. A person who is suffering significantly from the inability to bathe is permitted even to use hot water³³².
3. A mourner who is not completely healthy may bathe in hot water in order to strengthen himself, even if he is not actually ill³³³.
4. *Tevilas Ezra* may be performed during *shloshim*³³⁴ (even in a heated mikvah). A mourner who generally immerses in a mikvah every day before davening may do so during *shloshim* as well³³⁵.

Jewelry and Cosmetics

5. A married woman may apply makeup and wear jewelry during *shloshim*. The same applies to a single girl of marriageable age. However, a young girl (or a divorcee or widow)³³⁶ may not wear makeup or special jewelry³³⁷.

Haircuts

6. A mourner may not take a haircut, shave his beard, or cut hair anywhere else on the body during the period of *shloshim*.
7. A man may trim his mustache if it interferes with eating³³⁸.
8. A woman³³⁹ (or even a young girl, in a case of necessity³⁴⁰) is permitted to shave any hair that she removes on a regular basis (regardless of whether it is on her face or elsewhere on the body, such as the legs³⁴¹). A woman should not take a haircut during *shloshim* since her appearance will not be marred if she refrains from cutting her hair for a month.
9. A mourner may take a haircut or shave before a medical procedure that requires it, provided that it is actually necessary to perform the procedure during the *shloshim*³⁴².

Cutting Nails

10. A mourner may not cut his or her nails with an instrument during *shloshim*.
11. The nails may be removed in an unusual fashion (for example, with his hands or teeth)³⁴³.
12. If a male mourner's nails have grown very long and he suffers discomfort or embarrassment as a result, and he does not wish to bite or pull off the excess nails, he may ask another person to use an instrument to cut them for him; however, he should not do so himself³⁴⁴.
13. If a woman is in mourning and is suffering distress or discomfort from her overgrown nails, she may cut them herself with an instrument³⁴⁵.
14. A doctor who must keep his fingernails trimmed in order to treat his patients may ask someone else to cut the nails with an instrument for him³⁴⁶.
15. If a mourner has an ingrown toenail, he may even cut it himself if necessary.
16. A *mohel* who must trim his nails in order to perform a circumcision may do so if there is no other *mohel* in the area; however, if there is another expert³⁴⁷ *mohel* available, he may not trim his nails for this purpose³⁴⁸.

Wearing Laundered Garments

17. A mourner should not wear laundered garments during *shloshim*.
18. If a garment has been soiled (e.g., with perspiration or dirt), the mourner is not required to endure the discomfort of wearing it, and he is permitted to change into a fresh garment. However, when feasible, the mourner should ask someone else to wear the garment first for an hour or two, so that it no longer has the feel of having been freshly laundered. This halachic device should be employed for garments that are not worn directly against the body, which will not repulse the mourner if they have been worn by another person. Undergarments may be changed whenever one is suffering from discomfort³⁴⁹.
19. Any clean garment that is worn by another person for a short period of time, to the point that it no longer has the feel of having been freshly laundered, may be worn by a mourner even if he chooses to wear it purely for the purpose of enjoyment³⁵⁰.

Wearing Shabbos Clothes During the Week

20. It is customary for a mourner to refrain from wearing his Shabbos clothes on a weekday during the period of *shloshim*. However, if a mourner attends the *simcha* of a child or grandchild or some occasion of that nature, and it will be uncomfortable for him to wear ordinary clothes, it is permissible for him to wear his Shabbos attire³⁵¹.

Using Laundered Bedsheets

21. A mourner should not use freshly laundered bedsheets for the sake of pleasure. If his bedsheets have become soiled and he wishes to change them, he may place clean sheets on his bed. In this case, it is preferable to have someone else lie (or at least sit) on the sheets for a short period of time before the mourner uses them; however, if this disturbs him, it is not necessary³⁵². Alternatively, if the mourner practices the leniency of placing clean garments on the floor and stepping on them, he may do the same with bed linens.

Laundering Garments

22. A mourner is permitted to launder garments during *shloshim* if he intends to wear them after *shloshim*, if his other clothes become soiled and he has no clean clothes to wear, or for Shabbos. Likewise, he may launder another person's garments³⁵³.

Purchasing and Wearing New Garments

23. A mourner should not purchase new garments during *shloshim* unless there is a need to do so (for instance, if his clothes have been ruined). In that case, he may purchase and wear simple, ordinary clothes (such as a T-shirt or an ordinary pair of trousers). If there is a need, a mourner may even purchase important garments (even a new suit and the like), but he should not wear the garments while they are still "new." Instead, the garments should be given to another person to wear for two days before the mourner wears them³⁵⁴.

Purchasing New Shoes and Eyeglasses

24. If a mourner needs to buy new shoes³⁵⁵ or new eyeglasses³⁵⁶, he may wear these items even without having someone else wear them first.

***She'eilas Shalom*—Greeting Others**

25. A mourner is permitted to greet others as usual during *shloshim*³⁵⁷. It is customary to permit others to greet the mourner as well³⁵⁸.

Changing One's Seat in Shul

26. During *shloshim*, a mourner should not sit in his usual place in shul³⁵⁹. It is preferable for him to sit at a distance of at least four *amos* from his usual seat³⁶⁰. After the loss of a family member other than a parent, the mourner may return to his original seat after the conclusion of *shloshim*.

Sending Gifts or Food to a Mourner

27. It is forbidden to send a gift to a mourner during *shloshim*³⁶¹.
28. However, if the mourner expects a particular gift due to the standard social practice (such as a gift of money given to the *rav* of a community or to a teacher before Purim), it is permissible to give it.
29. Likewise, it is permissible to give a gift if the mourner will otherwise be distressed; this applies, for instance, to wedding gifts generally given by friends to a bride and groom in order to help them establish their home. It is certainly permissible for the bride and groom themselves to send gifts to each other, as is the standard practice, for they will undoubtedly suffer distress otherwise. Likewise, it is permissible to send a gift to any family member who will otherwise be offended or will suffer distress. For instance, if a young girl suffers the loss of a sibling shortly before her birthday, her parents may give her a birthday gift if she expects it and will be distraught if she does not receive it³⁶².

Inviting a Mourner to a Meal, Hosting Guests

30. The prohibition of *she'eilas shalom* also applies to inviting a mourner to a weekday meal³⁶³.
31. Nevertheless, it is permitted to invite a mourner for a meal if the purpose is other than creating warm feelings; for instance, if a mourner has traveled out of town and needs somewhere to eat, it is permissible to host him.
32. If the mourner was invited merely to meet with a friend rather than to join him for a meal, there is no prohibition for him to eat or drink there³⁶⁴.
33. A mourner may not host guests at a meal in his home³⁶⁵, unless there is a need to extend his hospitality to others for a purpose other than mere socializing. For instance, if a relative or acquaintance is visiting his area and needs somewhere to eat, the mourner is permitted to host him³⁶⁶.

Marital Conduct

34. During *shloshim*, marital intimacy is permitted.
35. A woman is permitted to wash herself before beginning the *shivah nekiim*, as well as to perform a *chafifah*. She is also permitted to cut her nails with an instrument on her own before immersing in a mikvah. Nevertheless, if it is not difficult, it is preferable to have a different woman cut the nails for her³⁶⁷.

Engagements During *Shloshim*

36. It is permissible to get engaged during *shloshim*.

Marriage During *Shloshim*

37. When there is no specific necessity, a mourner should not get married during *shloshim*. However, if the groom has not been married previously (and therefore has not yet fulfilled the mitzvah of *pru u'revu*) and the couple will suffer a financial loss if the wedding is postponed (e.g., if they have already reserved a wedding hall and the like), it is permissible. In a case when these concerns are not relevant (e.g., if the groom has children from a previous marriage and the wedding is not being held in a hall), it may be prohibited to get married, and even if one may get married marital intimacy may be prohibited until after *shloshim*³⁶⁸. A *rav* must be consulted.
38. A mourner is permitted to get married after *shloshim* has concluded. Even if a man has lost his wife, it is customary to permit him to remarry even before three *regalim* have passed³⁶⁹.
39. In a case when a mourner is permitted to marry, it is also permissible for him to take a haircut, bathe, and wear new garments on the day of his wedding. After the conclusion of *sheva brachos*, the mourner should continue observing the halachos of *shloshim* until the end of the original thirty-day period³⁷⁰. (That is, the days of *sheva brachos* count toward the *shloshim*, and it is not necessary for the mourner to observe an additional week of *shloshim* to compensate for this time.)

Shloshim and Shabbos

40. On Erev Shabbos, a mourner may wash his entire body in lukewarm water (i.e., water without detectable warmth) but not in hot water³⁷¹. He may also use soap, shampoo, conditioner, and lotion.
41. A man who generally immerses in a mikvah on Erev Shabbos may do so during *shloshim* as well (even if the mikvah is heated)³⁷².
42. A mourner is permitted to wear laundered garments on Shabbos during *shloshim*³⁷³. However, he may not wear a garment that is white *and* freshly ironed *and* new³⁷⁴. The mourner should also refrain from wearing particularly fancy garments, such as those worn on Yom Tov³⁷⁵.
43. It is permissible to host a small number of guests at a Shabbos meal during *shloshim*, but the mourner should not invite a large number of guests and cause the *seudah* to become a festive social meal. A mourner is likewise permitted to accept an invitation to a meal during *shloshim*, provided that there will not be a large number of guests present, which would make it a festive social meal.

When *Shloshim* Concludes on Shabbos

44. When the final day of *shloshim* falls on Shabbos, the mourner may bathe in hot water on Erev Shabbos.
45. If the mourner was observing *shloshim* for a member of his family other than a parent, he may return to his usual seat in shul on Friday night (but not for Minchah on Erev Shabbos). After the passing of a parent, a mourner may not return to his usual seat until the conclusion of the full twelve months, as will be explained below.
46. The mourner may cut his fingernails if there is a need (e.g., if his fingernails have grown very long and he is disturbed by it)³⁷⁶. It is preferable for the mourner to ask someone else to cut his nails for him.
47. In a case of major need, the mourner may also take a haircut before Shabbos, provided that the Shabbos is actually the thirtieth day since the beginning of *aveilus*³⁷⁷ (i.e., the period of *shloshim* is not cut short because of a Yom Tov).

Regarding music and dancing—see Chapter 13. Regarding participating in *simchos*—see complete edition.

Chapter 12: The Twelve Months of Mourning

Mourning the Passing of a Parent

1. After the passing of a parent, there are certain halachos of *aveilus* that remain in effect for a period of twelve months from the time of burial (see calculation below (Chapter 14)). If a parent commands his children before his death to refrain from observing the laws of these twelve months, it is a mitzvah for the children to comply, since the purpose of this *aveilus* is to honor the deceased parent³⁷⁸.

Haircuts

2. A mourner may not take a haircut until he is told by others that his hair is overgrown, or a sufficient amount of time has elapsed that others would ordinarily rebuke him for growing his hair long. This is presumed to be twice the amount of time that the mourner would typically wait before taking a haircut. Thus, a person who generally has his hair cut once a month should wait until two months have passed, at which time he will appear unkempt enough to warrant such a rebuke. It is presumed that the average person takes a haircut every month and a half and therefore he may take a haircut after three months have elapsed³⁷⁹.
3. The mourner should preferably refrain from taking a haircut until the aforementioned amount of time has elapsed since the beginning of the *aveilus*. In a case of necessity, he may take a haircut after this amount of time has elapsed since his previous haircut³⁸⁰.
4. Of course, a person who usually shaves his facial hair will reach the point of appearing unkempt by the end of *shloshim*, and he will therefore be permitted to shave at that time. Nevertheless, even though he is permitted to shave, he should not take a haircut until the hair of his head appears unkempt³⁸¹, as above.
5. It must be emphasized that even if a mourner's appearance becomes unkempt as described above, he may not take a haircut until thirty days have elapsed since the burial (or the commencement of the *aveilus*). Even if the period of *shloshim* has ended, the mourner may not take a haircut until thirty days have actually elapsed. For instance, if the deceased is buried on the 17th of Iyar and the *shloshim* concludes on Shavuos, since Yom Tov terminates the mourning period of *shloshim*, the mourner must nonetheless refrain from taking a haircut until the 17th of Sivan, when thirty days have passed. Nevertheless, if there is a great necessity, the mourner may take a haircut or shave after the conclusion of *shloshim*³⁸². For instance, in the scenario cited above, if the mourner is generally clean shaven and has not shaved since the beginning of *sefirah*, and he is suffering greatly from being unable to shave before Shavuos, he may do so in honor of Yom Tov.
6. After the mourner has taken his first haircut, it is technically permissible for him to have his hair cut again whenever he wishes. However, many people have the custom of delaying all haircuts throughout the year of mourning for the same period of time required for the first haircut³⁸³, as outlined above.

Cutting Nails

7. A mourner may cut his nails during the twelve months of *aveilus*.

Laundering or Ironing Garments

8. A mourner may launder and iron garments during the twelve months of *aveilus*. It is also permissible to wear ironed garments³⁸⁴.

Wearing Shabbos Clothes on a Weekday

9. It is customary for a mourner to refrain from wearing Shabbos clothes on a weekday during the year of mourning. However, if he is attending a *simcha* for a child or grandchild or any other such event, and it will cause him discomfort to appear in ordinary weekday attire, he may wear his Shabbos clothes.

Purchasing and Wearing New Garments

10. During the twelve months of *aveilus*, a mourner should not purchase new clothes unless there is a need (for instance, if his existing clothes became ruined). If a need arises, the mourner is permitted to buy and wear simple clothes (such as undergarments or ordinary trousers). If there is a need, a mourner may even purchase important garments such as a new suit; however, important garments or any garment that is new, pressed, and white, should not be worn. Instead, these garments should be given to someone else to wear before the mourner wears them.³⁸⁵

Purchasing New Shoes or Eyeglasses

11. If a mourner needs to purchase new shoes³⁸⁶ or new eyeglasses³⁸⁷, he may wear these items without having someone else wear them first.

Greeting others

12. A mourner is permitted to greet others as usual during the twelve months of *aveilus*. It is customary to permit others to greet the mourner as well³⁸⁸.

Conduct in Shul

13. A mourner may not sit in his usual seat in shul throughout the twelve months of *aveilus*. After the conclusion of the twelve months, he may return to his previous seat³⁸⁹.
14. In Eretz Yisrael, a *kohen* who is a mourner should recite *birkas kohanim* every day. Outside Eretz Yisrael, where the *kohanim* recite the *birkas kohanim* only on Yom Tov, a mourner who is a *kohen* should not participate in this service; instead, he should leave the shul before the *duchaning* begins. Nevertheless, if two other *kohanim* are not present in the shul, he should participate in the *duchaning*³⁹⁰. If he neglects to leave the shul, he should participate in the *duchaning* in any event³⁹¹.

Engagements and Marriages

15. A mourner is permitted to become engaged or get married during the twelve months of *aveilus*. It is also permissible for a mourner to take a haircut and to wear new clothes on the day of his wedding³⁹².

Chapter 13: Music and Dancing During *Shivah*, *Shloshim*, and the Twelve Months of *Aveilus*

Listening to Music

A mourner should not listen to upbeat music for enjoyment³⁹³. It is permissible for a mourner to listen to music for purposes other than enjoyment³⁹⁴; common scenarios will be outlined below.

1. It is technically permissible for a mourner to listen to slow, soft music that does not generate joy or inspire a person to dance³⁹⁵; however, many people refrain from this³⁹⁶.
2. A mourner is permitted to hear the music that is played when a telephone call is placed on hold, as well as a song that is used as a ring tone on a telephone.
3. A mourner is permitted to enter a store or office where music is being played. It is even permissible for a mourner to work in such an establishment.
4. If a mourner is in another person's house or car, the owner is permitted to turn on music for himself even if the mourner will hear it as well³⁹⁷.
5. A mourner is permitted to turn on children's songs in his home or in a car for his children. Music for children may also be played in a nursery school, even if a mourner will hear it.
6. If a mourner earns a living by giving music lessons or playing in a band, he is permitted to continue doing so during *aveilus*. He is also permitted to practice playing music or to listen to new songs in order to prepare for his work³⁹⁸.
7. A mourner may listen to music while exercising in order to pace his exercises to the beat of the music³⁹⁹.
8. A mourner should not play music for the purpose of enjoyment or in order to occupy himself while he is working (with the exception of slow, soft music, as above)⁴⁰⁰.
9. A mourner who suffers from emotional difficulties or depression is permitted to listen to music if it is necessary in order to calm his nerves or improve his mood⁴⁰¹.

Dancing

10. Dancing is prohibited throughout the twelve months of *aveilus*. If another person will be greatly distressed if the mourner does not dance with him (for instance, if the mourner is the father of a *chassan*), it is permissible⁴⁰².

Chapter 14: Calculating the Shivah, the Shloshim and the Twelve Months

The Conclusion of *Shivah*

1. The seven days of *Shivah* are not necessarily calculated from the time of death, but rather from when the mourner begins “actively mourning,” which is generally after the period of *aninus* ends. When the mourner is present at the burial, he generally begins the mourning period at that time. If the mourner is in a different country, he generally begins the period of *aveilus* immediately. Various scenarios are discussed in detail above (Chapter 5).
2. The first day of *aveilus* is considered one of the days of *shivah* even if it is not a full 24-hour period. Even if a person begins mourning shortly before nightfall, or even during *bein hashemashos* (twilight), this brief period of time counts as the first day of mourning, and *shivah* continues for only six more days.
3. On the final day of *shivah*, the beginning of the day likewise counts as a full day. However, unlike on the first day of *shivah*, the mourner must observe the laws of *shivah* for more than a mere few minutes of the day. Rather he must wait until the time when visitors would generally leave in the morning.
4. In general, *shivah* concludes immediately after Shacharis on the seventh day, when the visitors depart. If there was no *minyan* in the house of mourning and there were no visitors, one should calculate the time of day when the participants in the Shacharis *minyan* departed on previous days of *shivah*. If there were no *minyanim* in the house of mourning at all, the calculation should be based on the time when visitors typically came to the house. For instance, if a woman is sitting *shivah* alone for a sister and no *minyanim* were held in the *shivah* house, but visitors typically came to the home at 10:00 and left at 10:30, she may conclude her *shivah* at 10:30 on the seventh day.
5. Thus, if a *levayah* takes place on Monday and the mourners begin observing *shivah* on Monday afternoon, the *shivah* concludes when the visitors leave on Sunday morning, or when they would normally leave, as discussed above.
6. If the *shivah* begins on Sunday and concludes on Shabbos (when the mourner does not receive visitors), the halachos of *shivah* remain in effect until the mourner leaves shul after Mussaf⁴⁰³.
7. In a case of great necessity, the last night of *shivah* may be counted as an entire day (i.e. the *shivah* would conclude after the visitors leave at night, instead of the time when they would leave in the morning.) One should consult with a *rav* in such a scenario⁴⁰⁴.
8. If a person becomes a mourner shortly before Yom Tov, the holiday terminates the mourning; these laws will be explained in detail below.
9. The halachos of *shloshim* take effect immediately after the *shivah* concludes.

Calculating the *Shloshim*

10. The period of *shloshim* does not necessarily begin on the day of the actual death, nor is it necessarily based on the day of the burial. Rather, this period of thirty days is calculated based on when the *shivah* begins. The halachos of *shloshim* take effect immediately at the conclusion of *shivah* and continue until sunrise of the thirtieth day from the beginning of *shivah*, which is twenty-three days after the *shivah* concludes.
11. For example, if the deceased is buried on Friday, the 15th of Av, and the family members begin the *shivah* on that day, the *shloshim* will conclude after sunrise on the morning of Shabbos, the 14th of Elul. If the deceased is buried in a Hebrew month that consists of only 29 days, the *shloshim* will conclude on the same day of the month as the burial itself. For instance, if the deceased is buried on Thursday, the 15th of Tammuz, the *shloshim* will conclude on Friday, the 15th of Av, after sunrise.
12. Based on the above, if the mourner did not accompany the deceased to the burial and therefore began the *shivah* before the burial took place, the period of thirty days for *shloshim* should also be counted from the day when he began the *shivah*. This is because the calculation of *shloshim* is based on the *shivah* rather than on the burial.

Chapter 14: Calculating the Shivah, the Shloshim and the Twelve Months

13. If one of the family members observes an abridged *shivah* (or waits several days to begin the *shivah*) to correspond to the calculation of the senior family member, the calculation of the *shloshim* is adjusted accordingly.
14. If the *shivah* is interrupted by a Yom Tov, *shloshim* will conclude earlier than 23 days after the conclusion of the *shivah*; see below (18,21).
15. *Shloshim* is terminated early when it is interrupted by a Yom Tov; see below (18,22).

After the passing of any family member other than a parent, the laws of *aveilus* conclude after *shloshim*. After the passing of a parent, the laws of the twelve months of mourning take effect immediately at the conclusion of *shloshim*.

Calculating the Twelve Months

16. The halachos of the twelve months of *aveilus* are generally observed until a full twelve months have elapsed since the burial, not merely since the day of the parent's passing, even though this sometimes requires the mourner to continue observing the halachos even after the *yahrtzeit*⁴⁰⁵. Thus, if the deceased passed away on the 15th of Iyar and was buried on the 17th of Iyar, the final day of the twelve months of *aveilus* will be the 16th of Iyar in the following year, while the *yahrtzeit* will be the 15th of Iyar. That is, unlike the *aveilus* of *shivah* and *shloshim*, the twelve months of *aveilus* begin specifically on the day of the **burial**, not on the day when the mourning begins. Therefore, if a child of the deceased learns about his parent's passing only several weeks later, he should nonetheless calculate the twelve months of mourning based on the day of the burial. Likewise, if a child was not present for the burial and began observing *shivah* and *shloshim* before it took place, he should nonetheless calculate the twelve months based on the day of the burial⁴⁰⁶.
17. In a Hebrew leap year, the laws of *aveilus* are practiced until the conclusion of twelve months, not for the full year of thirteen months⁴⁰⁷.
18. In a case of necessity, the twelve months of mourning may be concluded on the *yahrtzeit*⁴⁰⁸; however, one should not cease observing the laws of *aveilus* prior to the *yahrtzeit*, except during a leap year.
19. The principle of *miktzas hayom k'kulo* (a portion of the day counts as if it were the entire day) is not applicable to the twelve months of mourning. Therefore, the laws of *aveilus* remain in effect until sunset on the final day of the twelve months⁴⁰⁹.

Chapter 17: *Aninus* on a Holiday

Aninus on Erev Yom Tov

1. If a person loses a first-degree relative on Erev Yom Tov (or before) and the burial will not be held before Yom Tov, the mourner is subject to the laws of *aninus* on Erev Yom Tov and Chol Hamoed as on an ordinary weekday⁴¹⁰. As a result, he is exempt from all mitzvos and is prohibited to consume meat or wine. However, shortly before sunset, when it is no longer feasible to attend to the needs of the deceased, most of the laws of *aninus* are suspended, as on Yom Tov itself (unless the burial will take place on Yom Tov, as will be explained below). Therefore, the *onen* may daven Minchah at that time, and a woman may light the candles for Yom Tov and recite the *brachah*⁴¹¹.

Eiruv Tavshilin

2. An *onen* should not prepare an *eiruv tavshilin* at a time when he is still subject to the halachos of *aninus* (i.e., when it is still feasible for him to attend to the needs of the deceased). Therefore, it is preferable to have a member of his household perform the *eiruv tavshilin* on his behalf. If there is no one else who can do so, the mourner may perform the *eiruv tavshilin* himself and recite the text of the *eiruv* without reciting the *brachah*. Alternatively, the mourner may recite the *brachah* and perform the *eiruv tavshilin* shortly before sunset, when the laws of *aninus* are suspended⁴¹².

Observing the Prohibitions of *Aveilus*

3. If a mourner bathed and dressed for Yom Tov before becoming an *onen*, he should observe all the strictures of *aveilus* that pertain to an *onen* on an ordinary weekday (such as the prohibition to bathe) until the holiday begins. If he became an *onen* before preparing for Yom Tov (a situation that is more common when the deceased passed away in *chutz la'aretz* and will be brought to Eretz Yisrael for burial, but there will not be time for the body to be brought to Eretz Yisrael before Yom Tov), the mourner is permitted to bathe and to put on his Yom Tov attire⁴¹³. Of course, he should take care not to delay attending to the needs of the deceased and thus to cause the funeral to be delayed⁴¹⁴.

If the Deceased Will Not Be Buried on Yom Tov

4. On Yom Tov⁴¹⁵, as on Shabbos, a mourner is obligated to observe mitzvos at all times, unless he is involved in tending to the needs of the deceased, during which he is subject to the laws of *aninus*, as described above.
5. Therefore, the mourner is obligated to take part in the *seudos* of the holiday and is permitted to eat meat and drink wine. He is also obligated to recite *brachos*, to daven, and to observe all the mitzvos of each individual holiday (such as the mitzvos of shofar, sukkah and matzah).

If the Deceased Will Be Buried on Yom Tov

6. If the burial will take place on Yom Tov Sheni, a mourner is subject to all the halachos of *aninus* on that day.
7. If the deceased will be buried on the second night of Yom Tov, the laws of *aninus* take effect at nightfall. If the burial will not take place until the daytime, the laws of *aninus* take effect only the morning, not at night⁴¹⁶.
8. Likewise, if it is necessary to have a burial performed by non-Jews on the first day of Yom Tov, all the halachos of *aninus* take effect on that day before the burial⁴¹⁷.
9. Regardless of the situation, a mourner is always subject to the laws of *aninus* at any time that he is actively involved in tending to the needs of the deceased.

Laws of *Aveilus* for an *Onen* on Yom Tov

10. Regardless of whether the deceased passed away on Yom Tov or before the holiday, an *onen* is subject to the strictures of *aveilus* that are observed in private, as follows:
- The mourner may not wash any part of his body in hot water nor may he wash his entire body in cold water. (A man who always immerses in a mikvah when he is ritually impure is permitted to do so⁴¹⁸; however, he should make sure to come out of the mikvah immediately and not to linger in the water.)
 - A mourner may not apply perfume or lotion for pleasure.
 - Once the mourner is wearing his Yom Tov attire, he may not put on newly laundered garments for the purpose of deriving pleasure. He may change his clothes only if the garments that he was wearing become soiled, and he may change his undergarments only if he is experiencing discomfort.
 - The mourner is permitted to greet others and to engage in Torah study⁴¹⁹.
 - Marital intimacy is prohibited⁴²⁰.

Halachos Relevant to Shul

11. An *onen* who comes to shul on Yom Tov should sit in his usual seat⁴²¹.
12. An *onen* should not be given an *aliyah*. If his failure to receive an *aliyah* will constitute a public display of mourning—for instance, if he is the only *kohen* in shul—he may receive an *aliyah*, but it is preferable for him to leave the shul before the Torah reading to avoid this necessity. (See above (8,22-23) regarding a mourner who is the only *levi* in shul or who is required to receive an *aliyah*.) Likewise, an *onen* should receive an *aliyah* on Simchas Torah, when it is customary for every person to be given an *aliyah*, as it would be considered a public show of mourning if he were not called to the Torah.
13. An *onen* may serve as a *baal korei* if there is no one else in the shul who is capable of reading from the Torah.
14. An *onen* who is a *kohen* should not *duchan*, he must leave the shul before the *kohanim* are called to recite the *brachos*⁴²².
15. It is customary for an *onen* to recite Kaddish on Yom Tov if he is mourning the death of a parent. (On an ordinary weekday or Chol Hamoed, this halachah is not relevant, since an *onen* is exempt from davening on a weekday.)
16. An *onen* should recite Hallel on Yom Tov⁴²³.

Havdalah After Yom Tov

17. After the conclusion of Yom Tov, an *onen* should not recite Havdalah until after the funeral. The halachos concerning Havdalah after a funeral are presented above (7,2).

Aninus on Chol Hamoed

18. On Chol Hamoed, an *onen* is exempt from the performance of mitzvos and is prohibited to eat meat or drink wine.
19. The strictures of *aveilus* that pertain to an *onen* in private are applicable on Chol Hamoed as well, as on Yom Tov itself⁴²⁴. Thus, an *onen* may not bathe, anoint himself, engage in marital intimacy, shave, cut his nails, or wear laundered clothes on Chol Hamoed. (See above for more details.)

Counting the Omer

20. An *onen* is not obligated to perform the mitzvah of *sefiras ha'omer*. However, if the *onen* has not missed any previous days of *sefirah*, he may recite *sefirah* without reciting the *brachah*, in order to make it possible for him to continue reciting the *brachah* on subsequent nights.
21. If a mourner recites *sefirah* while he is an *onen*, and his period of *aninus* concludes before the end of the day, it is preferable for him to repeat the count at that time, without reciting the *brachah*⁴²⁵.

Chapter 18: Burials During or Before a Holiday

***Aveilus* After a Burial on Chol Hamoed**

1. If the deceased is buried on Chol Hamoed (or Yom Tov), the seven days of *shivah* begin after the conclusion of the Yom Tov, as will be explained below. Some of the strictures of *aveilus* must be observed in private during Chol Hamoed and on the final days of Yom Tov, but there should be no public displays of mourning. These halachos are similar to the laws governing *aveilus* in private on Shabbos (as explained above (Chapter 9)), although there are a couple of differences.
 - a. The mourner may not wash any part of his body in hot water, and he may not wash his entire body in cold water⁴²⁶. If the mourner is suffering from discomfort or if he becomes soiled, he is permitted to bathe as on an ordinary day of *shivah*, as was explained above (8,1-6). However, it is permissible for him to bathe in honor of the final day of Yom Tov⁴²⁷.
 - b. A mourner may not use a perfume or lotion for pleasure⁴²⁸. However, a cream that is meant to prevent the skin from drying or otherwise avert discomfort may be used. A mourner may also apply deodorant.
 - c. A mourner may not take a haircut or trim his nails⁴²⁹ (even under circumstances in which this would generally be permissible on Chol Hamoed⁴³⁰).
 - d. A mourner may not wear newly laundered garments for pleasure. If his garments have become soiled, he may change into clean garments. A mourner is also permitted to change his undergarments if he is experiencing discomfort⁴³¹. A mourner may change his garments in honor of the final day of Yom Tov⁴³².
 - e. A mourner may engage in Torah study, even if he studies topics that are generally not permitted to be learned during *aveilus*. (This is different from the halachah concerning *aveilus* on Shabbos.)
 - f. A mourner should not receive an *aliyah* during the Torah reading (except on Simchas Torah, when it is customary for everyone to receive *aliyos* and it would be a public display of mourning for him to refrain from being called to the Torah)⁴³³. If the mourner is the only *kohen* or *levi* in the shul, or he is required to receive an *aliyah* for some reason, the halachah on Yom Tov is identical to the law that applies on Shabbos; see above (9,20-25).
 - g. A mourner is permitted to greet others with the words “*shalom aleichem*” on Yom Tov. Others are likewise permitted to greet him.
 - h. A mourner should not change his seat in shul until after Yom Tov⁴³⁴.
 - i. Marital intimacy is prohibited⁴³⁵.
2. In Eretz Yisrael, a *kohen* in mourning may recite the *birkas kohanim* on Yom Tov⁴³⁶. In *chutz laaretz*, a mourner should not recite the *birkas kohanim* unless he is the only *kohen* in the shul, or there is only one other *kohen* in addition to him⁴³⁷. Otherwise, he should leave the shul before the *kohanim* are called; if he fails to do so, he should recite *birkas kohanim*⁴³⁸.
3. A mourner should recite Hallel on Chol Hamoed and on Yom Tov⁴³⁹.

Beginning *Shivah* After a Holiday

4. Immediately after the final day of Yom Tov, the mourners should observe the seven days of *shivah*.
5. Yom Tov Sheini counts toward the seven days of *shivah*, even though the laws of *aveilus* are not observed publicly on that day. Thus, the mourners should observe *shivah* for only six days after the conclusion of Yom Tov⁴⁴⁰.
6. The halachos governing this *shivah* period are the same as the laws concerning an ordinary *shivah*, with two exceptions:
 - a. The mourners should wear tefillin on the first day of *shivah* (since it does not follow the burial immediately).
 - b. Since the mourners were subject to the laws of *aveilus* concerning their private conduct during Chol Hamoed, Chazal instituted a dispensation permitting mourners to have others perform *melachah* on

Chapter 18: Burials During or Before a Holiday

their behalf during *shivah* for the same number of days that they were required to observe those strictures during the holiday. For instance, if the deceased was buried on the fifth day of Chol Hamoed Sukkos, and the mourners therefore observed the laws of *aveilus* in private for a portion of that day, on Hoshana Rabbah, and on Shemini Atzeres [and in *chutz laaretz* also on Simchas Torah which counts as the first day of *shivah* as explained earlier], *melachah* may be performed on their behalf by others during the final three days of *shivah* (i.e., the last two full days and the final day, when the mourners observe *shivah* for only a portion of the day)⁴⁴¹.

Calculating *Shloshim*

7. Although the seven days of *shivah* commence only after the conclusion of the holiday in this case, *shloshim* is calculated from the day of the burial (or from the day when a mourner became obligated in the laws of *aveilus* in private, such as if he was in a distant location and began observing those laws immediately, as was explained above (Chapter5)). The days of the holiday itself thus count toward the thirty days of *shloshim*⁴⁴².
8. It should be noted that if a burial takes place on Chol Hamoed Sukkos, in a case of necessity the day of Shemini Atzeres may be seen as counting for a full seven days of *shloshim*, and not merely as a single day. For instance, if the deceased was buried on the fifth day of Chol Hamoed Sukkos, *shloshim* will conclude on the 13th of Cheshvan. A *rav* should be consulted regarding this dispensation⁴⁴³.

Aveilus Interrupted by a Holiday

Shivah Interrupted by a Yom Tov

9. If a burial takes place within the week preceding a holiday, and the holiday falls in the middle of *shivah*, the observance of *shivah* is terminated by the Yom Tov. In such a case, the laws of *shloshim* are observed in private on Yom Tov, as will be explained below.
10. It makes no difference if the Yom Tov interrupts the beginning or the middle of *shivah*; even if the deceased was buried shortly before Yom Tov and some of the laws of *shivah* were observed for only a brief period of time, such as if the mourners removed their shoes immediately after the burial and before Yom Tov, *shivah* is terminated at that time. See below regarding Erev Pesach.

Laundering Garments and Preparing for Yom Tov

11. When *shivah* is interrupted by the arrival of Yom Tov, a mourner is permitted to launder his garments in honor of the holiday before Yom Tov. He should wait until after midday on Erev Yom Tov to launder his garments, in order to make it evident that he is doing so for Yom Tov. However, if he will not have sufficient time to launder his clothes if he waits until midday, he may begin even earlier⁴⁴⁴.
12. Likewise, a mourner may bathe on Erev Yom Tov in honor of the holiday after he davens Minchah⁴⁴⁵. A mourner should wait until shortly before *plag haminchah* before bathing, so that he will not wear laundered garments or leather shoes after he bathes before *plag haminchah*⁴⁴⁶.
13. Nevertheless, a holiday that begins in the middle of *shivah* interrupts only the observance of *shivah*, not the period of *shloshim*. Consequently, a mourner may not take a haircut or trim his nails in honor of Yom Tov, since these activities are prohibited during *shloshim* as well.

Erev Pesach

14. On Erev Pesach, when it is prohibited to perform *melachah* after midday, a mourner should launder his garments in the morning.

Chapter 18: Burials During or Before a Holiday

15. A mourner is released from the prohibitions of *aveilus* after midday on Erev Pesach, since the latter half of the day has the status of a Yom Tov.
16. In spite of the fact that the afternoon of Erev Pesach is considered a Yom Tov, if the deceased was buried after midday on Erev Pesach, the mourners should remove their shoes and sit *shivah* for a brief period of time. *Shivah* is then terminated by the holiday⁴⁴⁷.
17. If a burial takes place on Erev Pesach but the deceased passed away a day or two earlier, the mourners should wear tefillin after midday without reciting the *brachah*, in spite of the fact that a mourner generally does not wear tefillin at all on the day of the burial⁴⁴⁸. If the deceased passes away on Erev Pesach (or the previous night), the mourners should not wear tefillin at all.

A Yom Tov That Follows a Shabbos

18. When Yom Tov begins on Motzai Shabbos during *shivah*, a mourner is permitted to bathe and launder his garments for Yom Tov on Erev Shabbos. Even though the holiday will begin only on the following night, this is permissible since he would otherwise not be able to prepare for the holiday⁴⁴⁹.
19. Nevertheless, the remaining laws of *shivah* should be observed in private on this Shabbos, as would be the case on any other Shabbos of the year, since *shivah* is terminated only upon the arrival of the holiday itself⁴⁵⁰.

Observing the Laws of *Shloshim* During a Holiday

20. When *shivah* is interrupted by a Yom Tov, the laws of *shloshim* remain in effect in private during Yom Tov and Chol Hamoed alike. This makes little practical difference, since most of the activities prohibited during *shloshim* are likewise prohibited by the laws of Yom Tov or Chol Hamoed; however, there are certain prohibitions that are unique to a mourner.
 - a. A mourner may not take a haircut or trim his nails⁴⁵¹ even in a situation in which this is generally permissible on Chol Hamoed⁴⁵².
 - b. A mourner is permitted to wear garments that have been laundered, but he may not wear garments that are white, new, and freshly pressed⁴⁵³.
 - c. A mourner may not participate in *simchos* or social meals, unless his absence would be considered a public display of mourning, as was explained above (9,16).
 - d. A mourner is permitted to bathe with hot water⁴⁵⁴.
 - e. Makeup may be worn.
 - f. A mourner does not return to his usual place in shul.
 - g. In *chutz laaretz*, a mourner should not recite the *birkas kohanim* unless he is the only *kohen* in the shul, or there is only one other *kohen* in addition to him. Otherwise, he should leave the shul before the *kohanim* are called; if he fails to do so, he should recite *birkas kohanim*.

Calculating the Period of *Shloshim*

21. When *shivah* is interrupted by Yom Tov, the conclusion of *shloshim* will vary depending on the holiday⁴⁵⁵. (When Yom Tov coincides with *shloshim* after the conclusion of *shivah*, the *shloshim* itself is terminated, as will be explained below.) The following are the rules that pertain to each individual holiday.
 - a. When *shivah* is interrupted by **Pesach**, *shloshim* concludes on the seventh of Iyar.
 - b. When *shivah* is interrupted by **Shavuot**, *shloshim* concludes on the 22nd of Sivan.
 - c. When *shivah* is interrupted by **Rosh Hashanah**, *shloshim* concludes on Erev Yom Kippur.
 - d. When *shivah* is interrupted by **Yom Kippur**, *shloshim* concludes on Erev Sukkos.
 - e. When *shivah* is interrupted by **Sukkos**, *shloshim* concludes on the first of Cheshvan (the second day of Rosh Chodesh Cheshvan).

Shloshim Interrupted by Yom Tov

22. When Yom Tov coincides with *shloshim* after the conclusion of *shivah*, the period of *shloshim* is terminated upon the arrival of the Yom Tov.
23. It makes no difference if the Yom Tov begins later in the period of *shloshim* or at the very beginning of *shloshim*; the laws of *shloshim* are terminated even if the mourners have not yet observed even one full day of this period, i.e., if the period of *shivah* concluded on the morning of Erev Yom Tov.
24. This halachah is applicable even if the period of *shivah* was also interrupted by a different Yom Tov, and the mourner would otherwise have been in the middle of *shivah* when the second Yom Tov arrived⁴⁵⁶. Thus, if a burial takes place on Erev Yom Kippur and the *shivah* itself is interrupted by Yom Kippur, even though the mourners would otherwise have been in the middle of *shivah* when Sukkos began, the holiday of Sukkos nonetheless interrupts the period of *shloshim*.

Bathing and Shaving in Honor of Yom Tov

25. When the period of *shloshim* is interrupted by Yom Tov, a mourner is permitted to bathe in hot water on Erev Yom Tov⁴⁵⁷. He may also take a haircut unless he is mourning the passing of a parent, as will be explained below.
26. It is preferable for the mourner to wait until the final two hours of the day to take a haircut and to bathe, and not to do so in the morning. This is true especially when the *shivah* concludes on the morning of Erev Yom Yov; since the day before Yom Tov is the only day when the laws of *shloshim* are observed, it is certainly preferable to delay these activities until the conclusion of the day⁴⁵⁸. (Nevertheless, even if *shivah* concludes on the same day, the mourner may launder clothing in the morning⁴⁵⁹). However, Erev Pesach is an exception to the aforementioned rule. A mourner should take a haircut before midday on Erev Pesach, since the afternoon itself has the status of a Yom Tov, and the other activities may be done after midday⁴⁶⁰.

Taking a Haircut During the Year of Mourning for a Parent

27. The aforementioned dispensation to take a haircut on Erev Yom Tov applies only to a person who is mourning the passing of a family member other than a parent, and who is therefore permitted to cut his hair after the conclusion of *shloshim*. When a person is in mourning for a parent, he may not take a haircut in honor of Yom Tov, since he must wait until he is rebuked for his unkempt appearance before cutting his hair⁴⁶¹. Furthermore, even if the mourner appears unkempt, he may not take a haircut until a full thirty days have elapsed since the death of his parent; see above (12,5).

Yom Tov on Motzaei Shabbos

28. When the Yom Tov that interrupts *shloshim* falls on Motzaei Shabbos, a mourner is permitted to bathe in hot water and to take a haircut on Erev Shabbos in honor of Yom Tov, provided that the *shivah* has already concluded⁴⁶².
29. If the *shivah* concludes only on Shabbos (i.e., the burial took place on the previous Sunday), the mourner is permitted to bathe on Erev Shabbos, but he may not take a haircut.
30. In this case, the mourner is permitted to cut his hair during Chol Hamoed, since he was unable to take a haircut before the holiday⁴⁶³. (As above, this is true only of a person who is mourning the passing of a family member other than a parent.)

Other Laws Pertaining to Holidays

31. Yizkor is recited on the final day of Pesach, on Shavuot, on Shemini Atzeres, and on Yom Kippur. It is customary to light a memorial candle before a Yom Tov on which Yizkor is recited. It is permissible to recite Yizkor during the first year of *aveilus*; however, some have the custom of waiting until after a year has passed since the family member's death⁴⁶⁴.

Accepting work during shivah	8,81	Chazzan, Purim	10,10
Adopted child, aveilus	2,4	Chazzan, Rosh Chodesh	10,10
Adopted child, dayan ha'emes	2,5	Chol hamoed burial, Aveilus afterwards	18,1-6
Adopted child, kriaah	2,5	Chol Hamoed, Kriaah	6,6-8
Aliyah in Shul, after chol hamoed burial	18,1f	Chol Hamoed, onen	17,18-19
Aliyah on Yom Tov, onen	17,12	Chol Hamoed, seudas havraah	7, 14
Aninus, airplane	5,19	Conduct for family, house of mourning	10,7
Aninus, Funeral arranged by non-relative	5,20-21	Cosmetics, , shivah	8,12
Aninus, Plane travel	5,19	Cosmetics, onen	3,10h
Answering amen, onen	3,5	Cosmetics, shloshim	11,5
Attending simchos on Shabbos, shivah	9,16	Counting an onen towards minyan	3,5
Aveilus, adopted child	2,4	Counting the Omer, onen	17,20
Aveilus, after chol hamoed burial	18,1-6	Covering mirrors,, house of mourning	10,2
Aveilus, minors	2,2	Davening on Shabbos, onen	4,3
Aveilus, requirement to mourn for	2,6-8	Davening, house of mourning	10,8-17
Aveilus, who is required to mourn	2,1-3	Dayan ha'emes, adopted child	2,5
Baal korei on Shabbos, onen	4,9	Dayan ha'emes, minor	6,23
Baal korei on Yom Tov, onen	17,13	Dayan Haemes, Chol Hamoed	6,7&9
Bathing before shabbos, onen	4,2	Dayan Haemes, Nusach	6,10
Bathing before Shabbos, shivah	9,2	Death discovered after thirty days	5,18
Bathing erev Shabbos, shloshim	11,40	Death uncertain, aninus	5,16-17
Bathing to rid an odor, shivah	8,3	Delayed burial, aninus	5,12-15
Bathing when experiencing discomfort, shivah	8,4	Deodorant, after chol hamoed burial	18,1b
Bathing when ill, shivah	8,5	Deodorant, onen	3,10g
Bathing when preganant, shivah	8,5	Deodorant, shivah	8,10
Bathing when suffering from sores, shivah	8,6	Distracting oneself from aveilus, shivah	8,33
Bathing, after chol hamoed burial	18,1a	Drinking wine, onen	3,9
Bathing, onen	3,10a	Drinking, near the deceased	1,7
Bathing, shivah	8,1	Eating meat, onen	3,9
Bathing, shloshim	11,1-3	Eating while reclining, onen	3,9
Birkas kohanim on Shabbos, onen	4,10	Eating, near the deceased	1,7
Birkas kohanim on Shabbos, shivah	9,26	Eiruv Tavshilin, onen	17,2
Birkas Kohanim on Yom Tov, onen	17,14	Employee, shivah	8,67-70
Birkas Kohanim, after chol hamoed burial	18,2	Engagement, shloshim	11,36
Birkas kohanim, twelve months	12,14	Engagement, twelve months	12,15
Brikas Hamazon, house of mourning	10,5-6	Erev Pesach, chazzan	10,10
Burial after Yom Tov, onen	17,4-5	Erev Shabbos, onen	4,1
Burial on Yom Tov, onen	17, 6-9	Erev Shabbos, shivah	9,1
Business owner, shivah	8,75-78	Erev Yom Tov, onen	17,1
Business, onen	3,10i	Erroneously began brachah, onen	3,6
Calculating Shloshim, after chol hamoed burial	18,7-8	Eulogies	1,13
Calculating, Shivah	14,1-9	Eulogies, days not delivered	1,14
Calculating, Shloshim	14,10-15	Eulogies, near the deceased	1,15
Calculating, Twelve Months	14,16-19	Exchanging greeting, house of mourning	10,3
Changing clothing before Shabbos, shivah	9,6-8	Funeral arranged by non-relative, aninus	5,20-21
Changing ones seat in shul, shloshim	11,26	Gifts sent to mourner, shloshim	11,27-29
Changing ones seat, twelve months	12,13	Greeting others, after chol hamoed burial	18,1g
Changing seat in shul, after chol hamoed burial	18,1h	Greeting others, shivah	8,45-47
Changing tablecloth before Shabbos, shivah	9,4	Greeting others, shloshim	11,25
Chanukah, chazzan	10,10	Greeting others, twelve months	12,12
Chanukah, seudas havraah	7,14	Haircut before 30 days passed, twelve months	12,5
Chazzan, Chanukah	10,10	Haircut for medical procedure, shloshim	11,9
Chazzan, Erev Pesach	10,10	Haircut, after chol hamoed burial	18,1c
Chazzan, house of mourning	10,9-10	Haircut, onen	3,10d

Haircut, shivah	8,41	Kriah, repairing tear	6,14
Haircuts, shloshim	11,6-9	Krias hatorah, shivah	8,31
Haircuts, twelve months	12,2-6	Krias Shema, near the deceased	1,6
Hallel on Yom Tov, onen	17,16	Laundered garments for Shabbos, shloshim	11,42
Hallel, after chol hamoed burial	18,3	Laundered garments, after chol hamoed burial	18,1d
Hallel, House of mourning	10,14-15	Laundered linen, shloshim	11,21
Hallel, Shivah	10,14-15	Laundered sheets , shivah	8,19
Haricut for woman, shloshim	11,8	Laundered towels, shivah	8,19
Havdalah after Shabbos, shivah	9,27	Laundering garments, onen	3,10c
Havdalah, after burial	7,2	Laundering garments, shivah	8,20-23
Havdalah, onen	4,4	Laundering garments, shloshim	11,22
Holding a baby, shivah	8,49	Leaving the house at night, shivah	8,51&53
Home renovations, shivah	8,63-65	Leaving the house for bris milah, shivah	8,58-59
House of mourning, Brikas Hamazon	10,5-6	Leaving the house for kiddush levanah, shivah	8,57
House of mourning, chazzan	10,9-10	Leaving the house on Shabbos, shivah	9,14-16
House of mourning, conduct for family	10,7	Leaving the house to daven in minyan, shivah	8,56
House of mourning, covering mirrors	10,2	Leaving the house to honor deceased, shivah	8,54
House of mourning, davening	10,8-17	Leaving the house to prevent major loss, shivah	8,52
House of mourning, exchanging greeting	10,3	Leaving the house, shivah	8,50-59
House of mourning, hallel	10,14-15	Lighting a Candle, near the deceased	1,12
House of mourning, lighting a candle	10,1	Lighting a candle, house of mourning	10,1
House of mourning, parts of davening omitted	10,11-16	Lotion, onen	3,10f
House of mourning, parts of davening omitted	10,11-16	Lotions, shivah	8,8
House of mourning, removing items	10,4	Lotions,, after chol hamoed burial	18,1b
House of mourning, tefillos omitted	10,11-16	Low chair, onen	3,10
House of mourning, tefillos omitted	10,11-16	Makeup, onen	3,10h
House of mourning, tefilos	10,8-17	Marital conduct on Shabbos, shivah	9,28
House repairs, shivah	8,62	Marital conduct, shivah	8,86
Housework, shivah	8,60	Marital conduct, shloshim	11,34
Idle talk, near the deceased	1,3	marital intimacy on Shabbos, onen	4,7e
Infant, requirement to mourn for	2,6-7	Marital intimacy on Yom Tov, onen	17,10e
Inviting a mourner for a meal, shloshim	11, 30-32	Marital Intimacy, after chol hamoed burial	18,1i
Inviting others for a meal, shloshim	11,33	Marital intimacy, onen	3,10k
Invitng guests for Shabbos meals, shloshim	11,43	Marriage, after loss of wife	11,38
Invitng mourner for Shabbos meals, shloshim	11,43	Marriage, shloshim	11, 37&39
Jewelry , shivah	8,12	Marriage, twelve months	12,15
Jewelry, onen	3,10h	Melachah performed to help others, shivah	8,79-80
Jewelry, shloshim	11,5	Melachah, onen	3,10i
Kaddish on Shabbos, onen	4,11	Melachah, shivah	8,60-84
Kaddish on Yom Tov, onen	17,15	Mikveh before Shabbos, shivah	9,3
Kriah, adopted child	2,5	Minor, Dayan Ha'emes	6,23
Kriah, appropriate time	6,2-3	Minor, Kriah	6,20-22
Kriah, changing clothing during shivah	6,16	Minors, aveilus	2,2
Kriah, changing into an inexpensive garment	6,11	Mitzvos, near the deceased	1,5-6
Kriah, Chol Hamoed	6,6-8	Motzaei Shabbos, onen	4,4
Kriah, for first-degree relative	6,1	Mourner in vicinity of deceased, aninus	5,1-2
Kriah, for two family members	6,17-18	Mourner not in vicinity of deceased, aninus	5,3-11
Kriah, minor	6,20-22	Music, for profit	13,6
Kriah, not performed before burial	6,4	Music, for profit	13,6
Kriah, one who cannot stand	6,12f&13j	Music, in a store	13,3
Kriah, one who cannot tear his garments	6,12h&13i	Music, in a store	13,3
Kriah, one who has no garments to tear	6,19	Music, in anothers home or vehicle	13,4
Kriah, procedure after death of other relative	6,13	Music, in anothers home or vehicle	13,4
Kriah, procedure after death of parent	6,12	Music, on a telephone	13,2

Music, on a telephone	13,2	Onen, Kaddish on Shabbos	4,11
Music, slow music	13,1	Onen, Kaddish on Yom Tov	17,15
Music, slow music	13,1	Onen, laundering garments	3,10c
Music, to calm nerves	13,9	Onen, lotion	3,10f
Music, to calm nerves	13,9	Onen, low chair	3,10
Music, to enhance exercise	13,7	Onen, makeup	3,10h
Music, to enhance exercise	13,7	Onen, marital intimacy	3,10k
Music, when played for children	13,5	Onen, marital intimacy on Shabbos	4,7e
Music, when played for children	13,5	Onen, marital intimacy on Yom Tov	17,10e
Music, while working	13,8	Onen, melachah	3,10i
Music, while working	13,8	Onen, motzaei Shabbos	4,4
Mustache trim, shloshim	11,7	Onen, netilas yadayim	3,4
Nail-cutting before immersion, shivah	8,88	Onen, on Chol Hamoed	17,18-19
Nail-cutting before immersion, shloshim	11,35	Onen, performing mitzvos	3,1-8
Nail-cutting, doctor, shloshim	11,14	Onen, performing mitzvos on Shabbos	4,3
Nail-cutting, ingrown toenail, shloshim	11,15	Onen, perfume	3,10g
Nail-cutting, mohel, shloshim	11,16	Onen, perfume on Yom Tov	17,10b
Nail-cutting, onen	3,10e	Onen, practices of aveilus	3,10
Nail-cutting, shivah	8,42-44	Onen, practices of aveilus on Shabbos	4,7
Nail-cutting, shloshim	11,10-16	Onen, Prohibitions of Aveilus before Yom Tov	17,3
Nail-cutting, twelve months	12,7	Onen, Prohibitions of Aveilus on Yom Tov	17,10
Nail-cutting, when distressed , shloshim	11,12-13	Onen, receiving an Aliyah on Shabbos	4,8
Netilas yadayim, onen	3,4	Onen, reciting brachos	3,3
Non-observant, requirement to mourn for	2,8	Onen, Shabbos atire	4,2
Onen, Aliyah on Yom Tov	17,12	Onen, shaving	3,10d
Onen, answering amen	3,5	Onen, shoes	3,10
Onen, baal korei on Shabbos	4,9	Onen, simchos	3,10l
Onen, Baal korei on Yom Tov	17,13	Onen, social events	3,10l
Onen, bathing	3,10a	Onen, tallis katan (tzitzis)	3,8
Onen, bathing before shabbos	4,2	Onen, tending to burial on Shabbos	4,5-6
Onen, birkas kohanim on Shabbos	4,10	Onen, Torah study	3,10j
Onen, Birkas Kohanim on Yom Tov	17,14	Onen, Torah study on Shabbos	4,7b
Onen, Burial after Yom Tov	17,4-5	Onen, Torah Study on Yom Tov	17,10d
Onen, Burial on Yom Tov	17, 6-9	Onen, transgressing prohibitions	3,2
Onen, business	3,10i	Onen, washing entire body	3,10a
Onen, cosmetics	3,10h	Onen, washing hands before eating	3,4
Onen, counted towards minyan	3,5	Onen, washing oneself on Shabbos	4,7a
Onen, counting the Omer	17,20	Onen, washing oneself on yom tov	17,10a
Onen, davening on Shabbos	4,3	Onen, wearing laundered clothes	3,10b
Onen, deodorant	3,10g	Onen, work	3,10i
Onen, eating meat or wine	3,9	Onen, Yom Tov Clothing	17,10c
Onen, eating while reclining	3,9	Onen. nail-cutting	3,10e
Onen, Eiruv Tavshilin	17,2	Performing mitzvos on Shabbos, onen	4,3
Onen, erev Shabbos	4,1	Perfume on Yom Tov, onen	17,10b
Onen, Erev Yom Tov	17,1	Perfume, after chol hamoed burial	18,1b
Onen, erroneously began brachah	3,6	Perfume, onen	3,10g
Onen, greeting others on Shabbos	4,7d	Perfume, shivah	8,8
Onen, haircut	3,10d	Plane travel, aninus	5,19
Onen, Hallel on Yom Tov	17,16	Pouring out water	1,8-11
Onen, Havdalah	4,4	Practices of aveilus on Shabbos, onen	4,7
Onen, in Shul on Shabbos	4,8	Practices of aveilus, onen	3,10
Onen, in Shul on Yom Tov	17,11-16	Prohibitions of Aveilus before Yom Tov, onen	17,3
Onen, in the middle of davening	3,7	Prohibitions of Aveilus on Yom Tov, onen	17,10
Onen, jewelry	3,10h	Purchasing new garments, shloshim	11,23

Purchasing new garments, twelve months	12,10	Shivah, Erev Shabbos	9,1
Purchasing new glasses, shloshim	11,24	Shivah, essential house repairs	8,62
Purchasing new glasses, twelve months	12,11	Shivah, greeting others	8,45-47
Purchasing new shoes, shloshim	11,24	Shivah, haircut	8,41
Purchasing new shoes, twelve months	12,11	Shivah, Hallel	10,14-15
Purim, chazzan	10,10	Shivah, Havdalah after Shabbos	9,27
Purim, seudas havraah	7,14	Shivah, holding a baby	8,49
Receiving an Aliyah on Shabbos, onen	4,8	Shivah, housework	8,60
Reciting brachos, onen	3,3	Shivah, interrupted by Yom Tov	18,9-19
Reciting Tehillim, shivah	8,30	Shivah, jewelry	8,12
Reducing joy, shivah	8,48	Shivah, krias hatorah	8,31
Removing items, house of mourning	10,4	Shivah, laundered sheets	8,19
Rosh Chodesh, chazzan	10,10	Shivah, laundered towels	8,19
Rosh Chodesh, seudas havraah	7,14	Shivah, laundering garments	8,20-23
Saying "good Shabbos", onen	4,7d	Shivah, leaving the house	8,50-59
Self-employed, shivah	8,71-74	Shivah, leaving the house at night	8,51&53
Seudas Havraah, appropriate time	7,1	Shivah, leaving the house for bris milah	8,58-59
Seudas Havraah, burial at night	7,9	Shivah, leaving the house for kiddush levanah	8,57
Seudas Havraah, Chanukah	7,14	Shivah, leaving the house on Shabbos	9,14-16
Seudas Havraah, did not receive food	7,3	Shivah, leaving the house to daven with minyan	8,56
Seudas Havraah, eating ones own food during	7,5	Shivah, leaving the house to honor deceased	8,54
Seudas Havraah, erev Shabbos	7,10	Shivah, leaving the house to prevent major loss	8,52
Seudas Havraah, foods sent on Chol Hamoed	7,14	Shivah, lotions	8,8
Seudas Havraah, foods sent on Purim	7,14	Shivah, marital conduct	8,86
Seudas Havraah, foods sent on regular day	7,4	Shivah, marital conduct on Shabbos	9,28
Seudas Havraah, if not eaten before sundown	7,8	Shivah, Melachah	8,60-84
Seudas Havraah, Motzaei Shabbos or Yom Tov	7,2	Shivah, mikveh before Shabbos	9,3
Seudas Havraah, mourner does not wish to eat	7,7	Shivah, mourner who is a business owner	8,75-78
Seudas Havraah, others partaking from meal	7,12	Shivah, mourner who is an employee	8,67-70
Seudas Havraah, Rosh Chodesh	7,14	Shivah, mourner who is self-employed	8,71-74
Seudas Havraah, Shabbos and Yom Tov	7,11	Shivah, music : see muic	
Seudas Havraah, zimun	7,13	Shivah, nail-cutting	8,42-44
Shabbos atire, onen	4,2	Shivah, nail-cutting before immersion	8,88
Shabbos clothes on weekday, twelve months	12,9	Shivah, non-essential house renovations	8,63-65
Shabbos davening, shivah	9,17-19	Shivah, parts of davening omitted	10,11-16
Shabbos Zemiro, shivah	9,13	Shivah, parts of davening omitted	10,11-16
Shaving, onen	3,10d	Shivah, performing melachah to help others	8,79-80
Shaving, twelve months	12,4	Shivah, perfume	8,8
Shivah, accepting work during	8,81	Shivah, reciting Tehillim	8,30
Shivah, attending simchos on Shabbos	9,16	Shivah, reducing joy	8,48
Shivah, bathing	8,1	Shivah, Shabbos davening	9,17-19
Shivah, bathing before Shabbos	9,2	Shivah, Shabbos Zemiro	9,13
Shivah, bathing to rid an odor	8,3	Shivah, shoes	8,13
Shivah, bathing when experiencing discomfort	8,4	Shivah, sitting on a low chair on Shabbos	9,9
Shivah, bathing when ill	8,5	Shivah, sitting on low chair	8,34-37
Shivah, bathing when preganant	8,5	Shivah, sitting on low chair when elderly	8,36
Shivah, bathing when suffering from sores	8,6	Shivah, sitting on low chair when ill	8,36
Shivah, birkas kohanim on Shabbos	9,26	Shivah, sitting on low chair when pregnant	8,36
Shivah, calculating	14,1-9	Shivah, sitting on low chair when weak	8,36
Shivah, changing clothing before Shabbos	9,6-8	Shivah, skin cream	8,9
Shivah, changing tablecloth before Shabbos	9,4	Shivah, sleeping in a bed	8, 36
Shivah, cosmetics	8,12	Shivah, spouse working during	8,85
Shivah, deodorant	8,10	Shivah, teaching Torah	8,28&32
Shivah, distracting oneself from aveilus	8,33	Shivah, tefillos omitted	10,11-16

Shivah, tefillos omitted	10,11-16	Shoes, shivah	8,13
Shivah, tevilas ezra	8,7	Shomer, for deceased	1,1
Shivah, Torah reading on Shabbos	9,20-25	Shomer, for deceased, davening	1,1
Shivah, Torah study	8,24-27	Shomer, for deceased, eating	1,2
Shivah, tutoring in mourners home	8,66	Shomer, for deceased, reciting brachos	1,1
Shivah, uncovering mirrors before Shabbos	9,5	Shomer, for mourner	8,55
Shivah, washing before immersion	8,88	Shul on Shabbos, onen	4,8
Shivah, washing before shivah nekiim	8,87	Shul on Yom Tov, onen	17,11-16
Shivah, washing oneself Shabbos	9,10	Simchos, attending on Shabbos during Shivah	9,16
Shivah, washing oneself when soiled	8,2	Simchos, onen	3,10l
Shivah, wearing laundered clothing	8,15-18	Sitting on a low chair on Shabbos, shivah	9,9
Shivah, wearing Tefillin	8,39-40	Sitting on low chair when elderly, shivah	8,36
Shivah, workers in a different location	8,82-83	Sitting on low chair when ill, shivah	8,36
Shivah, Torah study on Shabbos	9,12	Sitting on low chair when pregnant, shivah	8,36
Shloshim, Bathing	11,1-3	Sitting on low chair when weak, shivah	8,36
Shloshim, bathing erev Shabbos	11,40	Sitting on low chair, shivah	8,34-37
Shloshim, calculating	14,10-15	Skin cream, shivah	8,9
Shloshim, changing ones seat in shul	11,26	Sleeping in a bed, shivah	8, 36
Shloshim, cosmetics	11,5	Social events, onen	3,10l
Shloshim, engagement	11,36	Spouse working during, shivah	8,85
Shloshim, gifts sent to mourner	11,27-29	Subsequent haircuts, twelve months	12,6
Shloshim, greeting others	11,25	Suicide, requirement to mourn for	2,8
Shloshim, haircut for medical procedure	11,9	Tallis katan (tzitzis), onen	3,8
Shloshim, haircuts	11,6-9	Teaching Torah, shivah	8,28&32
Shloshim, inviting a mourner for a meal	11, 30-32	Tefillin, near the deceased	1, 5-6
Shloshim, inviting others for a meal	11,33	Tefillos omitted, shivah	10,11-16
Shloshim, invitng guests for Shabbos meals	11,43	Tefilos, house of mourning	10,8-17
Shloshim, invitng mourner for Shabbos meals	11,43	Tending to burial on Shabbos, onen	4,5-6
Shloshim, Jewelry	11,5	Tevilas ezra, shivah	8,7
Shloshim, laundered garments for Shabbos	11,42	Tevlias Ezra, shloshim	11,4
Shloshim, laundered linen	11,21	Torah Learning, near the deceased	1,3
Shloshim, laundering garments	11,22	Torah reading on Shabbos, shivah	9,20-25
Shloshim, marital conduct	11,34	Torah study on Shabbos, onen	4,7b
Shloshim, marriage	11, 37&39	Torah study on Shabbos, shivah	9,12
Shloshim, music : see music		Torah Study on Yom Tov, onen	17,10d
Shloshim, mustache trim	11,7	Torah Study, after chol hamoed burial	18,1e
Shloshim, nail-cutting	11,10-16	Torah study, onen	3,10j
Shloshim, nail-cutting before immersion	11,35	Torah study, shivah	8,24-27
Shloshim, nail-cutting, doctor	11,14	Tutoring in mourners home, shivah	8,66
Shloshim, nail-cutting, ingrown toenail	11,15	Twelve months, birkas kohanim	12,14
Shloshim, nail-cutting, mohel	11,16	Twelve Months, calculating	14,16-19
Shloshim, nail-cutting, when distressed	11,12-13	Twelve months, changing ones seat	12,13
Shloshim, purchasing new garments	11,23	Twelve months, commanded not to observe	12,1
Shloshim, purchasing new glasses	11,24	Twelve months, engagement	12,15
Shloshim, purchasing new shoes	11,24	Twelve months, greeting others	12,12
Shloshim, Tevlias Ezra	11,4	Twelve months, haircut before 30 days passed	12,5
Shloshim, washing before immersion	11,35	Twelve months, haircuts	12,2-6
Shloshim, wearing laundered garments	11,17-19	Twelve months, marriage	12,15
Shloshim, wearing Shabbos clothes on weekday	11,20	Twelve months, music : see music	
Shloshim, when concludes on Shabbos	11,44-47	Twelve months, music : see music	
Shloshim, when interrupted by Yom Tov	18,22-30	Twelve months, nail-cutting	12,7
Shloshim, when Yom Tov interrupts shivah	18,20-21	Twelve months, purchasing new garments	12,10
Shloshim, woman, haricut	11,8	Twelve months, purchasing new glasses	12,11
Shoes, onen	3,10	Twelve months, purchasing new shoes	12,11

Twelve months, Shabbos clothes on weekday	12,9	Washing oneself when soiled, shivah	8,2
Twelve months, shaving	12,4	Wearing laundered clothes, onen	3,10b
Twelve months, subsequent haircuts	12,6	Wearing laundered clothing, shivah	8,15-18
Twelve months, wearing laundered clothing	12,8	Wearing laundered clothing, twelve months	12,8
Uncovering mirrors before Shabbos, shivah	9,5	Wearing laundered garments, shloshim	11,17-19
Washing before immersion, shivah	8,88	Wearing Shabbos clothes on weekday, shloshim	11,20
Washing before immersion, shloshim	11,35	Wearing Tefillin, shivah	8,39-40
Washing before shivah nekiim, shivah	8,87	Work, onen	3,10i
Washing entire body, onen	3,10a	Workers in a different location, shivah	8,82-83
Washing hands before eating, onen	3,4	Yizkor	18,31
Washing oneself on Shabbos, onen	4,7a	Yom Tov Clothing, onen	17,10c
Washing oneself on Shabbos, shivah	9,10		
Washing oneself on yom tov, onen	17,10a		

¹ משנה ברורה סי' ע"א ס"ק י"ב, ובסמוך הארכנו בזה.

² עיין כף החיים (או"ח סי' ע"א סכ"ד) שיש נוהגין להניח שני שומרים כדי שכל אחד יוכל לצאת להתפלל.

³ אג"מ (יו"ד ח"א סי' רכ"ה).

⁴ מצבת משה (סי' י"ד).

⁵ עיין בגשר החיים (ה, ב(ד)) שבכה"ג השתייה היא מעין צרכי המת, ואע"פ שלא נחית התם לחלק בין השומר לשאר אינשי, הרי הערוה"ש התיר במקום צורך אפילו האונן ואפילו באכילת עראי, וא"כ ה"ה הכא, לכל הפחות בשתיה.

⁶ עיין במשנה ברורה סי' ע"א ס"ק י"ב שאסור לשומר להחמיר על עצמו ולקיים מצוות, והוא מהמגן גבורים שם, ובאמת כן מוכרח בגמרא כמשי"כ שם, ומוכרח שם בדבריו שאפילו שאר ברכות אסור לו לברך, אפילו מחוץ לדי' אמותיו, שהיו כאונן [ודלא כמו שמשמע בגשר החיים (שם) שבכה"ג מותר לו לברך מחוץ לדי' אמותיו, ויתכן שאיירי שם באופן שאינו חייב בשמירה תמידית, וכגן שהמת בקירור, וקמ"ל שבכה"ג יכול לסלק את עצמו מהשמירה ולברך].

⁷⁷ יו"ד סי' שד"מ בשי"ך שנקט כדעת הבי"ח.

⁸ כתב הבית יוסף שטעם האיסור הוא משום כבודו של מת [שאם העומדים לפניו מדברים שלא בענייני המת, נראה שאינם חסים עליו לטפל בו ולדאוג לקבורתו] ולא משום לועג לרש [ועיין בהערה הבאה מה שנכתוב בזה], ולא ברור בפוסקים הגדר של לפני המת, ובבדי השולחן כתב שיתכן שמלא עיניו נקרא בפני המת, אבל נלע"ד שכל שניכר שאינו מדבר לידו שיש להתיר, בפרט שבכל ענין יש לסמוך על דברי הגר"א שכל מחוץ לדי"א מותר, ושמעתי ממרן שמסתבר שמספיק שיתרחק כשיעור שאדם חי רגיל לשמוע, שאם הוא כל כך רחוק שגם אדם חי לא היה שומע, אין זה נקרא בפני המת [ויש להביא סמוכין לזה ממה שמצינו ש[נשמת] המת שומעת כל מה שמדברים [כבחלום], ושלכן אסור לדבר בסביבתו, ואינו מסתבר שיצטרכו לחשוש שהנשמה שומעת יותר מכשיעור שאנשים שומעים].

⁹ עיין או"ח סי' כ"ג סעיף ג' לגבי ציצית, ובסי' מ"ה לגבי תפילין ובמ"ב שם שהביא מהמגן גבורים שלא אומרים שכל אותו החדר נחשב כמקום אחד, ודלא כעט"ז. ועיין במעדני יום טוב (פרק מי שמתו סי' ו' אות ש') שביאר שאע"פ שקריאת שמע היא גם דברי תורה, מכיון שהיא מצוה קצרה שהוא מקיים, ואינו כיושב ועוסק בדברי תורה, אין בה חשש שנראה שאינו דואג לעסוק בצרכי המת, ולכן מותר חוץ לדי' אמותיו, ומסתבר שלדעתו גם כן הא דאסרינן כל אותו החדר כדי אמותיו איירי בדיבור שנראה כזלזול בטיפול בו, אבל כאשר עוסקים באיסור קיום המצוות ליד המת, רק תוך די' אמותיו ממש אסור, ולא אמרינן בזה שכל החדר כדי אמות חשיבא. וכן מבואר בחזון איש (או"ח סי' ט"ו סק"ב) שמחוץ לדי' אמותיו אין איסור לקרוא קריאת שמע, עיי"ש.

¹⁰ בפתחי תשובה אסר לכל אדם, אפילו אינו אונן, לאכול בפני המת, וכפי הבנתו בדברי הש"ך, ודלא כמ"ש הט"ז, אבל נלע"ד שיש להקל בזה במקום הצורך כדעת הערוך השולחן שדחה הבנת תשובה בדברי הש"ך, וכן בחכמת אדם העתיק רק דברי הט"ז ולא הזכיר שהש"ך חולק, ומילי דרבנן הוא, וגם לדעת המחמירים (הפתחי תשובה) אין זה דבר מוסכם לאסור אלא זה שנוי במחלוקת הפוסקים, ולכן העתקנו דין זה רק לגבי האונן, ומכל מקום כמדומני שהמנהג להחמיר בזה, ולכן לא העתקנו שיש להקל בזה לשאר אנשים, ואין קיצור הלכות זה מיועד אלא בשביל האבלים, והשמטנו הרבה הלכות שאינן שייכות לשבעת הקרובים אלא לשאר האנשים שמגיעים להיות אתם. ולגבי אכילה בחדר של המת בשבת, לא מיבעיא שיש לאסור לדעת המחמירים כהש"ך, אלא אפילו לדעת הערוך השולחן, הרי ביאר שגם הט"ז מודה לאסור, ואין להקל בזה כלל.

¹¹ כי לא מצאנו דמהני מה שאינו רואה את המת, כל עוד שהוא באותו החדר ואין ביניהם מחיצה.

¹² במשנה (ברכות פ"ג מ"א) מבואר שבבית אחר מותר, והכוונה היא לחדר אחר, וכמשי"כ בערוך השולחן (יו"ד שמ"א ס"ח).

¹³ כיון שזה חדר אחר נראה שאין קפידיא מזה שהוא רואה את המת, כי זו רשות אחרת.

¹⁴ סי' שמ"א ס"א, ועיין מה שציין בביאור הגר"א (ס"ק ב') לגבי בניית מחיצה שנחשבת רשות אחרת לגבי שבת, ושם מבואר שכל מחיצה מספקת, ואין זה מצוי כל כך ואכמ"ל.

¹⁵ ועיין בסימן שט"ו שלדעת המ"א יש אופנים שמותר לעשות מחיצה שמסתרת את הנר אם אין כוונתו לבנות מחיצה המתרת, ונראה שה"ה כאן, אם עושה מחיצה שמסתרת ואינו רואה את המת אבל אינה נחשבת כחדר אחר, כנלע"ד ע"פ מה שציין בביאור הגר"א (סי' שמ"א ס"ק ב') למחיצה לענין שבת, עיי"ש.

¹⁶ סי' שמ"א ס"א, וכביאור הערוה"ש שם ס"ח.

¹⁷ בערוך השולחן התיר כל אכילה ארעית, ובגשר החיים כתב שבדאי לשתות מים אין זה בגדר 'זלזול המת' אלא מעין צרכי המת, ולכן נלע"ד לדינא שיש להקל בכל שתיה שהיא כדי להרוות את צמאוננו כדי שלא יתבטל מהטיפול בענייני הקבורה.

¹⁸ יו"ד סי' שלי"ט סי"ה.

¹⁹ גשר החיים ג, ג (ז).

²⁰ גשר החיים ג, ג (ח, יא).

²¹ עיין סי' שלי"ט בפתחי תשובה (סי"ק ה') ובגליון מהרש"א, ועי"ע בגשר החיים (ג, ג(ה)) מה שחילק בזה באופנים שונים, ואכמ"ל.

²² עיין בבאר היטב סי' שלי"ט סי"ק ה' מה שהביא מהט"ז והנקה"כ, ולענין שכנים בקומה עליונה או תחתונה כתב בגשר החיים (ג, ג(ד)) להקל, וכן נלע"ד מוכח מהנקה"כ [כי אין זה 'שכן'].

²³ פי"ת שם סי"ק ד'.

²⁴ נשמת אברהם סי' שלי"ט סי"א, כי לא רוצים שידעו שאר החולים על הפטירה.

²⁵ ואע"פ שיש מקילים ביו"ט להדליק מנר אחר דלא הוי נר של בטלה כיון שזה לצורך המת וביו"ט יש להקל אפילו לצורך כזה, עיין גשר החיים (י"ז א(ב)), מ"מ אמירה לנכרי שבות, ואפילו ע"י רמיזה וכדומה אין להתיר אלא במקום מצוה, ואפילו שזה מנהג ויש להחשיבו כ'צורך' ביו"ט, מכל מקום ברור אין זה בגדר 'מצוה', רק מנהגא בעלמא.

²⁶ יו"ד סי' שדי"מ סי"א.

²⁷ ישנם דיבורים שלא נחשבים הספד, ויש מקילים כאשר אומרים רק שבח הנפטר אבל לא מעוררים בכי, עיין כל בו אבלות. ויש לתמוה שהרי מפורש בשו"ע (שם) שחלק מההספד הוא לספר בשבח, וי"ל שאע"פ שחלק של ההספד הוא לספר בשבח, כאשר רק מספרים בשבח אבל בלא בהרמת קול אלא בצורה שלא מעוררת בכי, אין זה נחשב הספד כלל. ועיין עוד אג"מ (או"ח ח"א סי' קס"ה) שנטה להתיר לקרובי המת להספיד בחוה"מ מצד ג' ימים לבכי.

²⁸ סי' שע"ד סי"ד.

²⁹ שהרי כתבו שהטעם שאינם בני אבלות הוא כי לא תיקנו עליהם אבלות כיון שהאבלות כוללת איסור תלמוד תורה וזה מבטלם מלימודם, וא"כ ק"ו שלא תיקנו להם אנינות. וגם לדעת האג"מ שעיקר הטעם שאינם חייבים באבלות הוא כי אין דין חינוך במצוות שיתכן שלא יבואו לידיהם בכלל, נלע"ד שמאותו הטעם אין עליהם אנינות, כי כמו שהם קטנים ואינם חייבים במצוות, ה"ה שלא מוטל עליהם הקבורה. ועי"ע בשדי חמד אנינות י"ד.

³⁰ נקה"כ סי' ש"מ, וכן המנהג, ולגבי קריעה עיין לקמן עמ'.

³¹ עיין רע"א סי' שע"ד סי"ק ד' בשם המהרש"ל שאינו מתאבל על מי שהחליט לגרשה, ובית מאיר שהביא שם שלא ניחא ליה בדין זה, ושמעתי ממרן שבפרט בזמנינו שענינו רואות שגם אחרי שהחליטו על גירושין הרבה פעמים מתפשרים בסוף, שחייבים באבלות עד שמתגרשים, אם לא באופן שהוחלט הדבר, כאופן המבואר בישועות יעקב (אה"ע סי' צ' סי"ק ח') במי שקיבל היתר מאה רבנים וכבר זיכה לה הגט ע"י אחר שאינו מתאבל עליה.

³² מדינא יכול לברך על כל מי שמצטער באמת על מיתתו, עיין או"ח סי' רכ"ג ובמשנה ברורה שם סי"ק ח', ואע"פ שלא נהגין כן, במקרה כזה ודאי יכול לברך.

³³ עיין ש"מ סעיף ו' שיש לקרוע על כל אדם כשר. אבל זהו רק לענין לקרוע בגד אחד, אבל אינו קורע כל בגדיו אלא על רבו או הוריו, ואסור להחמיר ולקרוע כל בגדיו על שאר אנשים ויש בזה משום בל תשחית (סי' ת"ב סי"ד בהג"ה, בש"ך ובבאר היטב). ושמעתי ממרן שכאשר קורע להציל את עצמו מבושה אין בזה משום בל תשחית.

³⁴ עיין בציוני הלכה עמ' ר"ד שאם לפי קביעת הרופאים כלו חדשיו מתאבלים עליו, וכן שמעתי ממרן.

³⁵ שו"ת מנחת שלמה (תניינא סי' צ"ט אות א') שכל שנו"ד לאחר מלאת ימי העיבור דינו כטרופה ולא כנפל אפילו אם זה ברור שימות, ועיין ציוני הלכה הנ"ל, ועי"ע שו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' ק"כ) ובלבוש (אה"ע סי' קנ"ו סי"ד).

³⁶ עיין באבן יעקב סי' ב' שהעלה שדיני אנינות חלים על הקרובים של המאבד עצמו לדעת אפילו במקרה שלא חלים עליהם דיני אבלות, וידוע מה שהקל החת"ס להתאבל על המאבד עצמו לדעת, ובזמנינו בדרך כלל איירי בחולי נפש שאין להם דעת שלימה וברוב המקרים מורים למשפחה להתאבל, ואכמ"ל בדינים אלו. ובקשר למי שלא שמר תו"מ, ידוע שברוב המקרים בזמנינו דיינין להו כתינוק שנשבה ולא כמומר להכעיס ומורים להתאבל, ואכמ"ל, ובכל מקרה לגופו יעשו שאלת חכם.

³⁷ טעם זה כתב הרא"ש (מו"ק פ"ג סי' נ"ד), ובלבוש (סי' שמ"א סי"א) כתב טעם אחר שלא יהיה בזיון למת, והעתיקו הפמ"ג והמשנה ברורה (סי' ע"א), ושמעתי ממרן שהעיקר כדעת הרא"ש אבל לכאורה אין בזה נ"מ למעשה.

³⁸ המנהג הפשוט הוא שלא נפקעה האנינות עד הקבורה, ודלא כמ"ש המשנה ברורה (סי' ע"א סי"ק ד'), ובפשטות נוהגים כן ע"פ דברי הנוב"י סי' ר"א, שאם האוננים נמצאים בהלוויה הרי הוא עדיין מוטל עליהם ולא נפקעת האנינות עד אחרי ההלוויה. ושמעתי ממרן שמסתבר שאין כלל דין מסירה לכתפים בחברא קדישא, כי אין זה אלא כאשר מוסרים את המת וכבר לא יהיו לאוננים שום עסק עם הקבורה וההכנות, אבל מכיון שעדיין דואגים לסדרי ההלוויה וכדומה אין זה נכנס בכלל מסירה לכתפים. וכעין זה כתב הערוה"ש (סי' שמ"א סי"כ-כ"ב) שאין דין מסירה לכתפים אלא כאשר הקבורה תהיה במקום רחוק שמהמסירה ואילך לא יהיה לאוננים שום עסק המת, ונדחק שם בביאור דברי הטור והרמב"ן, עיי"ש.

³⁹ סי' שמ"א סעי' א'.

⁴⁰ שם כדעת הי"א וכמבואר באחרונים שהכי נקטינן.

⁴¹ כי רק נפטר ממצוות עשה כעוסק במצוה שפטור מן המצוה, אבל אסור לו לעבור על לאו או איסור דרבנן.

⁴² פתחי תשובה סי' שמ"א סי"ק ד'.

⁴³ יש שפטרו אותו מנטילת ידיים לגמרי [שולחן גבוה (סי' שמ"א, י"א), מכתם לדוד (סי' נ"ב), וכן מובא בשעה"צ (סי' תר"מ סי"ק מ"ח) בשם הבכורי יעקב ועוד], וגם הפתחי תשובה לא ברירא ליה האי מילתא, וכיון דאיירינן באיסור דרבנן, יש להקל שמקום צורך, ובפרט אם יכרוך ידיו במפה, שבכה"ג יש לצרף גם דעת הרמב"ם שמהני לכרוך ידיו במפה. ועוד נלע"ד שבאונן לכו"ע די בזה שיכרוך ידיו במפה, דיש בנטילת ידיים ב' דינים: א. האיסור לאכול בידים מסואבות. ב. החיוב לטול ידיו. והנה מפאת האיסור לאכול בידים מסואבות, בזה שכרוך ידיו במפה די, שכבר אינו אוכל בידים מסואבות, אבל רוב הראשונים סוברים שחוץ מהאיסור לאכול בידים מסואבות, חז"ל גם חייבו נטילה [כי חששו שיוריד את המפה, ולכן חייבו אותו בנטילה ואמרו שלא מספיק לכרוך ידיו במפה]. והנה חיוב הנטילה בשורשו היא מצוה חיובית

ולא איסור, והאונן פטור מקיום המצוות, ובלבד שיכרוך ידיו במפה שלא יעבור על האיסור של אכילה בידיים מסואבות. [ויש להביא ראיה ליסוד זה לחלק בין שני חלקי החיוב מדברי האליה רבה, שהקשו האחרונים על מה שכתב (סי' קס"ח ס"ק כ') שגם הולכי מדבריות שפטרם חז"ל מנט"י, עדיין חייבים לכרוך ידיהם במפה, והרי אם פטרו אותם למה חייבים לכרוך ידיהם במפה. ולדברינו ניחא, כי חז"ל רק פטרו אותם ממצוות הנטילה, אבל עדיין צריכים לכרוך ידיהם במפה שלא יאכלו בידיים מסואבות. וכן ממש בנידון דידן יש חיוב לכרוך ידיו במפה אע"פ שאין עליו חיוב נטילה. ואע"פ שלא נקטינו כדבריו גבי הולכי מדבריות, זהו רק משום שמשמעות הפוסקים היא שפטרו הולכי מדבריות לגמרי, מ"מ לענייננו שמחמירים כדברי כמה פוסקים לחייבו בנטילה, נראה שיש להתיר אם יכרוך ידיו במפה. כך נלע"ד בהשקפה ראשונה, והדברים עדיין צריכים תלמוד.]

⁴⁴ כן הוא המנהג הפשוט [אע"פ שיש מפקקים בדין זה], שמכיון שזה כבוד המת שיאמרו עליו קדיש, לא הפקיעו אותו ממצוות לענין זה.

⁴⁵ כנלע"ד, ולא מטעם שכיון שפתח בברכה מותר לו לגומרו, כי באופן שהתחיל באיסור צ"ע אם יש להקל בזה, עיין מה שהאריכו בזה הפוסקים באו"ח סי' ע"א, ובבאר היטב (שם) העתיק דברי השבות יעקב ומשמע ממנו שהתבסס רק על כך שכל הדין שאסור לאונן להחמיר על עצמו הוא דין דרבנן, וזה שייך אפילו בהתחיל באיסור, אבל בשבות יעקב משמע שאין לסמוך על טעם זה לבד, וע"ע בספר יסודי שמחות (עמ' 16 ושם בהערה 30) מה שכתב בשם הגרמ"פ, ומשמע שיש להקל מטעם זה אפילו בלא התחיל בהיתר [שהרי כתב שם שאפילו אם רק התחיל ברכות קריאת שמע עדיין מותר לו להתפלל גם שמונה עשרה אע"פ שיש מקום לומר שדינה כתפילה אחרת], מכל מקום כאן שהתחיל ממש באיסור צ"ע אם יש להקל. והגם שיש דעות בראשונים שמותר לכל אונן לברך ברכות, מוכח בשערי תשובה ובשאר פוסקים הנ"ל שאין לצרף טעם זה בלבד להתירו לסיים הברכה. אבל נראה שכאן יש עוד טעם להקל, שבזמנינו שכל העסק של הקבורה נעשה ע"י החברא קדישא בלבד ולא האונן, לא מיבעיא לדעות הסוברים שכשיש עוסקים אחרים שמותר לאונן להחמיר על עצמו ולברך שיש מקום לומר דהוי כיש עוסקים אחרים, אלא אפילו למה דנקטינן כדעת החולקים, מכל מקום, כיון שהכל נעשה רק על ידי החברא קדישא ואין ביד האונן באמת לטפל אלא רק לבקש מאחרים שיטפלו, ככה"ג לכולי עלמא יש לומר שמותר לאונן להחמיר על עצמו ולקיים מצוות, שבכה"ג אע"פ חלים דיני אנינות לפטור מן המצוות, מ"מ לא אסרו עליו קיום המצוות כאשר אין זה מפריע בכלל לצרכי המת, ולכל הפחות באופן שכבר פתח בברכה שהוי כבדיעבד יש לסמוך על זה שאין עליו איסור לקיים מצוות, וכן שמעתי ממרן. ואאריך קצת לבאר דבר זה שזה נוגע לעיקר יסוד האנינות. הנה עיין בבית יוסף שכתב דלדעת רש"י כל הפטור של אונן הוא רק שאינו חייב לקיים מצוות אבל אם רוצה להחמיר על עצמו הרשות בידו כי רק נפטר מהמצוות, אבל אין כן דעת התוס' דס"ל שאסור לאונן לברך, ודעת התוס' בנויה על הירושלמי שהסתפק אם טעם האנינות הוא מטעם כבודו של מת או משום שאין אחרים שיטפלו במת, וע"ש שהנ"מ בין שתי הלשונות הוא בענין שיש אחרים שמטפלים, וע"ש בבית יוסף בשם הראב"י [וכן במדרכי והגהות מיימוניות] שכיון שלא הכריעו בירושלמי הטעם, כאשר יש עוסקים אחרים ואין האונן הזה צריך לעסוק בצרכי הקבורה מותר לו לברך ולהתפלל [ועיין בד"מ שם אות ב'] אבל דעת התוספות והרא"ש דלדינא נקטינן כמאן דאמר משום כבודו של מת, ואסור לו לקיים מצוות אפילו אם יש עוסקים אחרים, ועיין בקרבן נתנאל (פרק אלו מגלחין רא"ש סי' נ"ד אות ט') שכן הוא מסקנת הירושלמי עצמו, וכתבו האחרונים שלדינא בכל ענין אין האונן מברך כלל וכלל אפילו כשיש מטפלים אחרים, והוא משום כבודו של מת. ובאור מה הביאור "כבודו של מת" שמחמתו אסור לאונן לקיים מצוות, ברא"ש (אלו מגלחין סי' נ"ד) משמע שהוא "בכדי שהאבלים יהיה דעתם פנוי לענייני קבורתו" ונראה כוונתו שבלעדי זה שיאסרו עליו קיום המצוות עדיין לא תהיה דעתו פנוי לגמרי, כי ירצה להתפלל וכדומה ויחשוב שיהיה לו זמן לקיים שתייהם ואולי ח"ו יזניח צרכי המת, ולכן אסרו עליו קיום המצוות כדי שכל דעתו תהיה פנויה לעסוק במת. ומצאנו טעם אחר בלבוש (או"ח סי' ע"א ס"א) "שלא יתלו הבריות טעמו בחומרא שמחמיר על עצמו, אלא יאמרו מפני שזה המת אדם קל היה בעיניו לפיכך אינו נטרד ולא נבהל במיתתו" ובפרי מגדים וגם במשנה ברורה שם העתיקו טעם זה. והנה בזמנינו שמוסרים המת לחברא קדישא נחלקו האחרונים בדין האונן (עיין פתחי תשובה סי' שמ"א ס"ק כ"א), דעת החכ"א דהוי כמסורוהו לכתפים שהורידו מעצמם כל עול הקבורה וקעת פקעה האנינות, ובנוב"י כתב שנשאר עליהם האנינות עד הקבורה, וכן כתב הערוה"ש (סי' שמ"א סכ"ב) ע"ש, וכן נוהגים. אבל בדורינו ששוב השתנו הדברים, ואין זה בכלל ביד האוננים לטפל בקבורה ורק מוסרים את המת לחברא קדישא והם מטפלים בכל עבור האוננים, י"ל שאע"פ שעדיין חלים דיני אנינות כיון שבידם לדאוג שתקיים הקבורה, מכל מקום לא שייך כל כך מה שאסרו על האונן לקיים מצוות משום כבודו של מת, כי רק באופן שבידו לטפל בדברים השייכים לקבורה שייך ענין זה, ומסתבר שבכה"ג מודים התוס' והרא"ש להראב"י וסייעתיה. ואע"פ שיש מקום לומר 'חדא גזירה היא' ולפי זה אין מקום לומר ש'מודים באופן זה', הרי מצאנו אופנים שחלים דיני אנינות לפטור מן המצוות רק כאשר הוא עוסק במת ולא כאשר אינו עוסק, כגון מי שמחשיך על התחום שחלה עליו אנינות רק מכיון שהוא עוסק, וכיון שרואים שחז"ל לא קבעו בצורה גורפת שכל מי שיכול לעסוק חלה עליו אנינות ופטור מן המצוות, יש לומר שגם לענין הפטור מן המצוות והאיסור לקיים מצוות, אין זה 'חדא גזירה', אלא שני עניינים נפרדים. גם מצאנו שעצם דיני האנינות אינם חדא גזירה, שבשבת אסור האונן בתש"י משא"כ כשאין המושל מרשה לקבורו מחדש הרא"ש שמותר אפילו בתשמיש, כי אין עליו אנינות כלל וכלל, וחז"ל מכל זה שדיני האנינות משתנים לפי התנאים, ולא גזרו בצורה גורפת. ולכן אפילו לדעת הנוב"י והערוה"ש שעדיין יש עליהם דיני אנינות עד הקבורה כי הם דואגים לזה שתקיים הקבורה, מ"מ מכיון שאין זה ביד האוננים לטפל בשום דבר בעצמם ולא שייך כל כך החשש שלא תהיה דעתו פנויה או שיאמרו מת זה היה קל בעיניו, אין איסור לקיים מצוות אם ירצו, וכדעת הראב"י וסייעתיה. [ועיין בסמוך לגבי אנינות במטוס מה שהבאתי ממרן מעין זה שכאשר האוננים לא מרגישים מחויבות לטיפול במת כי הם במטוס שיש גם מקום לומר שפקעה האנינות, ונאריך שם בנושא.]

וראיה לדברינו מדברי רבינו יונה, שהביא את דברי הר"י הזקן שכאשר המת הוא בתפיסה לא חלים דיני אנינות, וכתב על זה שזה דומה לאופן שקבורה ע"מ לפנותו שפקעה מהם האנינות אע"פ שעדיין לא סיימו קבורתו ולא חלה האבלות, ועוד כתב "וכן כשנושאין המת מעיר לעיר, אם המקום קרוב דינינו ליה כמי שמתו מוטל לפניו [ולפי] שחייב בקבורתו אסור לאכול בשר ולשתות יין שטרודים הן בענין קבורתו והספדו אבל כשנושאין אותו לעיר אחרת רחוקה כגון מהלך שני ימים מותר עד שיביאו אותו לעיר קבורתו" וכן נפסק בהג"ה סי' שמ"א ס"ג, ותנא הערוה"ש, דמה בכך שמוליכים אותו למקום רחוק, הרי הוא ממש מתעסק בקבורתו, עי"ש שתייר שכוון שאינו מן הדין לתקן אנינות יותר מיום אחד, כאשר מוליכים אותו למקום אחר עקרו חז"ל האנינות אחר יום הראשון, וצ"ע לדבריו דא"כ מה הדמיון לאופן שקבורה ע"מ לפנותו, והיה לו לפרש, ולא נוהגים כדברי הערוה"ש בזה, ואכמ"ל. [וראיתי קצת אחרונים שביארו דברי הרמ"א דמיירי כאשר אחרים מוליכים את המת למקום הקבורה איפה שהאוננים נמצאים, וחוף מהדוחק בלשון הרמ"א ורבינו יונה, אי אפשר לפרש כן, שהרי אח"כ כתב רבינו יונה דברי ר"ת בענין זה וברור שלא איירי בזה קודם לכן, ע"ש]. והנראה בזה לעני"ד, שכונת רבינו יונה שהצד השוה בשלושת האופנים [שהשלטון אינו מוסר אותו לקבורו, כשקבורה ע"מ לפנותו, וכשמוליכים אותו לקבורה ברחוק], שהרי בעצם כל מה שמלינים את המת זה בזיון עבורו, והלא לכן אפילו כ"ג מיטמא למת מצוה ואינו הולך לקרוא לאנשים אחרים שיקבורהו כעבור קצת זמן, כי עכשיו המת מוטל בבזיון, אבל כאשר אין חשש שיתעצלו כלל בענייני קבורתו כי אין עכשיו אפשרות לעשות את עצם הקבורה, בין אם זה מטעם שהולכים בדרך כמה ימים, או מטעם שאין המושל מרשה להם לקבור כעת, או שכעת הוא כבר קבור ורק יפנו אותו אחר כך ולכן אינו מוטל בבזיון שצריכים להזדרז לקבורו, אין כאן טעם שתחול עליו אנינות בכלל, כי עיקר האנינות הוא כאשר המת מוטל בבזיון וצריכים לקבורו ולטפל בדברים הנצרכים לקבורה המיידית, אז שייך שחז"ל עשאו כעוסק במצוה שפטור ממצוות אחרות, אבל כאשר אין מה לטפל במת, לא שייך כלל דין זה. ולכן בכל אופן שהאונן עכשיו אינו יכול לטפל כלל בקבורה עצמה, אע"פ שמבקש מהמושל או

מלווה את המת בדרך, אין עליו אנינות, אע"פ שהוא בפועל דואג כעת לצרכיו של המת. ואע"פ שבידו של האונן שלא ללוות את המת בדרכו אלא לחפור מיד קבר בקרקע במקום שהוא נמצא, כיון שיש טעם נכון למה מוליכים המת למקום אחר לקבורה אין עליו עכשיו אנינות, כי אין בהלה לקבורו. ועד"י בזמנינו שאין בידו של האונן לקבורו כלל אלא הוא תלוי באחרים, לכל הפחות לא תהיה באנינותו חשש של התעצלות שמחמתו נאסור עליו קיום המצוות. רק דצ"ע אם אמרין דחדא גזירה הוא, שכל מהותה של אנינות היא שכאשר אפשר לטפל במת אסרו עליו קיום המצוות ובשר ויין, וכאשר אי אפשר לא אסרו עליו כלל.

אבל יש לשאול שיש חלק של ההלוויה שבו הוא יכול לטפל לבד, והיינו ההספדים, וא"כ מחמת זה תחול האנינות. ומתחילה חשבתי לומר שאין החיוב של הכנת ההספד לבד גורמת לאנינות, כמו שהאפשרות להספיד מת שלא ניתן לקבורה בודאי אינה גורמת לאנינות, וגם משמע בפוסקים שהזכירו הכנת הארון והתכריכים ומקום הקבר, וקצת נראה שהכל תלוי בהכנות לקבורת המת בעצמו, וכן משמע באו"ח סי' ע"ב שרק בשעת שמיעת ההספדים יש בזה משום עוסק במצוה וכבוד המת אבל לא בשעת ההכנות להספדים, וכן משמע מהא דבשבת חלה אנינות רק כאשר מחשיך על התחום להביא ארון ותכריכים, ואילו גם הכנת הספד באמצע השבת היתה גורמת שיהיה אונן, למה לא הזכירו את זה, והרי זה מילתא דשכיחא, ובפרט לפי מה שכתב הרא"ש (פרק אלו מגלחים סי' נ"ד) שרק ברי"ה בצרהיים שייך לפטרו מתקיעת שופר ולא בבוקר, וגם מה שמצאנו שכשמסרו את המת לכתפים שפקעה האנינות, ובפרט שדימה החכ"א דין זה לכל חברא קדישא בזמנינו, והרי אם עדיין צריכים להספיד עדיין יש עליו אנינות. אבל התקשיתי ממה שמצאתי שהרמב"ן בתורת האדם שבמקום אחד העתיק הירושלמי שמחשיכים על התחום להביא לו ארון ותכריכים **וחלילין ומקוננות**, ואע"פ שברוב המקומות מוזכר הלשון רק ארון ותכריכים, זה לכאורה מוכיח שגם הספד הוא מצרכי ההלוויה שמחמתם נעשים אונים, כי בודאי לא גריעא ההספד מחלילין ומקוננות. ועוד ברבינו יונה בעצמו שהזכרנו לעיל ובנינו עליו תילי תילים של הלכות הוזכר הלשון "אסור לאכול בשר ולשתות יין שטרודים הן בענין קבורתו **והספדו**", וא"כ באמת משמע שההספד הבא יחד עם ההלוויה הוא ממש כחלק של הקבורה והדאגה לפרט זה גם גורמת לאנינות. ובעצם זו קושיא עצומה כשלעצמה, שהרי הבאנו לעיל שמהרא"ש משמע שאין אפשרות שביו"ט בבוקר תחול האנינות, אם לא שחולק הרא"ש על הרמב"ן והיה לו גירסא אחרת בגמרא. ולענ"ד נראה שאין כאן שום סתירה, אלא **שבאופנים שניתן לדאוג גם לקבורה, הדאגה להספד היא חלק מהקבורה**, אבל כשאי אפשר לדאוג לקבורה, גם הכנת ההספד אינה כלום כדי שהיא לכשעצמה תגרום שיחולו דיני אנינות. ודוגמא ליסוד זה מאופן שאי אפשר לקבורו כלל כי המושל אינו משחרר את הגופה, אבל אפשר להספידו, שפשוט בכל הפוסקים שאין שום דיני אנינות מחמת כבוד המת כשאי אפשר לבצע את הקבורה. ולכן בשבת בבוקר גם מי שיכין הספד לא חלה עליו אנינות. וא"כ גם בנידון דידן, אע"פ שיש עליו אנינות כי דואג לסדרי ההלוויה בכללות, וגם להספד בפרט, כיון שאין זה בידו לעשות כלום בקשר לעצם ההלוויה, וכיון שאין חשש התעצלות בזה, אין איסור לקיים מצוות כי אין חשש של זלזול במת מחמת זה, וגם לא ייאסר עליו לקיים מצוות מחמת הכנת ההספד, כי עדיין אין חשש שיאמרו שמת זה קל בעיניו או שחייבים שתהיה דעתו פנויה לזה, כי עיקר הקבורה ממילא תטופל. ולכן בזמנינו שמצד אחד חלה האנינות על הקרובים כי עליהם לדאוג שאחרים ידאגו לקבורה, ומצד שני שאין חשש מצד כבוד המת, י"ל שמודים לראב"י וסייעתו, ויש לצרף דעת רש"י [וי"א דה"ה לרמב"ן], שמותר לאונן לקיים מצוות אם זה לא יפריע לו לטפל בקבורה. ובצירוף מה שהבאנו מהשבות יעקב והנמשכים אחריו [כמש"כ מהבאר היטב והמשנה ברורה ויסודי שמחות בשם הגרמ"פ] שיש להקל כיון שאין זה רק איסור דרבנן לקיים מצוות בשעת האנינות, כאשר פתח בברכה והזכיר את השם ויש כבר חשש של הוצאת שם השם לבטלה, מוטב שיסיים הברכה, וכמו ששמעתי ממרן.

⁴⁶ עיין משנה ברורה סי' ע"א ס"ק י"א בשם השבות יעקב ומה שהביא מהשע"ת שיש חולקים, ובבאר היטב סתם כדברי השבות יעקב, וגם ביסודי שמחות בשם הגרמ"פ הכריע לדינא כוותיה שאינו מפסיק תפילתו (עמ' 16 ושם בהערה 30), וכן שמעתי ממרן דהכי מסתבר. ⁴⁷ שו"ת מנחת שלמה (קמא עמ' תרכ"ו).

⁴⁸ ערוה"ש סי"ט.

⁴⁹ סי' שמ"א סי"א.

⁵⁰ בירושלמי וכן באבל רבתי איתא שלא יאכל כדי שביעה, והפוסקים (עי' ב"י וערוך השולחן סי"ח) הכריעו שאין דעת הבבלי כן, ומ"מ ברבינו יונה (ברכות י: מדפי הרי"ף) משמע שאין לאכול בקביעות, וכן בלבוש (סי' שמ"א סעיף א'), ובשבט יהודה נקט שאסור מדינא, וכיון דלכו"ע כן הוא רוח הדברים, שלא יראה כמזלזל בצרכי המת, לכן כתבנו שראוי ונכון לנהוג כן. ⁵¹ ערוה"ש סי"ט.

⁵² סי' שמ"א סי"א.

⁵³ עיין סי' שמ"א בהג"ה, ועיין בפתחי תשובה שיתכן שגם דעת המחבר לאסור, ועיין בערוך השולחן שהאריך בזה, ומשמע מרוב האחרונים שכן נקטינן עיקר לדינא, ומ"מ יש מהאחרונים שסוברים שבמקום הצורך המיקל לא הפסיד, וכ"כ בשונה הלכות (ח:), וגם ראיתי מובא שיש קצת מקומות שנוהגים להקל בזה כסתימת המחבר, ולכן נלע"ד דיש מקום להקל במקום צורך גדול ובפרט בדבר שאיסורו שנוי במחלוקת אפילו בימי האבלות, ואכמ"ל.

⁵⁴ סי' שמ"א סעיף ה'.

⁵⁵ תמהו האחרונים שלכאורה מנהג זה שיושבים על כסא רגיל הוא נגד השו"ע (סי' שמ"א סי"ה) שאסור ע"פ התה"א ע"פ הברייתא.

ובהתחלה חשבתי שהטעם שמקילים בזה הוא מכיון שבזמנינו שנחלשו הדורות ואיננו יושבים על הקרקע ממש בימי האבלות כמו שהיה בימי קדם אלא יושבים על כסא נמוך, ממילא כיון שהאונן הולך הרבה ממקום למקום בטיפול המת ואי אפשר לחייבו לשבת על כסא נמוך כי אינו יכול לסחוב עמו כסא נמוך בלכתו לסדר ענייני המת וגם אי אפשר למונעו מלשבת בכלל או לחייבו לשבת על הרצפה כי בזמנינו יצטערו מזה הרבה ויהיו צרכי המת נפסדים כיון שאיננו רגילים לשבת על הרצפה כלל וכלל, ולכן יש להקל. אבל אחר העיון ראיתי שאין יצא צריכים אפילו לטעם זה. דהנה הרמב"ן בדיני האנינות לא הזכיר רק שאסור לישון על המטה, והוא מהברייתא וז"ל: תניא אבל כל זמן שמתו מוטל לפניו אינו ישן לא על גבי מטה זקופה ולא על גבי מטה כפופה. פי' אלא ישן ע"ג קרקע וכדאמרין (ברכות יז:). אינו מיסב. וכבר נתקשו האחרונים מה השייכות של הדין שאינו מיסב [ואוכל] למה שאסור לישון על המטה. וביותר קשה, שכאשר הרמב"ן מזכיר איסורי האנינות במקום אחר [כאשר הוא דן אם אבלות יום ראשון דאורייתא] כתב שאסור אפילו לשבת על כסא, וזה לכאורה נגד הגמרא, דאיתא שם רק שאינו מיסב ואוכל, ומוכח שלשבת על המטה ולאכול מותר כל שאינו מיסב [ולא איירי במטה כפופה שהרי אין כופים את המיטות באנינות ועיין בסמוך מה שנבאר בזה], וא"כ מנין לו שאסור לשבת על כסא רגיל כלל שלא בשעת האכילה. והנה שם בענין ביאר הרמב"ן יסוד גדול בהבנת איסורי האנינות והאבלות וז"ל: וכן נראה עוד שעיקר אבלות מן התורה אינו אלא בעידוניה כגון רחיצה וסיכה ותשמיש ושמחה ותפלין שהם פאר ותכבוסת ותספורת דשמחה הם, ואבלות כשמה שלא יתעסק בדברים של שמחה אלא בדברים של אבלות, וזהו אנינות שבלב שממנו למדו שלא יתעסק בדברים של שמחה, אבל מנעל וסנדל ועטיפה אינן מן התורה, שלא אמרה תורה לענות ולצער נפשו מנוהג של כל העולם, לפיכך הקילו באלו עד שיקבר, והוא הטעם בעצמו למה שאמרו באבל יצא לדרך נועל, עכ"ל. ומבואר בדבריו שיש ב' דינים בדיני האבלות, איסורי התורה הם רק ימניעת תענוג' וחז"ל הוסיפו מעט דברים שהם 'עינוי', ואותם דברים לא גזרו עליהם בשעת האנינות אלא בשעת האבלות. ומן התימה שלא הזכיר כאן האיסור לישון או לשבת על המטה שהזכיר לעיל בסמוך. ונראה ברור

שהטעם הוא כי באמת יש שני עניינים נפרדים בדיני הישיבה על מיטה כפויה או ישיבה על הארץ, ולכן מילתא דפסיקא נקט, שהרי האונן אינו מיסב ואוכל, אלא יושב על מיטה שאינה כפויה ואוכל, וזהו להיפך מדין האבל שמותר לו להסב אבל חייב לשבת על מיטה כפויה, והאונן ישן דוקא על הרצפה, משא"כ האבל שמותר לו לישון על מיטה כפויה, ושניהם שווים שיושב רק על הרצפה ולא על מיטה כפויה. וביאור הדברים הוא כך: ידוע שמה שהאונן אסור בבשר ויין הוא דומה לאיסור הסיבה, לא כדי להצטער אלא מכיון שמתו מוטל לפניו עליו לא להיות שקוע בתענוגים בדברים אחרים, אבל אין זה הדין של יושבו אתו לארץ' שמשם ילפינן שהאבל אסור לו לשבת אפילו על מיטה כפויה, שהוא באמת מדין עינוי. וכיון שבאופני הישיבה יש שני דינים נפרדים, כאשר ביאר יסודות הדינים לא האריך לחזור על כל פרטי הדינים ולבאר שחלקם שייכים וחלקם לא. והנה בימי קדם בשעת אכילה ושינה היו יושבים על מיטה הכפויה, כי בשעת אכילה ושינה מאד קשה לשבת ממש על הרצפה, משא"כ שאר שעות היום שהיו יושבים דוקא על הרצפה [כמבואר להדיא ברמב"ן לגבי כפיית המטה עיי"ש, ועמ"ש בזה לקמן עמ' 56] בביאור המנהג לשבת על כסא נמוך. והנה בשעת אנינותו לא חייבו אותו כלל בכפיית המטה וגם לא בעינוי של ישיבה לארץ', אלא שחייבו אותו למעט בהנאתו, והיינו שבשעת האכילה אינו מיסב, ובשעת השינה אינו ישן על המטה, וזה כדי שלא ישקע בתענוגים כשמתו מוטל לפניו אלא יזדרז להצטער על מתו ולקוברו. וזהו הטעם שהשווה הרמב"ן הך דינא שאינו מיסב ואוכל לדין שישן על הרצפה, כיון שהענין בשעת האנינות הוא רק לא לשקוע בתענוגים. ובזמנינו שכמעט איננו מסוגלים לישון על הרצפה כלל, לכן גם בשעת אנינות ישנים על המטה. ולגבי ישיבה על הרצפה בשאר שעות היום, ג"כ לא חייבו אותו כלל בעינוי של ישיבה לארץ', אלא שימעט תענוגו ולא ישב בדרך הרגילה, והיינו שישב על הרצפה, אבל בזמנינו שיש בזה צער גדול אם ישב על הרצפה, גם אין ענין שיענה את עצמו וישב על כסא נמוך, שזה מדיני עינוי, כי בזמן האנינות החיוב הוא רק שלא להתענג ולהראות שהוא עסוק במת. והנה לפי זה מסתבר שגם בזמנינו שנוהגים לשבת על כסא רגיל מ"מ טוב להימנע מלשבת דוקא על כורסה מיוחדת ולהתענג. אבל אם הטעם שמקילים הוא רק מחמת חולשת הדור שקשה לנו לשבת על הרצפה ואי אפשר לסחוב איתנו כסא נמוך ממקום למקום, אם כן צריך עיון אם יש ענין להימנע מלשבת על כורסה ולהתענג, ומסתבר שאין להחמיר, וגם לא שמענו שיש מנהג להחמיר בזה. ובפרט דאיירי במידי דרבנן, אין לחדש חומרות ולהחמיר בדברים שלא שמענו מעולם, ומכל מקום, מן הנכון להימנע מזה באופן שיש תענוג ועידון, כי זה בודאי סותר רוח הדברים של הלכות אלו, ודיינו שמנהגינו היא כנגד דין מפורש בשו"ע.

56 יו"ד סי' ש"צ ס"ב.

57 פשוט שזהו בכלל איסור תספורת בכל מקום בדיני אבלות למעט המקומות שהותר בפירוש, ולכן לא פירטו הפוסקים דין זה, ושמעתי שיש קצת טועים וסוברים כיון שאין זה מוזכר בפירוש בפוסקים לאסור שאולי אין בזה איסור, ונלע"ד שאין לזה עיקר כלל. ומכל מקום, כבר כתבנו לעיל שבמקום צורך גדול יש להקל באיסורי האבלות בשעת האנינות כיון שיש דעות הסוברות שלא נאסרו כלל עד חלות האבלות, ואם כן מי שציפורניו כבר ארוכות והוא יודע שיצטער הרבה בשבעה אם לא יגזוז אותם עכשיו, מסתבר שיכול לגזוז אותם לכל הפחות על ידי אחר, עיין לקמן בדיני השלושים שכתבנו שבמקום צורך יש לסמוך על הטי"ז ולהחשיב הקציצה על ידי אחר כשינוי, ואם כן בשעת האנינות יש להקל במקום צורך.

58 עיין פתחי תשובה סי' ש"פ סק"ד מ"ש בשם החתם סופר, ובמקום שנהוג אין מוחין בידו, ואע"פ שמסתבר שאין להורות כן לכתחילה למי שיכול להחמיר על עצמו, מ"מ אם זה ברור שלבסוף יסמוך על דברי הערוך השולחן ויעשה מלאכת דבר האבד [במקום הפסד גדול] אפילו באמצע השבעה בפרהסיא, אם כן ודאי שעדיף להורות שימכור את זה בשעת האנינות.

59 עיין דעת קדושים ס"ק ד'.

60 עיין בפתחי תשובה סי' ש"מ ס"ק כ"ב ובחידושים וביאורים לגרא"ז מרגליות הלכות אונן, ואע"פ שיש חלק בין אופנים שחלה עליו האנינות כבר לאופן שאין שהות לקוברו כלל, כתבו האחרונים שסמוך ממש לשבת שכבר לא שייך שיטפל במת, נפקעת ממנו האנינות, דמה לי באמצע שבת ומה לי סמוך לשבת כשאין שהות לטפל בו.

61 משנה ברורה סי' ע"א ס"ק ה'.

62 יו"ד סי' ש"מ ס"א, עיין בתורת האדם שאין כלל איסור של 'ממצוא חפצך ודבר דברי' כשמדבר על עסקי המת.

63 יו"ד סי' ש"מ ס"א, ואע"פ שיש שהסתפקו שאולי מותר להם לעצור לכמה דקות להתפלל, נלע"ד כיון שברור שאינם חייבים להפסיק להתפלל מדין עוסק במצוה, אין להם להחמיר על עצמם, שכיון שבעסקם בצרכי המת חלים עליהם דיני אנינות, מסתבר שיש להחמיר בזה, והצעת הדברים בפני מרן והסכים שאם הם עסוקים באמת בצרכי ההלוויה אין להם להפסיק בשביל שילכו להתפלל. [ואע"פ שמכח מהרא"ש (פרק אלו מגלחים סי' נ"ד) שבר"ה בבוקר לא שייך פטור האונן מהמצוות לפוטרו מתקיעת שופר [והארכנו בזה לעיל לגבי מי שפתח בברכה בשעת אנינות], לכאורה כוונתו רק שאי אפשר שזה יקח כל כך הרבה זמן שע"ז יפטר מתקיעת שופר כל היום.]

64 לגבי טבילה לקרוי בימי אבלו הארכנו האם ניתן להקל בזה, אבל באונן שיש מחלוקת ראשונים אם חלים עליו דיני אבלות כלל, ומחמת זה מצאנו בפוסקים הרבה שהקילו לגבי אנינות [כגון למכור עסקו באנינותו], ובצירוף דעת הדגול מרבבה המובא במ"ב (סי' תקמ"ח ס"ק כ"א) דס"ל שגם לפי הדעות שבימות החול חלים על האונן כל דיני אבלות, מ"מ בשבת גם דיני אבלות נפקעים כמו שדיני האנינות נפקעים, ולכן יש להתיר לכל הפחות למי שממש מצטער ממניעת הטבילה. ואפילו מי שלא מצטער ממניעת הטבילה ורק רגיל להחמיר בזה, גם יש מקום להקל, ויעשה שאלת חכם.

65 עיין במ"ב (סי' תקמ"ח ס"ק כ"א) מה שהביא מהדגול מרבבה להתיר לאבל ללמוד בשבת (המעין שם יראה שכתב דבריו גם לגבי שבת ולא רק לגבי יו"ט). ואע"פ שלא הכריע המ"ב בזה, כיון שלא ברור כל הדין הזה שאפילו בימות החול חלים קצת דיני אבלות באונן לאסרו בדברי תורה וברחיצה בחמין וכו' כמבואר למעין ביו"ד סי' ש"מ ס"ה [ועי"ש בערוך השולחן], יש יותר מקום להקל בזה, ועיין בערוך השולחן שצידד להקל בכעין זה בתוך השבעה בכל דבר שרגיל ללמוד אותו, ושם צירף דעת הסוברים שאין האבל אסור בת"ת כל שבעה אלא יום ראשון, ואע"פ שדעה זו נדחתה לגמרי להלכה, וא"כ הכא שאפשר לצרף דעת הסוברים שאין האונן נאסר בת"ת, שהיא דעה שהובאה בשו"ע, וכן נראה שזו דעת רוב הראשונים, בודאי יש להקל בדברים כגון פרקי אבות שנהגו הרבה לאומרו כסדר היום, וכל כה"ג.

66 יו"ד סי' ש"מ ס"א.

67 לא ראיתי מי שהזכיר מזה, ונראה לי שכיון שאין זה ברור אם חלה אנינות על האונן, ובפרט לפמ"ש לעיל בשם הדגול מרבבה, נראה שאינו צריך לשנות מקומו בשבת, ולא מיבעיא אם נעשה אונן באמצע השבת שיש בזה משום אבלות בפרהסיא, אלא אפילו אם רוצה להחליף מקומו בערב שבת נראה שדין זה לא חל אלא עד אחרי הקבורה. ויש להביא ראיה לזה, שהרי דין זה מקורו מהא דאמרין 'שבת ראשונה ושניה אינו יושב במקומו', והתם נראה ברור דאיירי בשבתות של ימות האבל, שמונה אחר כך שלישית וכו', ואינו משמע כלל שכשמת ערב שבת סמוך לשבת שהשבת שלפני הקבורה תעלה לשבת ראשונה, עיי"ש. ואין דין זה כלל כשאר דיני האבלות, שאינו קשור דוקא לשבעה ושלושים, וכמבואר שם ברמ"א שזה רק מנהג בעלמא שמחמירים בזה שלושים וי"ב חודש. ועיין להלן שהקובר מתו בחו"מ ג"כ אינו משנה מקומו עד תחילת השבעה.

⁶⁸ או"ח סי' קכ"ח סעיף מ"ג ובמ"א שם ס"ק ס"ה, ומשנה ברורה שם ס"ק קנ"ח, ועיין בגשר החיים (כ, ג (ה)) שהאריך בזה. וי"א שבאונן, בפרט ביום המיתה שהוא פסול לעבודה מדאורייתא, אפילו קראוהו לעלות לא יעלה, וכן כתבו הפמ"ג והפרי חדש ועוד, ונראה שאין בזה משום אבלות בפרהסיא כי אין זו אלא אנינות, ולכאורה אין בזה איסור משום פרהסיא בשבת, ואם באמת הוא פסול לעבודה, לא מהני מה שקראוהו לעלות, וצ"ע לדינא.

⁶⁹ עיין ש"ך יו"ד סי' שע"ה ס"ק א', וכן הוא בהדיא בערוה"ש סי' שמ"א סכ"ב, שלא פקעה האנינות כלל אם הקבורה היא במקום קרוב, ואפילו שהקרובים אינם עולים לבית הקברות. ואע"פ שיש אומרים שבמקומות שמחרימים על יוצאי חלציו של המת שלא ילכו אחרי המטה, אז מיד כשנפרדים מהמטה הוי כמסירה לכתפים וחלה עליהם אבלות [וזה מתאים קצת לביאור הנודע ביהודה (סי' ר"א) שהבאנו לעיל בדין מסירה לכתפים], שמעתי ממרן שאין המנהג כן [אלא כדברי הערוה"ש] ומחכים עד הקבורה שתפקע האנינות ותחול האבלות. ונלע"ד הטעם, כי באמת אינם מסיחים דעתם מהמת כל עוד שהם במקום קרוב, שהרי יודעים שאם יצטרכו להם הם זמינים לסייע במה שנדרש, ובפרט שאין זה אלא מנהג לא ללכת אחר המיטה, וגם לפי המנהג יש אופנים שיכולים לעלות לבית הקברות, כגון שמקדימים ללכת לפני המיטה, ואז מסייעים לכסות המת בעפר ולכן הוי ככל מי שנמצא במקום קרוב שהאנינות אינה פוקעת.

⁷⁰ יו"ד סי' שע"ה ס"א.

⁷¹ שם סעיף ב', וביסודי שמחות (עמ' 80) כתב בשם הגרמ"פ דה"ה כל הזמן שמלוים את הקרובים שילוו את המת ומתעסקים קצת בקבורה שאינם מתחילים האבלות, אבל אם התחילו ניהוגי אבלות לפני שנפרדו מהקרובים ועדיין מתעסקים אתם קצת בסדרי ההלוויה, מ"מ עולה להם לתחילת האבלות.

⁷² עיין חידושי רע"א סי' שע"ה ס"ב.

⁷³ עיין מ"ש רע"א (סוף סי' ש"מ) בשם הטור בשם הרמב"ן, שאחרי מסירה לכתפים אע"פ שלא חלה האבלות אסורים עדיין בעידונים ושמחה, ושם לעיל גבי מסירה לכתפים העתיק דברי הנו"ב שחייבים במצוות [וכ"כ בדגול מרבבה], ופשוט שדינים אלו שייכים גם כאן, שפקעה האנינות ולא חלה האבלות. ומבואר שם ברמב"ן שכל דיני אבלות שהאונן אסור בהם, גם הם אסורים בהם, ורק מותרים כאונן בנעילת הסנדל ועטיפה [ולכאורה ה"ה שלא חייבים בכפיית המטה, עיין מה שהארכנו על זה לעיל במקומו בעצם ההיתר לאונן לשבת על כסא רגיל].

⁷⁴ לא ראיתי מי שהזכיר מזה, אבל בכל הפוסקים מצאנו שאבל אסור לאכול סעודה ראשונה משלו, ומשמע שזה תלוי בחלות האבלות, ובדומה להנחת תפילין שהכריעו הפוסקים דלא כמהריט"ץ, ואין זה ענין ליום המיתה אלא חלות האבלות [ועיין בזה עוד בהערה בסמוך], וכיון שלא מתחילים להתאבל עד הקבורה כי נמשכים אחר גדול הבית, הוא הדין שאין מברים אותם עד שמתחילים להתאבל.

⁷⁵ ביום המיתה, אפילו אחרי שמסרוהו לכתפים אין מניחים כיון דהוי יום מר, כמו שהארכנו בזה בכמה מקומות, וביום המחרת כיון שיש חיוב במצוות ואין זה ברור שיש דין של יום מר 'ארוך' שנמשך עד הקבורה, יש להניח בלי ברכה, שהרי לדעת המהריט"ץ צריכים להניח אחרי יום המיתה, וגם לדעת החולקים, אפילו אם תימצא לומר שיש שני ימים מרים, יום המיתה ויום הקבורה, צ"ע אם יש יום מר ארוך, וכבר הזכרנו כל זה לעיל ואכמ"ל. ואפילו ביום הקבורה לפני הקבורה יניח בלי ברכה, וכבר הארכנו בזה לגבי הנחת תפילין לאונן במטוס. וביום הקבורה לאחר הקבורה שאז מתחלת השבעה, צ"ע אם יש להניח, ונלע"ד שיניח ג"כ בלי ברכה, כיון שבלאו הכי יש מחמירים כדעת המהריט"ץ, וכאן שכבר עברו כמה ימים מהמיתה וגם עברו כמה ימים מאז שנפרד מהמת, יש לדמות את זה למי שקבר מתו בחוה"מ שמניח תפילין ביום הראשון של השבעה, ונראה ה"ה הכא, ולכל הפחות יניח בצנעה. אבל למעשה אין דין זה כל כך מצוי, כמשי"כ בפנים.

⁷⁶ לא מצאתי בפוסקים שהזכירו מזה, וכמובן שבימי קדם זה לא היה שייך, אבל נראה לענ"ד פשוט שכל מה שנמשכים אחרי גדול הבית זה רק במקרה שלבסוף יהיו יכולים להיגרר אחרי בחלות השבעה, וכאן זה דומה לאופן שהגדול הבית יחזור רק אחרי יותר משלושה ימים, שכתב הש"ך (סי' שע"ה ס"ק ג') שמסתברים דברי הראב"ן שאין הדעת נותנת שימתינו זמן רב עד הקבורה כדי להיגרר אחרינו, וק"ו בנידון דידן אין שום טעם לומר שימתינו עד אחר יו"ט ועי"ז לא יתאבלו יחד אתו כלל. והצעתי הדברים בפני מרן והסכים שכך נראה ברור לדינא.

⁷⁷ חידושי רע"א (סי' שע"ה ס"ח), והעתיקו האג"מ לדינא (יו"ד ח"ד סי' ס"א). ושמעתי ממרן שכן יש להורות, בפרט שכן הוא פשוט משמעות הלשון 'גדול הבית', שאיירי בבית אחד, ועוד שלפי הדעות שסוברות ששייך דין גדול הבית גם כשאינם סומכים על שולחן א', קשה מאד לקבוע בבירור בכל מקרה לגופו מי נקרא גדול הבית ומי נמשך אחר מי, ויכול לצאת חומר קולו. ודע, שיש להקשות על דעה זו, שהנה לכאורה מבואר בראשונים שאפילו באינם סומכים על שולחן אחד שייך דין 'גדול הבית', וכן לכאורה מוכח בשו"ת הרשב"א המובא בבית יוסף, עיי"ש. ונלע"ד שבימי קדם, גם כשהיו דרים בנפרד, מחמת המצב החברתי הם הרגישו ממש כמשפחה אחת, וראש המשפחה היה מחליט עבור כולם בכל ההחלטות החשובות והם היו ממש נמשכים אחרינו, אבל בזמנינו שהשתנה המצב הזה, ממילא לא שייך דין גדול הבית אלא כאשר גרים ממש בבית אחת וסומכים על שולחן אחד. ואין זה כלל כמו גזירה שאינה מתבטלת גם אם הטעם התבטל, כי כאן אין זה גזירה של גדול הבית, אלא דין שכאשר יש גדול הבית שכל ענייני הבית נחתכים על פיו אז שאר האבלים נגררים אחרינו, משא"כ בזמנינו בכל מקרה שאין כלל מציאות כזאת שכולם נגררים אחרי הגדול הבית, ממילא בטל דין זה. וכדאי הם רע"א והגרמ"פ לסמוך עליהם אפילו שלא בשעת הדחק, ובפרט שמסתבר טעמם.

⁷⁸ הגה שם סוף סעיף ח'.

⁷⁹ ש"ך סי' שע"ה ס"ק י"ב, וכן העתיקו האחרונים. אמנם ראיתי ביסודי שמחות (עמ' 83 ושם הערה B43) בשם רבו הגרמ"פ שאפילו לדעת הש"ך כאשר נסעו עם המת למרחקים, כגון מחו"ל לארץ ישראל, כשחוזר לשאר האבלים אינו ממשך למנות אתם, אלא מונה לעצמו משעת הקבורה, ונראה דעתו שכיון שנסע למרחקים עקר קביעותם יחד אתו, ולכן הוי כאילו נשאר לדור שם. וקשה קצת שאם כן היה לו להשי"ך לפרט אופן זה ולומר שזהו הדין שבסעיף ב' שם, ולא לאוקמא באופן שנשאר שם, שזה דבר שרחוק יותר לציר שהגדול הבית דר במקום רחוק משאר האבלים, ובפרט לשיטת הגרמ"פ דנקטינן דין גדול הבית רק בסומך על שולחן אביהם. ונראה שדעתו שפשיטא שכיון שנסע למרחקים אי אפשר לומר שהם "ביחד" אפילו כשיחזור. ומ"מ כיון שזה רק יכול לצאת חומרא ולא קולא, והלכה כדברי המיקל באבל ולא ראיתי דין זה מובא בפוסקים, ולא ביאר דעת רבו כל צרכו וגם לא כתב באג"מ מזה כלום, ואולי כוונה אחרת היה לו בזה, ולכן לא העתקתיו.

⁸⁰ נחלקו בזה הפוסקים, והמנהג כמשי"כ באג"מ יו"ד ח"א סי' רנ"ג, שכיון שאינו הולך להלוויה וההלוויה בריחוק מקום הוי כמסרוהו לכתפים, ואין זה סותר למה שכתבנו לעיל שאם הוא נוטל חלק בהכנות להלוויה שחלים עליו דיני אנינות אע"פ שהוא בריחוק מקום, כי אינו בכלל מסירה לכתפים כיון שבאמת בפועל הוא דואג לזה, אבל אם אינו שייך כלל להכנות, עצם העובדה שהוא יכול להתקשר ולטפל בסדרי ההלוויה לא מעלה ולא מוריד, כי הרי בכל מסירה לכתפים אחרי שהחזיר פניו עדיין בידו לחזור וללכת אחריהם.

⁸¹ כן מצאתי בשם הגאון ר' שמואל סלנט (קובץ ישורון י"ט עמוד ק"ס), שבכזה "אין נ"מ אם הגדול הבית הולך לבית הקברות או לא" וכוונתו ברורה, שאפילו אם גדול הבית הולך לבית הקברות והקבורה תהיה למחרת, אינו נמשך אחרינו, ונראה טעמו שכל מה שהקטן נמשך אחר גדול הבית היינו רק אם היו ביחד במשך זמן האבלות או לפחות בזמן ההכנות לקבורה, אז אפילו אם אח"כ גדול הבית הלך לקבור

את המת ולא חזר, הם נמשכים אחריו, אבל אם הוא היה במקום רחוק מלכתחילה אינו נמשך אחריו, כי אינו 'גדול הבית' כלל כאשר אינו בסביבתו, ובאמת יש לדמות את זה קצת למה שמצאנו שאם הגיע ממקום קרוב אז נמשך אחר גדול הבית אבל אם הגיע ממקום רחוק לא, וה"ה הכא, כיון שבשעת חלות האבלות הרי הוא במקום רחוק אינו יכול להתבטל לגדול הבית [ואע"פ שאין זה ברור כל כך בטעמו מה הנ"מ אם הגיע ממקום קרוב או רחוק, נראה שהטעם הוא כששמגיע ממקום קרוב היה יכול להיות שייך לקבורה, ולכן אע"פ שלמעשה לא ידע מהקבורה נמשך אחרי גדול הבית, משא"כ כשהגיע ממקום רחוק, שגם אילו היה יודע על המיתה לא היה שייך לקבורה והיה מתחיל את האבלות מיד, לכן אינו נמשך אחר גדול הבית]. שוב מצאתי שכן מובא ביסודי שמחות עמ' 84 הערה C46 בשם הגרמ"פ שאפילו בנו הסומך על שולחנו, אם הוא גר במקום רחוק מאד ובדרך כלל אינו פוגשו, אינו נמשך אחריו מדין גדול הבית.

⁸² כי מנין השבעה והשלושים הוא מחלות האבלות, ואינו קשור לזמן הפטירה, אבל היארציית נקבע לפי מקום הפטירה, כמש"כ בגשר החיים (ל"ב י"ד).

⁸³ ס"י שעי"ה סי"א.

⁸⁴ פתחי תשובה סי' שפ"ח ס"ק ב'.

⁸⁵ כן כתב בציוני ההלכה בשם הגריש"א, וכן שמעתי ממרן, וכך נלע"ד פשוט מסברא, ודלא כמי שראיתי מי שמפקפק בזה, שהרי האונן נוטל חלק בהתארגנות והוא עוסק בצרכי המת בודאי יש לפוטרו ממצוות, כי מה לי אם הוא נמצא במקום רחוק או קרוב, אם הוא משבעת הקרובים ומטפל במת. וכל מה שנחלקו הראשונים אם חלים דיני אנינות נמצא בקירוב מקום הוא רק כאשר אינו מתעסק בצרכי הקבורה, ואפילו אם תימצא לומר שלדעת ר"ת לא גזרו כלל אנינות כאשר נמצא בריחוק מקום, הרי קיימא לן מעיקר הדין כדעת הרא"ש וכמו שנפסק בשו"ע שאפילו בריחוק מקום חלה אנינות, ודלא כשיטת ר"ת.

⁸⁶ באופן כזה שלא יהיה כלל בקבורה, כדאי לקיים ההלכה כדינו, כיון שלא שייך שיקרע בשעת ההספדים או ההלוויה.

⁸⁷ אם הוא נמצא במקום רחוק וסיים לגמרי את התעסקותו הוי כמסירה לכתפים והתייאש מלקבורו ומתחיל האבלות.

⁸⁸ מכיון שיהיה נוכח בהלוויה, אע"פ שכאן המת נמצא בריחוק מקום וגם אין לאונן שום קשר עם סדרי ההלוויה, ולדעת ר"ת באופן כזה לא נוהגים דיני אנינות, מעיקר הדין לא נוקטים כדעת ר"ת, כמש"כ הערוה"ש שנוקטים כדעת המחבר והרמ"א (סי' שמי"א סי"ב) [ומה שכתב שם שאם קיבל טלגרם על הפטירה שניהג אנינות, לפי האג"מ שהבאנו לעיל שבריחוק מקום הוי כמסירה לכתפים צ"ל דמייירי הכא שאין זה רחוק כל כך אלא שאינו מגיע מחמת היוקר של הנסיעה], וכן מבואר במ"ב סי' נ"ה ס"ק כ"ד, שיש עליו דין אונן בכה, ורק שהוא רשאי להתפלל ואין מוחין בידו, והיינו שבאופן כזה שלדעת ר"ת וסייעתו לא חלה אנינות כלל, מותר לסמוך על הראב"ה [שבכל מקרה שיש אחרים שמטפלים שמותר לו להחמיר על עצמו] ולכן אין מוחין בידו מלהתפלל [וכן מתבאר מדברי הגריש"א כמו שנבאר בסמוך].

ובפני ברך [אנינות אות נח] כתב שלא חלים דיני אנינות כלל, ומותר בבשר ויין וחייב במצוות [ועוד כתב שמי"א אסור בדברים שבצנעה] וכתב שכן שמע מ"גדולי הפוסקים" ולא ביאר טעמים, ונראה שנקטו כדעת ר"ת, ובאמת הב"ח נמשך אחריו וכן משמע בשו"ע כמש"כ החכמת אדם, ואי אפשר לדחות שיטה זו לגמרי, ומ"מ לכאורה יש לנקוט כעיקר הדין כדברי השו"ע והערוה"ש והמשנה ברורה, וגם ראיתי שכן נוקטים גדולי הפוסקים בזמנינו, שכן כתב בציוני ההלכה כתב בשם הגריש"א (עמ' נב-נח) שמעיקר הדין לא נוקטים כדעת רבינו תם, ואסור בבשר ויין, וכתב שם כדברי המשנה ברורה שיש לצרף דעת הראב"ה ור"ת ובידו להחמיר על עצמו, והאריך שזה רק כאשר אין לו שום סידורים לעשות לקראת ההלוויה, כגון להכין הספד או לתלות מודעות או שום דבר אחר לעשות, ועיין שם שמשמע באמת שבמקרה שאין לו שום סידורים לעשות ואם לא יתפלל ישב בטל, שיש להורות שיחמיר על עצמו להתפלל כיון שלדעת ר"ת זו חובה ולדעת שאר הראשונים יש לסמוך על הראב"ה לכן עדיף שכך יעשה, ומכל מקום ברור שאסור בבשר ויין, וגם כתב שם שמי"א אסור לו להניח תפילין [כי זה תלוי ביום המר ולא בדיני אנינות או אבלות, וה"מ יום המיתה, אבל אם נמשך לכמה ימים לכאורה יניח בלי ברכה, כמש"כ בסמוך], והרוצה להחמיר על עצמו ולהתפלל יעשה שאלת חכם בכל פרטי דינים אלו. וגם מה שכתב שם בפני ברך שאסור בדברים שבצנעה, לדעתו דנקטינן כדעת ר"ת שלא חלה עליו אנינות נראה יותר שמותר אפילו בדברים שבצנעה, ומה שציין לזה מקור מדברי הדרך החיים אין משם ראיה כלל כמבואר למעין, וגם הגריש"א שהובא בציוני ההלכה הנ"ל נקט שאם נקטינן כדעת ר"ת שלא חלה עליו אנינות אז גם יש להתיר בדברים שבצנעה, ומ"מ כיון שכבר ביארנו שיש לנקוט מעיקר הדין שחלים עליו דיני אנינות, ממילא אסור כמו שאר אוננים ברוב דיני האבלות.

⁸⁹ עיין בהערה הקודמת.

⁹⁰ עיין בהערה הקודמת.

⁹¹ עיין סי' שמי"א סעי' ד' שאם קרובו של המת בתפיסה לא חלה עליו אנינות וכיון שיהיה נוכח בהלוויה לא חלה עליו אנינות עד לאחר ההלוויה. ומסתבר שפטור לגמרי מניהוגי אנינות, אפילו מה שנוהגים לאחר המסירה לכתפים שכתב רע"א בשם הטור בשם הרמב"ן שנמנע מעידונים ושמחה, אבל כאן שאינו יכול לעשות כלום כי הוא נמנע מחמת שהוא אסיר, נראה שאינו נאסר אפילו ברחיצה וכדומה, שהרי הפוסקים דימו אותו לאותו נמצא בתפיסה, ובאופן זה מבואר ברא"ש שמותר אפילו בתשה"מ, כיון שנמנע לגמרי מטפול במת, ואין זה דומה לשבת שיכול לפקח על עסקי המת כמש"כ שם הרא"ש, וא"כ ה"ה כאן לכאורה אין עליו שום איסורי אבלות כלל.

⁹² ביום המיתה אפילו אחרי שמסרוהו לכתפים אין מניחים כיון דהוי יום מר, כמו שהארכנו בזה בכמה מקומות, וביום המחרת כיון שיש חיוב במצוות ואין זה ברור שיש דין של יום מר 'ארוך' שנמשך עד הקבורה, יש להניח בלי ברכה, שהרי לדעת המהריט"ף צריכים להניח אחרי יום המיתה, וגם לדעת החולקים, אפילו אם תימצא לומר שיש שני 'ימים מרים', יום המיתה ויום הקבורה, צ"ע אם יש יום מר ארוך, וכבר הזכרנו כל זה לגבי הנחת תפילין במטוס ואכמ"ל.

⁹³ כדון מי שנמצא בריחוק מקום ולא יהיה בהלוויה ואינו מטפל בענייני הקבורה, כמבואר במקומו.

⁹⁴ עיין פתחי תשובה (סי' שמי"א ס"ק כ"ב) שנקט כדברי הנודע ביהודה שגם אם הממשלה לא מסכימה שיקבר תוך מ"ח שעות עדיין חלים עליו דיני אנינות כיון שאפשר להתעסק בשאר ההכנות לקבורה [והפטור של המת בתפיסה הוא רק כאשר לא ברור כלל אם יתנוהו לקבורה], וכן נראה עיקר, וכן נוטה דעת מרן, שכל שיכול להתעסק בקבורה גם אם זה יהיה רק בעוד יום או יומיים, חלה עליו אנינות. ואע"פ שבשו"ת מהר"ם שיי"ק (סי' ש"מ) חלק עליו וכתב שבפרט בזמנינו שאין לאבל במה להתעסק כי הכל נמסר לחברא קדישא, שאם יסכם כבר עם החברא קדישא אין עליו אנינות כלל, ורק אינו מניח תפילין ביום הראשון מחמת יום מר [וביום ה' הסתפק בדין הנחת תפילין], וכתב שם שכן שמע מרבו החתם סופר, וכן נמצא בעוד כמה אחרונים, מ"מ נראה העיקר לדינא כדברי הפתחי תשובה והנו"ב, אבל מסתבר שגם דברי הנודע ביהודה הם רק כאשר זה פרק זמן קצר של עד יומיים אבל אם יהיה שלושה או ארבעה ימים אין זה מסתבר כלל לפוטרו לזמן מרובה, גם מטעם שלא יתכן להתעסק זמן כל כך ארוך בהכנות להלוויה, וגם דהגע בעצמד האמר שכאשר ברור שיתנוהו לקבורה בעוד חודשיים שיהיה למשפחה דין אוננים לחודשיים, וכבר הזכירו הפוסקים סברא זו. אלא ודאי ששכל מקרה שישאר הרבה זמן

אחר כך בו יוכל לטפל בכל סדרי ההלוויה, אין שום אנינות. וכיון שקשה לקבוע בזה גדר, יש לנקוט עד מ"ח שעות כענין שאיירי בה הנודע ביהודה, אבל ביותר מזה אין להקל נגד המהר"ם ש"ק. ובכל מקרה, ביום הראשון אינו מניח תפילין.

⁹⁵ כשלא יוכלו לקבורו כלל, הוי כתייאושו מלקבורו וחלים מיד דיני שבעה ושלושים ולא ממתנינים לקבורה, ובספק, כל עוד שמשדללים לקבל את הגופה בהשדליות הגיוניות לא חלה לא אנינות ולא אבלות, כמבואר בפוסקים, וכל כה"ג יעשו שאלת חכם.

⁹⁶ ש"ך ופתחי תשובה שם.

⁹⁷ יו"ד סי' שע"ה ס"ז כמבואר שם בנושאי כלים, ועיין שם בפתחי תשובה, וכל זה בכדי שלא יצא מזה מכשול שיחשבו שמותרת להנשא, ובכהאי גוונא אפילו שאר הקרובים לא מתאבלים כדי שלא יהיה כחוכא וטלולא.

⁹⁸ כן מבואר ברא"ש ונפסק בשו"ע, עיין סי' שע"ה סעיף ה-ו, ואפילו ניתן לקבורה לאחר ל' יום, חלה האבלות ולא נחשב כשמועה רחוקה, וביאר הנודע ביהודה (יו"ד סי' ר"יא) שלא חלה אנינות כי ההתעסקות באיתור הגופה לא נחשבת כהכנות להלוויה מכיון שזה יכול לקחת הרבה זמן, ואולי לא ימצאו את הגופה כלל, ואי אפשר לפוטרו ממצוות ולאסור עליו בשר ויין למשך כמה חדשים.

⁹⁹ עיין מנחת שלמה על הש"ס (מו"ק אבלות סימן ג' אות ב') שדן בזה, ונלע"ד פשוט שמוכח מלשון הרא"ש שרק כאשר ידע הקרוב על הפטירה ומחמת שרצה לקבורו ולא יכול למצוא הגופה [כמבואר שם הענין] זה מנע מהאבלות לחלו בזמנו, ולכן לאחר זמנו היא חלה אפילו שכבר עברו ל' יום, משא"כ בענין שלא ידעו כלל מהמיתה, פשוט שזה ככל שמועה רחוקה, ואינם מתאבלים כלל, כי מה לי אם כמה נכרים בקצה העולם ידעו מזה ומה לי אם אף אחד לא ידע מזה, כל שנפטר ולא ידעו עד שעברו ימי האבל לא מתאבלים עליו.

¹⁰⁰ כאשר האונן נמצא במטוס, אבל כעת אין לו שום אפשרות להתעסק עם המת, לא מצאנו שכתבו גדולי ההוראה דעתם בזה, וראיתי שנחלקו בזה הגריש"א והגרש"א במה שהעתיקו תלמידיהם מפי השמועה, ונראה שיש גם נ"מ בין אופן שנוסע עם המת לאופן שנוסע למקום שבו נמצא המת. בציוני הלכה (עמ' ס') מובא בשם הגריש"א שכאשר האבלים נוסעים עם המת למקום קבורתו יש עליהם דיני אנינות אע"פ שאי אפשר להם אז לטפל בצרכיו כלל והוא נמצא למטה במטוס, כיון שהם נוסעים יחד עם המת. ונראה שדעתו שאם באמת נוסעים במטוס להיות בהלוויה אבל לא נמצאים יחד עם המת, אין עליו דיני אנינות כיון שהם מנועים מלטפל במת [ונראה לי בביאור דעתו שאין האנינות נפקעת בזה בזמן קצר שעכשיו אינו יכול לטפל עוד בצרכי המת, כיון שגם עצם הנסיעה היא עבור המת, והרי גם אם עכשיו יצטרכו לעשות נחיתת חירום עליו לדאוג לצרכי המת, וגם בידו להכין הספד או לתכנן עוד את סדרי ההלוויה, ולכן עדיין שייך גזירת חז"ל כדי שלא יסיח דעתו מלטפל בקבורה, אפילו אם עכשיו אין דבר שהוא צריך לעשות בפועל, ורק באופן שהאונן בתפיסה, או שבמשך כמה ימים לא יוכל לטפל במת כי הם נוסעים בדרך לזמן מרובה, אז נפקעים ממנו דיני האנינות. ולכאורה זהו ביאור דעת הרמ"א שכתב שכאשר מוליכים את המת למקום רחוק אז אין על האונן דיני אנינות, והיינו שרק אם לזמן ממושך אינו יכול לטפל כלל במת, אז נפקעים ממנו דיני האנינות אפילו אם הוא מסייע, והארכנו בזה לעיל בהערה]. ודעת הגרש"א שאין עליו דיני אנינות, עיין מה שדן בזה במנחת שלמה (מו"ק הערות בהלכות אבלות סי' א' אות ז'), ומובא בשמו בכמה ספרי ליקוטים שבמטוס אין דיני אנינות [וכן דעת הגרש"א באופנים שונים שלזמן קצר שאינו מטפל במת שנוקעת ממנו האנינות, ולכן ס"ל שאומר ק"ש על המיטה וכדומה, אבל אין דבר זה שגור בפי הפוסקים].

וביסודי שמחות [עמ' 15 הערה 18] הביא בשם הגרמ"פ שכאשר האונן נוסע ברכב אין עליו דיני אנינות, וזה נאמר לפני שנים רבות לפני שהיו טלפונים סלולריים, וכמובן בזמנינו הנוסע ברכב יש עליו כל דיני האנינות, אבל יש לדון מזה לכל מקרה שהאונן מנותק מכל העולם שאין עליו דיני אנינות. אמנם יתכן ששם איירי באופן שאין האונן ביחד עם המת, ואולי יודה להגריש"א שכאשר נוסע יחד עם המת שיש עליו אנינות. ולדינא, שמעתי ממרן שמתברר שכאשר האונן נמצא במטוס שאין עליו אנינות כלל, אפילו אם הוא נוסע עם המת, ושמי"מ טוב להחמיר ולאסור עליו בשר ויין. [וגם באופן שמכין הספד או מתכנן את סדרי ההלוויה, שמצד אחד נראה שחלים עליו דיני האנינות אע"פ שהוא מנותק מכל העולם, שהרי אפילו בשבת המחשיך על התחום חלים עליו דיני אנינות, ולעיל לגבי מי שהתחיל לברך וזכר שהוא אונן, הקשינו דברי הרא"ש על דברי הרמב"ן בענין זה והעלינו שכאשר יש אפשרות להתכונן להלוויה, גם הכנת ההספדים הם חלק בלתי נפרד מההלוויה ומחילים אנינות, אבל כאשר אין שום אפשרות להתכונן לעצם ההלוויה, אין הכנת ההספדים כלום, וא"כ במקרה הזה שבעצם אינו יכול לעשות כלום לקראת ההלוויה אין הכנת ההספד גורמת לאנינות. גם שמעתי ממרן שמתברר שאין בהכנת ההספד לפוטרו ממצוות].

¹⁰¹ עיין במנחת שלמה (תנינא סי' צ"ד) שהאריך בכעין זה, ונשאר בצ"ע לדינא, ובגשר החיים (יח, ד (ד)) כתב בפשיטות שיניח עם ברכה

בימים בין המיתה ליום קבורה, ויש לפקפק בדבריו, ונלע"ד לי שיניח בלי ברכה.

¹⁰² שמעתי ממרן, וכן פשוט לפי מה שביארנו ביסוד דין זה לעיל.

¹⁰³ בענין שחל על אדם אחד מסויים עול הקבורה יש לדמותו להא דמצניו בגמרא (יבמות פט): "ומיטמא לה, והא הכא דמדאורייתא אביה מיטמא לה, ומדרבנן מיטמא לה בעל. משום דהוויא לה מת מצוה. ומי הוי מת מצוה, והתניא אי זהו מת מצוה, כל שאין לו קוברין, קורא ואחרים עונין אותו, אין זה מת מצוה. הכא נמי, כיון דלא ירתי לה, קריא ולא ענו לה". ומפשטות דברי הגמרא נראה שכיון שעול קבורתה נופל עליו [ולא מן הדין אלא כי אין אחר שירצה לטפל בזה], לכן הרי היא כמת מצוה, והוא מחוייב לטפל בה ואפילו להיטמא. ועיין בתוס' התם ובנזיר (מג): שבאמת אין לה דין מת מצוה אלא שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, ומי"מ משמעות דבריהם היא שכאשר מוטלת על אדם מסויים חובת הקבורה שיש לזה חומר של התעסקות כמו אונן. וא"ת שמא אין עול הקבורה לבד מחייבת אותו באנינות אלא אם כן יש גם קורבה ששייך בזה יותר שדאגו חז"ל לכבוד המת, יש להוכיח שבאמת חיוב הקבורה לבד [בלי הקורבה] הוא המחייב, שהרי מצניו בירושלמי [מובא בתוס' חגיגה יז. ד"ה אז] שכאשר מת דוד המלך כל בני ישראל היו אוננים עליו, ועיין היטב במשנה למלך [אבל ג, ז], שזה כמו נשיא שכולם מטמאים לו אע"פ שלא מתאבלים עליו כלל, [וממילא נילף לעניינינו שיש דין אונן לפוטרו ממצוות]. והנה, במשנה למלך (שם) הקשה הרבה על דין זה, ומי"מ גם למסקנתו נראה שמי שעול הקבורה נופל עליו יש עליו פטור ממצוות, ואפילו אם לא נדמה אותו לגמרי לאסור עליו קיום המצוות, מכל מקום יש עליו חיוב לא להפסיק באמצע העיסוק להתעסק במצוות אחרות. וגם יש

ללמוד מהא דנפסק (או"ח סי' ע"א ס"ו) שחופרי הקבר פטורים מקריאת שמע, וכדמצינן התם, שאם אפשר לאחר לעשות מלאכתו במקומו והוא יקרא קריאת שמע מוטב, ואם לא אז הרי הוא פטור. וא"כ בנידון דידן שמיסיבות שונות יש אחד שעול הקבורה נופל עליו, נראה דלא גרע משאר מת מצוה או חופר קבר ואסור לו לעזוב את המצוה הזאת ולהתעסק במצוות אחרות אם תתעכב עי"ז הקבורה. ומי"מ, ברור שחייב לברך כאשר הוא אוכל וכדומה, שהרי אפילו בתלמיד המתאבל על רבו, שהוא אונן עליו וגם מתאבל עליו יום אחד [כמבואר בשו"ע סי' שע"ה סעיף י'] וחייב גם להתעסק בצרכי קבורתו כמבואר בלבוש [סי' שמ"א ס"א] מכל מקום מברך לפני ואחרי המזון, ובהכרח שאפילו בענין שמתאונן ומתאבל עליו לא גזרו חז"ל שמשום כבוד שלא יתעסקו במצוות כלל אלא בענין שהוא גם קרובו של המת. והצעתו את הדברים לפני מרן, והסכים שכאשר נופל עול הקבורה על אדם מסויים שאין לו לעסוק במצוות אחרות אם עי"ז תתעכב ההלוויה.

¹⁰⁴ כ"ה המנהג הפשוט והרבה טעמים נאמרו בזה, ויש שביארו שזה מחמת שאז נמצאים החברא קדישא שידריכום בהלכות קריעה, משא"כ כשיעשו את זה לבדם בנקל יטעו בהלכה המעכבת. ולי נראה להוסיף בזה טעם ע"פ מ"ש הבי"ב בבדק הבית (סי' ש"מ) בשם רבינו ירוחם, שעל ת"ח קורעים רק בשעת חימום, דהיינו או בשעת ההלוויה או בשעת הקבורה. וחזינן ששעת הקבורה הוי שעת חימום יותר,

בדומה לשעת המיתה, משא"כ ביני לביני. וכיון שקשה לקרוע בשעת מיתה בעצמה, הן מחוסר ידיעת הדינים ומרוב הבלבול [וגם כי לפעמים לבושים בגדים יקרים שרוצים להחליפם], מחכים עד שעת הקבורה.

¹⁰⁵ יסודי שמחות עמ' 16 בשם הגרמ"פ, שעדיף לקרוע בשעת חימום של ההספדים מאשר לחכות ולקרוע בשעת חלות האבלות כאשר יפרדו מהמת.

¹⁰⁶ עיין בגשר החיים סוף פרק ד'. והנה בשדי חמד (אבלות ק"פ) הביא מהיד נאמן (סי' י"ד) שאינו מברך אלא בשעת מיתה או שמועה, וחלק עליו השדי חמד וכתב מסברא דנפשיה שכל זמן שקורע יכול לברך, וכן מסתבר כיון שקורע רק בשעת חימום ובהכרח שעד אז הוי שעת חימום ולמה לא נימא שיכול לברך כל עוד שיש חימום. ומ"מ הביא שם מהחיד"א בשיורי ברכה שרק עד ג' ימים מברך, ואולי למד זה מברכת הגומל שעדיף לברך תוך ג' ימים (עיין או"ח סי' רי"ט), אבל הרי נקטינן לדינא שיכול להשלים אח"כ. ועוד יש להעיר, את"ל שחל עליו החיוב בשעת מיתה, הרי לדין לפעמים מאחרים את ההלוויה אחרי ג' ימים ומברכים בשעת הקריעה, וא"כ א"א לומר שחייבים לברך תוך ג' ימים מהמיתה, וצריך לומר שאין לזה שיעור של ג' ימים או שמספיק שיברך תוך ג' ימים מהקבורה, אבל א"כ צריך טעם למה ימנו ג' ימים מהקבורה. וי"ל שהכוונה היא שמונים ג' ימים מתחילת השבעה, כי אמרינן ג' ימים לבכי, ונראה שזה עיקר ימי המרירות (וזה הרי הטעם למה אינו משיב שלום בכלל ג' ימים ואינו עושה מלאכה אפילו במקום הפסד וכדומה), ולכן אע"פ ששעת חימום זה כל ז', אחר ג' ימים קצת מתקררת החמימות, והברכה נתקנה רק על עיקר המרירות, וממילא אחר ג' הוי מעין מה שמצאנו (ערוה"ש סי' רי"ט ס"ז) שאם עבר זמן רב ונשכח הדבר שוב אינו מברך. ואע"פ שנראה שהמברך עד סוף הז' (דהיינו כל זמן שקורע) לא הפסיד, וכסברת השדי חמד, מ"מ ספק ברכות להקל, וצ"ע האם יש להורות שיברך אחר ג' ימים מהקבורה.

¹⁰⁷ עיין לעיל בהערה שאע"פ שיכול לקרוע עד סוף השבעה, אין זה ברור בכלל עד מתי יכול לברך, והרי ברכה זו אפשר לברך אף בשבת ויו"ט [וגם מעיקר הדין יכול לקרוע בחוה"מ], וברור שיש לברך מיד בשעת המיתה או הקבורה.

¹⁰⁸ ערוה"ש סי' ש"מ סל"ו.

¹⁰⁹ כגון אסיר בבית האסורים שיכול רק עכשיו ללבוש בגדים שלו ולקרוע אותם לכבוד ההלוויה, אבל אחר כך יחזור לכלא ולבש בגדים שאסור לו לקרוע. וזה נלמד מהדין הקודם, דזיל בתר טעמא, כיון שאין זה אלא ממנהגא ולא מדינא אין לו לבטל מצות קריעה עבור זה. ונראה לענ"ד שאפילו אם יוכל לקרוע, אבל אחר כך לא יהיה בסביבות אנשים שיוכלו להדריכו לקרוע בדרך הנכונה, וקרוב הדבר שיטעה בהלכות הקריעה ולא יצא ידי חובתו, יש להורות שיקרע אז בשעת ההלוויה כאשר יש אנשים שבקיאים בזה.

¹¹⁰ סי' ש"מ סכ"ח לגבי שבת, ופשוט שיוצאים בחוה"מ כי מדינא חייבים לקרוע אז.

¹¹¹ גליון מהרשי"א (סי' ש"מ ס"ט).

¹¹² אע"פ שלדעת ה"ז (סי' ש"מ ס"ה) אין חיוב לקרוע את החליפה (ז'קט) כלל, ברוב המקומות המנהג הוא לקרוע גם את החליפה כדעת הש"ך (נקה"כ שם) שגם החליפה חייבת בקריעה, ובמקומות שבקושי לובשים חליפה אם לא ממש באירועים מיוחדים מסתבר שהש"ך יודה שזה מלבוש שאינו חייב בקריעה.

¹¹³ יו"ד סי' ש"מ ס"י.

¹¹⁴ משיב דבר, חידושים בהלכות אבלות אות ב'.

¹¹⁵ יו"ד סי' ש"מ ס"י.

¹¹⁶ יו"ד סי' ש"מ ס"י בהג"ה.

¹¹⁷ חכ"א סי' קנ"ב ס"ב.

¹¹⁸ יו"ד סי' ש"מ ס"ט.

¹¹⁹ יו"ד סי' ש"מ ס"א.

¹²⁰ בדי השולחן (ש"מ ס"ז), וכן מסתבר דכיון דבעינן מעומד, צריכים עומד לגמרי כדמצינו בשאר מקומות.

¹²¹ בשו"ע נפסק שאפילו בדיעבד לא יוצאים ידי חובה בקריעה בישיבה, ודנו פוסקי הדור האחרון בדין קריעה לזקן או חולה שאינם יכולים לעמוד. ויש בזה ג' דעות: דעת הקנה בושם [ח"ב סי' ק"ב] שאינו יוצא בקריעה בישיבה כלל ולכן אין לו לקרוע [משום בל תשחית]. והגר"י פ"ש [במכתב בסוף ספר פני ברוך עמוד תס"א] כתב שחייב לקרוע בישיבה [לצאת דעת הראב"ד שיוצאים בקריעה בישיבה], ואח"כ לקרוע שוב בעמידה אם יבריא תוך שבעה. ובזכרון בצלאל [להגר"ש דבליצקין] כתב שיקרע בישיבה ואינו צריך לחזור ולקרוע כשיבריא, וכן משמע

בשו"ת קנין תורה ח"ג סי' ק"ח. ונלע"ד שיש עצה כמו שכתבתי בפנים, שיקרע אחר עבורו בעמידה [ואבאר בסמוך]. ושמעתי ממרן שמסתבר שיכול לקרוע בישיבה לצאת דעת הראב"ד שיוצאים בקריעה בישיבה, ואין בזה משום בל תשחית, והסתפק אם צריכים לקרוע שוב כשיבריא תוך ז' כיון שלכאורה לא יצא מעיקר הדין, והסכים שבצירוף זה שיקרע אחר עבורו בעמידה, שיצא בזה ואינו צריך לקרוע שוב, וכמו שהעתיקתי בפנים שכן יש לנהוג. ועכשיו נבוא לבאר יסוד הדין הזה. הנה, יש לעיין מהי מהות מצות הקריעה, האם היא כמו מילה שהעיקר הוא התוצאה שהילד נימול, וה"ה כאן שהעיקר הוא שהבגד יקרע, או שהעיקר הוא המעשה קריעה. והנה ברור מצד אחד שאין זה מספיק שהאבל יהיה לבוש בגד שנקרע, אלא הוא חייב לעשות מעשה קריעה, אבל מצד שני מצינו שנקטו הרבה מגדולי האחרונים שיכול אחר לקרוע עבור האבל, ואפילו אם זה מצד שליחות, הרי בהכרח שאין זה רק מעשה קריעה אלא העיקר שהוא התוצאה, כי על מצוה שבחור ליקח שליחות כלל, והרי הביא הפתחי תשובה (ריש סי' ש"מ) שטוב שהקריעה תיעשה ע"י אחרים, ולא יקרע האבל בעצמו, ובחידושים וביאורים [להגארי"ז מרגלית בעל יד אפרים] (סי' ב') האריך לבאר שאע"פ שיש לקוט שמצוה בו יותר מבשלוחו, אין זו מצוה שבגופו כמו הנחת תפילין שאי אפשר ע"י אחר, אלא שזה כמו מילה, ויכול לעשות את זה ע"י שליח, והסיק שמנהגו שאחר יתחיל הקריעה הוא כדי לצאת הדעות שסוברות שעדיף שאחר יקרע, והאבל מסיים הקריעה לבד כי מצוה בו יותר מבשלוחו. ובהכרח שגדר המצוה הוא שיקרע בגד שהוא לבוש בו, והמעשה יכול להיעשות בין ע"י עצמו ובין ע"י אחר [אבל הוא חייב להיות לבוש בבגד בשעת הקריעה, בין אם זה רכושו או רכוש האחר], וזה דומה מצות מילה. ואדאיתית להכי נראה לומר שדיני הקריעה, כגון שהקריעה חייבת להיעשות מעומד, אין זה דין כלל במי שלבוש בבגד, אלא זה תנאי במי שעושה את הקריעה, ואם אחר קורע עבורו, אז האחר חייב לעמוד. ויש להביא קצת ראיה לזה ממה שמצינו שמצות מילה חייבת להיות בעמידה מההיקש של לכה, וכן כתב הפרי מגדים (אשל אברהם או"ח סי' ח' אות ב') שלדעת השו"מ נלמד מהיקש שמצות מילה חייבת להיות בעמידה וזה מעכב אפילו בדיעבד, והרי בודאי אין הכוונה שהנימול יעמוד, אלא מי עושה את המעשה, וכן כתב במפורש באורחות חיים חלק א' הלכות ציצית (כ"ח) "במילה המול לכה ולבאי הבן קאי שצריך בעמידה וכן המנהג" [ואולי יש לדחות שבפסוק שם נאמר המול, שזה משמע מי שמל לאחרים, משא"כ בפסוק וביום השמיני ימול, שזה המצוה על מי שנימול, והרבה יש להאריך בזה, ובעיקר הדין של מילה אם יש רק מצוה אחת של הנימול או עוד מצוה נפרדת על המל, ואכמ"ל, כי גם אם אין ראיה ממילה, הדין במקומו עומד, שהרי כאן זה רק אסמכתא והשאלה היא איך תיקנו חז"ל בזה]. וא"כ ה"ה לעניינינו שחייבו חז"ל לעשות את הקריעה בעמידה י"ל שהכוונה היא על עושה המעשה, שבדרך כלל זה האבל בעצמו, אבל אם קורע ע"י אחר אז האחר חייב

לעמוד, ומסתבר שאין חיוב עמידה על האבל כאשר אחר קורע את בגדו. ולפי"ז יכולים החברא קדישא לקרוע את בגדו כאשר הם עומדים והוא יושב, ויוצא בזה ידי חובת קריעה בעמידה. ונראה לי ליישב בזה המנהג שהזכיר הקנה בושם, שכתב שם בתשובה ששמע שהחברה קדישא נוהגים לקרוע לאבל כאשר הוא מיושב, והוא תמה על המנהג וכתב שאולי זה מנהג טעות. ונראה לי שדרך כלל הזקן או החולה שאינם יכולים לעמוד, הרי הם חלשים וגם אינם יכולים לקרוע בגדיהם בעצמם, שכידוע זה דבר שצריך קצת גבורה, והתפשט המנהג שהחברא קדישא מקרעין להם כאשר הם עומדים [כפי כמובן החברא קדישא תמיד עומדים כאשר מקרעים לאחרים, כי אין זה הדרך ואין זה נוח בכלל לשבת כשקורעים לאחרים] ואם אינם נביאים בני נביאים הם.

שם סעיף י"ד.¹²²

ערוך השולחן (סי' ש"מ ס"י"ב).¹²³

שהרי משמע באו"ז [הלכות אבלות ת"י"ח ח"ט] שאפילו בדיעבד אינו יוצא אם עשה בכלי, ומה שכתב הדעת תורה שבאי אפשר זהו כבודו, אינו מוכרח, ובפרט שמשמע מרש"י [מו"ק כב. ד"ה קורע בכלי] שהטעם דבעינן ביד ולא בכלי הוא בכדי להפסיד את הבגד ואין זה משום שבעצם יש יותר כבוד עי"ז שעושים ביד אלא שבעינן סוג קריעה שמשחית יותר את הבגד, וא"כ מסתבר שאם יתרפאו ידיו אח"כ שחייב לקרוע שוב כי זו מצואות של קריעה אחרת, ואם כן אין זה ברור כל כך שיוצאים כשאי אפשר. אבל כשעושה ע"י שליח והשליח קורע בידיו הרי השחית הבגד כתקנת חז"ל ויוצא בזה, כי אין צורך שיהיו דוקא ידי האבל, וכל זה ע"פ מה שהכרענו בסמוך שמותר לעשות ע"י שליח, כמבואר בחידושים וביאורים להגרא"ז מרגלית, ומ"מ אם קרע בכלי אינו חייב לקרוע שוב, ויש לסמוך על הדעת תורה שיוצאים ידי חובה, ובפרט שלא הזכירו הפוסקים דברי האו"ז שהקריעה ביד מעכבת, ורק העתיקו מה שמבואר בגמרא שאם קרע במיושב זה מעכב בקריעה.

יו"ד סי' ש"מ ס"י"ג, וע"ש בערוך השולחן שביאר הכוונה בפנים רק לגבי זה שלא יכניס ידו לתוך המעיל ויקרע בצנעה, ולא הזכיר מה שצריכים לקרוע בחוץ לפני כל העם, ונראה הטעם הוא מכיון שמעיקר הדין קורעים בשעת המיתה או השמועה ולא מחכים לזמן הקבורה, ומצוי שהוא קורע בתוך ביתו, ונראה ברור שאין דין שחייב לצאת החוצה שכולם יראו אותו קורע. ואע"פ שבלבוש (סי' ש"מ ס"י"ג) משמע קצת שחייב לקרוע במקום של פרהסיא, לכאורה ג"כ כוונתו רק שלא יסתיר את עצמו בכוונה אבל אין מצוה שיעשה את זה במקום ציבורי.

בערוה"ש סי' ש"מ האריך בזה, ע"פ מה שהשוה את הירושלמי לגמרא דידן, וס"ל דה"מ שקורעת את שניהם הוא דווקא היכא דאפשר לקרוע את שניהם ולא יתגלה בשרה, אבל אם לא, אינה קורעת את שתיהם, וסמך לדבריו יש בביאור הגר"א שגם השוה את הירושלמי לגמרא דידן, ולדידיה התי"ק ס"ל שקורע רק את העליון משום צניעות, ורשב"א ס"ל שיש עצה להחזירו לאחוריה, ועיין מ"ש שם למה הטור פסק כרשב"א, ועיין מ"ש בשם המרדכי לפסוק כת"ק, ולעניינינו נראה שכיון שלדידן אי אפשר להחזיר הקרע לאחורה, יש לנקוט שמעיקר הדין יוצאת כשקורעת רק העליון, אבל לדין שרגילים ללבוש בגד זיעה שאותו לא צריכים לקרוע, ברור שיש לה להחמיר וללבושו, כדי שתוכל לצאת מכל ספק.

שו"ע שם סעיף ט"ו.¹²⁷

שו"ע שם סעיף ט"ו.¹²⁸

בחידושי רע"א [סי' ש"מ ס"י"ט] הביא מחלוקת אם זה מעכב בדיעבד, וכתבו האחרונים לדינא שאינו צריך לקרוע שוב ויכול לסמוך על המקילים. וברור שאם בשעת הקריעה הוא לבוש רק חולצה, יצא, אע"פ שרגיל ללבוש גם חליפה.

יו"ד סי' ש"מ ס"י.¹²⁹

אע"פ שלדעת הטי"ז [סי' ש"מ ס"י"ק ה'] חייבים לקרוע את החולצה כי החליפה אינה בחיוב קריעה כלל, מעיקר הדין יוצאים כדעת הש"ך [נקה"כ שם] שגם חליפה חייבת בקריעה.

עיין יסודי שמחות (עמ' 7 הערה 49) שכתב בשם הגרמ"פ שיש להדר להוריד את הז'קט ולקרוע דוקא את החולצה לצאת הדעות שלא יוצאים ידי חובת קריעה על הז'קט.

יו"ד סי' ש"מ ס"י"ב בהג"ה.¹³⁰

ט"ז שם ס"ק ו'.

שם סעיף ג'.

כי בזמנינו לא מצוי כלל אנשים שתופרים בגדים אלו חזרה אלא זורקים אותם לפח, וממילא אין בזה משום בל תשחית, כנלע"ד פשוט, וכן שמעתי ממרן.

עיין בחידושים וביאורים להגרא"ז מרגליות הלכות קריעה שהאריך בזה [אות ב'].

עיין לעיל לגבי קריעה על ידי אחר כשהאבל יושב, מה שהארכנו בזה שם בהערה שיוצאים ידי חובה כשאתר קורע.

הארכנו בהערה לעיל בסמוך.¹³⁷

יו"ד סי' ש"מ ס"י"ד.¹³⁸

דעת תורה שם.¹³⁹

יו"ש סי' ש"מ ס"י"ד.¹⁴⁰

בתורת האדם מבואר שקורע עד ליבו ובבדי השולחן כתב שנראה שה"ה שצריך שאר דיני קריעה ושכן משמע מסתימת הפוסקים, ובאמת מצאתי שכן משמע מדברי הרמב"ם (אבל ח, ג) וז"ל: כל שבעת ימי אבלות הקרע לפניו ואם בא להחליף מחליף ואינו קורע קרע אחר, שכל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע, במה דברים אמורים בשאר המתים חוץ מאביו ואמו, אבל על אביו ועל אמו קורע עד שמגלה את לבו, ומבדיל שפת הבגד ואינו קורע בכלי אלא בידו מבחוץ בפני כל העם וקורע כל הבגדים שעליו, ובגד הזיעה הדבוק לבשרו אינו מעכב, ואם החליף בגד אחר חייב לקרוע כל שבעה, וכן על אביו ועל אמו חולץ כתיפו ומוציא זרועו מן החלוק עד שיתגלה כתיפו וזרועו, והולך כך לפני המטה ואחר שיקבר אביו ואמו אינו חייב לחלוץ, עכ"ל. והרי ביאר שבשאר קרובים הטעם שאינו קורע כאשר מחליף בגדיו הוא משום שכל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע, ומיד אח"כ כתב בד"א בשאר קרובים אבל באביו ואמו וכו' ואם החליף חייב לקרוע כל שבעה – ומבואר מלשונו שבאביו ואמו באמת יש דין קריעה שלא בשעת חימום, ועוד הרי כלל קריעה זו יחד עם שאר דיני קריעה על הוריו ומוכח שכל הדינים האלו שייכים כל פעם שקורע על הוריו, אפילו באמצע השבעה. וכן משמע בכלבו (ק"י"ד) "האבלים כשקורעין קורעין את בדיהם מעומד ושיעור הקרע טפח, ואין צריך להבדיל שפת הבגד וקורעין בין ביד בין בכלי ומותר להכניס ידו ולקרוע בצניעה ואינו חייב לקרוע אלא בגד עליון בלבד, וכל שבעת ימי אבלות הקרע לפניו ואם בא להחליף מחליף ואינו קורע קרע אחר, דקרע שאינו בשעת חימום אינו קרע, ועל אביו ועל אמו קורע עד שמגלה לבו ומבדיל שפת הבגד ואינו קורע אלא ביד ומבחוץ בפני כל העם וקורע כל הבגדים שעליו ובגד הזיעה הדבוק לבשרו אינו מעכב ואם בא להחליף קורע כל שבעה". מצד שני משמע דעת הגרש"א (מנחת מו"ק כד.) בענין

חיוב קריעה בלבוש בגד קרוע) שאין קריעה זו מדיני קריעה כלל, וה"ה אם לבוש בגד שקרוע מכבר שאינו צריך לקורעו שוב, אבל כידוע אין זה אלא הערות שרשם לעצמו תוך כדי הלימוד כמבואר בשער הספר, ואין לסמוך עליהם לדינא. ובהערה שם הביא העורך שכדבריו משמע ג"כ במאירי (כד. ד"ה לא החליף) שכתב שקריעה זו היא רק בעבור להראות שאינו פורק מעליו האבלות, וכתב שם המאירי על פי זה שה"ה אם לבוש בגד שחור להראות אבלותו שאינו חייב לקורעו. רק דצ"ע לפי זה מה שכתב המאירי שם לעיל בסמוך שקריעה זו אינו מאחה כקרעים הראשונים, והרי אם זה רק להראות שאינו פורק מעליו האבלות, למה יהיה אסור לאחותו, ואולי מכיון שסוף סוף זה היה קריעה על אביו ואמו אין לו לתקן את הבגד, אבל אין זה מסתבר כלל, והאם נאמר שגם כאשר לבוש בגד שקרוע מכבר שאם לבשו במשך ימי הש בעה על הוריו עכשיו יהיה אסור לאחותו. ובאמת נלע"ד שאין זו כוונת המאירי כלל, שהרי מבואר מדיוק לשונו [מדכתב אף על אב ואם] שבאמת איירי גם בקורע על שאר קרובים, ושכאשר מוסיף עוד בגד מעל בגדו שזה נראה כפורק מעליו האבלות יתחייב לקרוע אותו בגד אע"פ שאינו חייב לקרוע יותר מפעם אחת על שאר קרובים, כי זה דומה למה שכתב לעיל בסמוך שאסור אפילו בשאר קרובים להחזיר הקרע לאחוריו כי זה נראה כפורק מעליו האבלות, ולעולם על אב ואם אפילו בלוש בגד שחור להראות האבלות חייב לקורעו שוב. וכן נראה פשוט, שאם כוונתו שאפילו על אב ואם אינו חייב לקרוע שוב בלוש בגד שחור, היה לו לכתוב דין זה לעיל, כי אין זה נלמד מהירושלמי כלל, וגם בכלל קשה לחלק בין בגד שחור לבגד רגיל כאשר בגמרא לא מצאנו שום סיבה לחלק, אלא ודאי שזה איירי רק בשאר קרובים. ומ"מ לגבי ספיקו של הגרשז"א האם די בבגד שקרוע מכבר לא מצאנו הכרע מהמאירי, שעדיין יתכן שאינו חייב לקרוע בגד קרוע, ויש קצת ראייה לזה מהא דאמרין שאם נתמלא כל בגדו קרעים נעשה כמי שאין לו חלוק שאינו חייב לקרוע, ומשמע מהתם שאע"פ שיכול להביא חלוק אחר אינו חייב ללוש חלוק אחר לא קרוע בשביל לקורעו, כיון שהוא כבר לבוש בגד שקרוע כמה שאפשר לקורעו, וא"כ חזינן שיש אופנים שדי בבגד קרוע אע"פ שיש עליו חיוב קריעה, ויש לעיין עוד בטעם הדין התם, ואכמ"ל. עכ"פ נראה לדינא שיש לעשות קריעה עם כל דיני הקריעה, וכמו שלמד הבדי השולחן מהרמב"ן, וכמו שהוכחנו דעת הרמב"ם, וכן שמעתי ממרן שמתברר להחמיר בקריעה זו לחייבו בכל דיני בקריעה, אע"פ שיש פנים לכאן ולכאן.

¹⁴⁴ עיין ט"ז (סי' ש"מ סק"ה) שהאריך בגדר של "בגד", וע"ע בנקודות הכסף (שם), ומדברי כולם נלמד שמה שלובשים רק לצניעות ואין אדם מעלה על הדעת לצאת עם זה לרחוב שאין זה בגד כלל וכלל, והוי כבגד זיעה שפטור מקריעה. וכן הוא המנהג הפשוט שלא קורעים פיגמות, וכעין זה כתבו האחרונים בביאור הדין.

¹⁴⁵ יו"ד סי' ש"מ סכ"ג.

¹⁴⁶ הקורע בגדים שאינם שלו ושלא ברשות הבעלים, אינו יוצא מצות קריעה כלל כמבואר בגמרא, ובדרך כלל אין האסיר לובש בגדים שרשאי לקרוע, ולכן אינו קורע כלל. ואם לא נזדמן לו בגד תוך השבעה שוב אינו קורע, כי כל קריעה שאינה בשעת חימום אינה קריעה. ואפילו אם האסיר משתחרר בתוך חודש אינו קורע, כי מה שמצינו באב ואם שקורע לעולם ואפילו לאחר י"ב חודש זה רק כאשר שומע לאחר זמן, שאע"פ שהיא שמועה רחוקה ואינו קורע על שאר קרובים, קורע על אב ואם, אבל אם היה אנוס ולא קרע בשעת חימום אינו קורע שוב ולכן אינו קורע אלא עד סוף השבעה.

¹⁴⁷ עיין אג"מ (יו"ד ח"א סי' רכ"ד) שכתב להקל במצוות חינוך לענין קריעה, והמנהג הפשוט הוא כדעת הדרישה שרק מקרעין מפני עגמת נפש על אב ואם ולא על שאר קרובים. ומה שכתבנו שאם הגיע לחינוך וקורע על אב ואם שיקרע עם כל דיני הקריעה, נראה שכך יש להורות לכתחילה, כי אע"פ שאם קרע קרע קטן מפני עגמת נפש יצא כיון שאינו חייב בחינוך לקריעה, מ"מ כיון שיש דעות שמחייבות חינוך לקריעה, לכתחילה יצא גם הדעות האלו, כיון שבלאו הכי קורע הבגד.

¹⁴⁸ כי אינה אלא כדי להבכות הרואים, כמבואר בפוסקים.

¹⁴⁹ זרע אמת (ח"ג קני"ה) ע"פ הדרישה, וכן המנהג.

¹⁵⁰ בחקקי לב (יו"ד סי' נ"ב) נקט כן, והוא כדעת המשאת בנימין (סי' ע"ט), ושמעתי ממרן שכן המנהג, ודלא כט"ז שדחה דברי המשאת בנימין וכתב שקורע אפילו על שמועה קרובה.

¹⁵¹ מדינא אפשר לברך על כל מי שמצטער באמת על מיתתו, עיין או"ח סי' רכ"ג ובמשנה ברורה שם ס"ק ח', ואע"פ שלא נהגין כן, נראה פשוט שבשבעת הקרובים יכול לברך, שמצטער טובא על מיתתם, ובפרט שהרבה פוסקים סוברים שמעיקר הדין גם קטנים חייבים בקריעה, ולדידהו לכאורה חייב לברך ג"כ.

¹⁵² עיין בהגהות הגרש"ק על סימן שע"ח שדעתו נוטה להתיר פירות או מיני פרפרת כי רק לחם כתיבא בקרא [וכיון שמבירים גם בפת הבאה בכיסנין ה"ה שאסור כמו לחם], וגם בשו"ת דברי מלכאל (ח"ב סי' צ"ז) כתב שלכל הפחות שתית מים מותרת דלא גריעא מלשתות לפני הבדלה, ושיתכן שיש גם להתיר טעימה, ומ"מ כתב שישראל קדושים לא נהגו אפילו לטעום לפני סעודת הבראה [וכמדומני שלא נהגו למנוע מלשתות]. ובאבן יעקב (סי' נ"א) כתב שאולי מה שנהגים למנוע אפילו מטעימה לפני סעודת הבראה הוא ע"פ הסוד, עיי"ש. ובשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' כ"ה) התיר רק שתיה, עיי"ש. והנה בסמוך העתקנו דברי הערוך השולחן שמותר לאבלים לאכול תבשילים משלהם בסעודת הבראה, ובספר בנין יהושע אסר להם אפילו לשתות תה או קפה משלהם תוך כדי הסעודה. ובגשר החיים (כ, ב) למד מדברי הערוך השולחן שמותר אפילו לאכול שאר תבשילים לפני סעודת הבראה, ושלדעת הבנין יהושע יהיה אסור אפילו לשתות קפה או תה קודם סעודת הבראה, ובאמת נמשך בדמיון זה אחרי הקיצור שולחן ערוך בפאת השולחן (סי' קצ"ו ס"ל) שלמד ממה שאסר הבנין יהושע לשתות שאר משקאות תוך כדי הסעודה שהוא הדין שאסור לשתות לפני הסעודה משלו. אבל באמת בבנין יהושע לעיל כאשר הביא הדין של הבדלה לאחר הקבורה, לא הזכיר כלל הענין הזה שאסור לשתות משלו ומשמע שלא עלה על דעתו לאסור השתיה לפני הסעודה משלו, ומה שהחמיר תוך הסעודה זה משום שהכל נחשב לחלק של הסעודה, וכן ראיתי ביביע אומר כעין סברא זו. ונלע"ד ברור שלדעת הערוך השולחן אין זה דמיון, דאין יתכן להתיר לדעת הערוך השולחן לאכול תבשילים לפני הסעודה, והרי א"כ באופן שחבריו לא שלחו לו לאכול למה הותר לו לא לאכול סעודת הבראה, היה לו לכתוב שמותר לו לאכול שאר תבשילים, כיון שבלאו הכי לא ירעב, וכן מבואר שם מלשון ה"ט"ז. אלא נלע"ד שמה שאסור לאכול לפני הסעודה נלמד מילוחם אנשים לא תאכל, מכלל דאבלים צריכים לאכול לחם אנשים, ונחלקו הערוך השולחן והבנין יהושע האם צריכים שכל הסעודה תהיה משלו או רק עיקר הסעודה. אבל כאשר רצונו לשתות משהו לפני הסעודה, אין זה שייך כלל לסעודה, ולכו"ע מותר לו לשתות משלו. ומ"מ אסור לו לאכול תבשילים, ויתכן אפילו לקבוע עצמו לשתית יין, כי יש בזה קצת קביעות, וצריך לאכול סעודה ראשונה משל אחרים. ומ"מ נראה שמדינא יש להקל לכל הפחות בשתיה כמש"כ בגשר החיים וביביע אומר, וכדמשמע בשו"ת דברי מלכאל שכן הוא מעיקר הדין [ובתנאי שאינו קובע עצמו לשתות יין וכדומה], ודלא כדמשמע בקיצור שולחן ערוך בפאת השולחן, ובמקום צורך גדול יש להקל כדברי הגרש"ק והדברי מלכאל שמדינא יש להתיר אפילו אכילת פירות, ובפרט שיש סוברים שגם הערוה"ש התיר בזה.

¹⁵³ קיצור שו"ע (סי' קצ"ו ס"י) בפאת השולחן, שכן משמע מסתימת הפוסקים, עיי"ש מה שכתב בביאור הדבר, ועוד הארכנו לעיל שמסתבר שאין כלל איסור לשתות לפני סעודת הבראה, עיי"ש.

¹⁵⁴ פתחי תשובה סי' שצ"א סק"א.

155 עיין ערוך השולחן סי' שע"ח ס"ב שמשמע שאפילו אם אינו מצטער מותר לו לאכול משלו, אבל מקור הדין שם בט"ז, ושם מבואר שרק אינו חייב להצטער מחמת זה, אבל אם אינו מצטער אין לו לאכול עד סוף היום, ולכן נראה שכשאינן צורך מיוחד אין לאכול.

156 יש נוהגים כן, ויוצאים בזה ידי סעודת הבראה אע"פ שאינו המוציא, כן מוכח בשעה"צ (סי' תע"א ס"ק כ"ו).

157 חידושי רע"א (סי' שע"ח ס"ט).

158 בבנין יהושע אסר אפילו שתיה משלו תוך הסעודה, ובקיצור שולחן ערוך בפאת השולחן מבואר שנקט כוותיה כמו שהבאנו לעיל, ועיין עוד אבן יעקב (סי' נ"א) ויביע אומר (ח"ב יו"ד סי' כ"ח) שגם האריכו לחלוק על הערוך השולחן שהיקל בזה, ושמעתי ממרן שאע"פ שמסתבר שמעיקר הדין יש להקל כדברי הערוך השולחן, מ"מ לכתחילה יש להחמיר בזה.

159 ערוה"ש (סי' שע"ח ס"ב), ומסתבר שמה שהתיר הערוך השולחן היינו דוקא מאכלים אבל לא לחם, כי זה עיקר הסעודה, וצריכים שעיקר הסעודה תהיה משל אחרים, ובפרט לפי מה שכתבנו לעיל שיש חולקים על עצם דין זה, שאין להקל בזה.

160 סי' שע"ח ס"ג בהגה.

161 סי' שע"ח ס"ג בהגה.

162 לצאת דעת הסוברים שאם לא היה פנאי להברותם ביום שחובת ההבראה נמשכת ללילה, עיין ערך לחם למהריק"ש (סי' שע"ח ס"ג), וברכי יוסף שם (ס"ק ד').

163 פתחי תשובה (סי' שע"ח ס"ק ב').

164 יו"ד סי' שע"ח ס"ה.

165 היינו שאפילו לפי הדעות שגם בלילה שלאחר הקבורה יש להברותו אם לא שלחו להברותו ביום, מכל מקום כאן לכולי עלמא לא ישלחו לו כלל, כי אין מברים בשבת.

166 טור סוף סימן שע"ח בשם הרמב"ן וכמש"כ שם שכן מוכח בגמרא.

167 סי' שע"ח ס"ו.

168 ש"ך שם.

169 דגול מרבבה סי' שע"ט.

170 יו"ד סי' ת"א ס"ד וכ"ה בערוה"ש שם, ועיין בהערה הבאה.

171 עיין ערוך השולחן סי' שע"ח ס"ק י"ב, ובסי' ת"א ס"ג האריך שנוהגים כדעת הסוברים שלא מברים בחוה"מ בכלל, ועיין בסמוך מ"ש בשם הגשר החיים במנהג ההבראה בחוה"מ [ובאמת כן משמע במשנה שרק נמנעים מלהברות שאר הקרובים, אבל האבלים לעולם מברים בחוה"מ] ונהרא נהרא פשטיה.

172 אג"מ יו"ד ח"ב קס"ח.

173 גשר החיים (כ, ב (י)).

174 מצבת משה ב'.

175 סי' שפ"א ס"א, ואינו דומה הלשון 'פושרים' בגמרא למה שנקרא בזמנינו פושרים בעברית, כידוע.

176 גדר זה העתקתי מצינוני הלכה בשם הגריש"א, ונלע"ד שעד כ-32.7 מעלות צלסיוס [91F] שהוא מעט פחות משיעור החום של העור של בני אדם, וכל מה שיותר קר מזה בודאי אין בו הרגשה של מים פושרים.

177 סי' שפ"א ס"א.

178 עיין משנה ברורה (סי' תרי"ד ס"ק א') לגבי יוה"כ החמור, וק"ו לעניינינו, ויש לציין גם מה שכתבנו לקמן לגבי טבילת עזרא לחלק בין יוה"כ לימי אבלו, וא"כ פשוט שהוא הדין כאן.

179 דהוי כרחיצה מלכלוך, ויש בזה גם משום כבוד הבריות.

180 בגמרא ובפוסקים מבואר ההיתר לאיסטניס להתרחץ אפילו במים חמים, ולכאורה הוא הדין לגבי הרחיצה מלכלוך אפילו לאנשים שמספיקה להם רחיצה המים קרים, כיון שהותר להם הרחיצה אין נפקא מינה אם יתרחצו בחמים או בקרים, והרי אפילו לגבי תשעה באב החמור יש מקום להקל כאשר רוחצים לצורך שאין חיוב להקפיד שהמים יהיו קרים, ועיין פמ"ג (אשל אברהם סי' תקנ"א ס"ק י') שנוטה להחמיר בתשעה באב, ויש שחששו שאולי ההיתר באיסטניס הוא רק משום שלא יספיק לו הרחיצה במים קרים, עיין בבדי השולחן שהאריך בזה, ושמעתי ממרן שיש להורות למעט בתענוגו ולהתקלח בפורים ולא בחמים.

181 עיין ביו"ד סי' שפ"א ס"ג, וכתבנו שרק מי שמצטער מאד כי הוא רגיל להתרחץ בתדירות יותר יש להתיר אבל לא כתבנו כאן שאין לכל אחד דין איסטניס אלא מי שידוע בכך כמו שמבואר בשו"ע, כי כידוע שהגרמ"פ ועוד גדולי הפוסקים סבורים שבזמנינו הרבה אנשים יש להם דין איסטניס ושגדר הדבר השתנה, וכן שמעתי ממרן שבזמנינו לרוב האנשים יש היתר רחיצה, כי הכל תלוי בהרגלו של האדם, אם הוא רגיל להתרחץ כל יום, זה עינוי גדול לא להתרחץ שבוע, ומי שרגיל להתרחץ רק משבת לשבת, בודאי אין היתר בשבילו להתרחץ.

182 דהוי כסיכה לתענוג, ולא הותר אלא להוריד הלכלוך.

183 פשוט שאחרי שכבר ניקה את עצמו הרי כל הרחיצה היא לתענוג בלבד, וה"ה שאין להישאר במים ללא צורך אלא לתענוג קודם שינקח את עצמו.

184 ש"ך סי' שפ"א ס"ב לגבי יולדת, ופשוט דה"ה הכא, דחד דינא אית להו.

185 ש"ך סי' שפ"א ס"ב.

186 ואם אינו צריך לרחוץ שאר חלקי גופו, לא ירחצם, וכמשמע מלשון "מותר לחוף ראשו" (יו"ד סי' שפ"א ס"ג), אבל אם קשה לו לרחוץ את ראשו בלי שאר גופו, יש להקל כדמצינו לעיל לגבי מי שהתלכלך בהרבה מקומות וזה טירחא עברו לרחוץ כל אבר בנפרד.

187 בפשטות דין זה תלוי בדין בעל קרי ביוה"כ ובתשעה באב, שנחלקו בזה התנאים ובעקבותיהם נחלקו הראשונים כמאן פסקינן, וידוע שנוקטים לחומרא ואוסרים הטבילה. וגם בנודע ביהודה (יו"ד סי' צ"ט) משמע שאסור לטבול לקריו בימי אבלו, ואע"ג דהתם מיירי לדעת הרמב"ם דס"ל שנדות טובלות בימי אבלם וגם נוטלות ציפורניהם לצורך הטבילה, וכתב רק שדין זה של נטילת ציפורניים לא שייך בגברים כיון שאין בגברים חיובי טבילה כי אין לנו טהרות ובטלו תקנת עזרא, וי"ל שכוננתו רק שלא שייך שגברים יצטרכו ליטול ציפורניהם כי אפילו אם יטבלו לא יצטרכו ליטול ציפורניהם כי אין לנו טהרות, ולכן אפילו אם יטבלו לטבילת עזרא אין נוטלים ציפורניהם, ולא חש

לדייק בזה ולבאר האם יש היתר לטבול טבילת עזרא. מכל מקום מפשטות לשונו משמע שאסור לטבול לקריו, וכיון שאין זה חיוב לטבול, אין להקל במי שלא מקפיד בזה. וכאשר מדובר באדם שמקפיד על זה מאד ונפשו עגומה עליו להתפלל בלי הטבילה לקריו, מסתבר שאין זה תלוי כלל בדין בעל קרי בתשעה באב וביוה"כ, ולא איירי בזה נודע ביהודה כלל, ומסתבר שבכזה יש להתיר, מכיון שהוא מקפיד על זה מאד ומצטער הרי זה נחשב רחיצה להעביר הזוהמא, ועוד יתכן שבאופן כזה הרי הוא כאיסטניס שהתירו לו ההרחה [ק"ו] כאן שאין כוונתו להנאת הרחיצה כלל אלא לטבילת עזרא] משא"כ בתשעה באב ויוה"כ שאפילו לאיסטניס התירו רק הנחת מפה רטובה על המצח וכדומה, וכמו שיתבאר.

הנה ביוה"כ אסור לסוך להעביר את הזוהמא, ומותר רק למנוע צער, כמבואר בשו"ע (או"ח סי' תרי"ד ס"א), משא"כ באבל שסיכה אסורה רק כאשר כוונתו לתענוג, אבל אם זה להעביר הזוהמא הרי זה מותר (יו"ד סי' שפ"א ס"ב) [ולגבי תשעה באב נחלקו האחרונים, עיין בביאור הלכה סי' תקנ"ד]. והקשה המ"א (שם) למה אסור ביוה"כ סיכה להעביר הזוהמא, הא רחיצה להעביר את הזוהמא מותרת, ותי שבסיכה יש תענוג ולכן אסור אם לא במקום צער. ובאמת גם ברחיצה ביוה"כ להעביר את הזוהמא, כאשר לא מדובר בנקיון מלכלוך, וכגון מי שרגליו כהות, נחלקו האחרונים, ולדעת ה"י והב"ח הרי זה אסור, ולדעת הלבוש מותר [ובמ"א הני"ל משמע לאסור, וכ"כ המ"ב, ועיין ערוך השולחן, ואכמ"ל].

אבל מדברי כולם נלמד שבדאי בימי אבלו, רחיצה לבד להעביר את הזוהמא הרי היא מותרת בודאי, כי כל מה שהוא לא עבור תענוג כלל אלא הסרת זהומא או צער אחר, אין בזה בית מיחוש, ורק ביוה"כ החמור מצאנו שיש לחוש שהוא בהכרח נהנה ע"י הסיכה וכדומה, אבל ברחיצה בימי אבלו לא מצאנו כן כלל. ומה שמצאנו שאסור לאשה נדה לטבול לנדתה בימי אבלה הוא מטעם שאין לזה צורך כלל וכלל, כי בזמנינו אין לנו טהרות והיא ממילא אסורה לבעלה עד כלות השבעה. והגם שאסור לטבול לקריו בתשעה באב ואם כן יש ללמוד שאפילו כאשר אינו נהנה כל כך יש לאסור, אין זה דומה מכמה טעמים: א) יש אומרים שלענין סיכה תשעה באב חמורה כיוה"כ שאסורה אפילו להעביר הזוהמא משא"כ באבל שהקילו, כי קילא ימי אבלו מתשעה באב לענין זה (2) עוד משמע בפוסקים שיש טעם אחר להקל באבל יותר מתשעה באב, כי בתשעה באב אסור אלא אם כן עיקר כוונתו היא להעביר את הזוהמא, משא"כ בימי אבלו כל האיסור הוא רק אם כוונתו היא דוקא לתענוג, אבל כל שמוכח שכוונתו היא לא לתענוג אלא להעביר את הזוהמא, הרי זה מותר, ועוד אפילו את"ל שבסיכה יש לאסור בכל מקרה כיון שבהכרח נהנה (3) הרי ברחיצה מצאנו רק בתשעה באב ויוה"כ שאסור לעבור במים אלא לדבר מצוה או במקום הפסד, וגם אם הותר ללכת יש אופנים שאסור לחזור, אבל בימי אבלו נראה פשוט מסתימת כל הפוסקים, שכל שברור שכוונתו היא למנוע ההפסד שאין שום חשש איסור, כי אין זו רחיצה כלל, ולא נאסר מתעסק של רחיצה בכהאי גוונא. (4) עוד ראה ברורה שרחיצה בימי אבלו קילא יותר מאשר בתשעה באב ממש, שהרי מצאנו בר"ג שהיה איסטניס והתרחץ בחמין בימי אבלו, משא"כ ביוה"כ הותר לאיסטניס רק להניח מפה רטובה על פניו, ועיין בטור סי' תקנ"ד ובפוסקים שם אם הותר דבר זה גם בתשעה באב, והנה משמע מכל הפוסקים שפשוט שלא הותר לאיסטניס להתרחץ בתשעה באב וביוה"כ, וכמעט מן ההכרח הוא שר"ג בעצמו רק התרחץ בימי אבלו ולא בתשעה באב דאל"כ הרי תלמידיו היו שואלים אותו על זה, ואין לומר שהתרחץ ערב תשעה באב וזה הספיק לו, כי יתכן שחל תשעה באב במוצ"ש ולא היה יכול להתרחץ בחמין מבעוד יום, וכל זה פשוט. ונראה ברור שבאמת קילא יותר רחיצת כל גופו בימי אבלו מאשר בתשעה באב. (5) עוד אפשר להוכיח מהרמב"ן דקילא יותר הרחיצה לאיסטניס בימי אבלו מבתשעה באב, שכתב בתוה"א בענין רחיצה שלדעת הירושלמי היו מרחיצין כל האבלים בחזרתם מבית הקברות, כשהיו מברין אותם, והקשה הרמב"ן א"כ למה הותר לר"ג להתרחץ שנית בחמין, ותיריך בתירומו השני שדעתו לא היתה מיושבת אלא אם כן התרחץ בחמין לפני שנשכב לישון, והגע בעצמך, הרי כבר התרחץ מקודם, ועוד התירו לו להתרחץ שוב לפני שהוא נשכב לישון. והרי לא יעלה על הדעת שמי שהתרחץ בערב תשעה באב שמתירים לו להתרחץ שוב בלילה בחמין כעבור כמה שעות כדי שידעתו תהיה מיושבת עליו, ונראה ברור שקיל יותר ההיתר להתרחץ בימי אבלו מאשר בתשעה באב ויוה"כ. ויש לדון מהו יסוד הדברים, ובמה אבלות שונה מתשעה באב ויוה"כ. ונראה לבאר, שהרי מצאנו שהקילו חז"ל לאבל לרחוץ פניו ידיו ורגליו, ונחלקו האחרונים בטעם הדבר. יש שכתבו [מנחת חינוך מצוה שיג וחינוכי הגרי"ז הלכות תענית] שבתשעה באב ויוה"כ יש איסור רחיצה גם מחמת האבלות וגם מחמת עינוי, ושמתחת העינוי יש איסור להושיט אצבעו במים, משא"כ מחמת האבלות שנאסרה רק רחיצת כל גופו. ומרן דן בזה בארוכה (מנחת אשר מועדים ב', ד' צומות, סי' ל"ח) והביא סיוע לדבריהם מדברי הרמב"ם, עיי"ש שי"ל שאע"פ שבעיקר יש רק דין אחד של איסורי רחיצה בתשעה באב מצד האבלות, משום חומרת היום השני ליוה"כ. ועוד הביא מרן מהריטב"א לחלוק על עצם יסוד זה עיי"ש. ונלע"ד שיש ראייה לדברי המנחת חינוך מדברי הרמב"ן בתורת האדם [כאשר הוא מבאר שיטתו שאבלות יום א' דאורייתא] שכתב שאיסורי רחיצה וסיכה ודומיהן הם רק מניעת תענוג, כי עיקר דיני אבלות הם כמשמעו להתעסק בדברי אבל ולא בדברי תענוג ושמחה, ומה שמצאנו שיש גם עינוי כחליצת המנעל, זהו דין נוסף שגזרו על עינוי. ודעה זו נוטה יותר להבנת הגרי"ז והמנחת חינוך, שהרי זה ברור שאיסור הושיט האצבע במים ביוה"כ הוא מטעם עינוי, וכיון שכתב הרמב"ן שעיקר איסור הרחיצה היא רק מניעת התענוג, נראה פשוט שזהו הטעם והסברא שלא נאסר הושיט האצבע במים. ומכיון שברחיצה עיקר האיסור הוא רק לתענוג, מסתבר שכאשר אינו לתענוג כלל אין איסור כלל, ושלא מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו, כי אין זה לתענוג.

סופו של דבר, נלע"ד שמי שמקפיד מאד על טבילת עזרא ונפשו עגומה עליו להתפלל בלי הטבילה, שיש להתיר הטבילה, וכעין זה שמעתי ממרן, שהזהיר בטבילת עזרא מאד ונפשו עגומה עליו יש מקום להתיר, ויש לעשות שאלת חכם.
¹⁸⁸ ערוה"ש סי' שפ"א ס"ו.

¹⁸⁹ כן מובא בשם הגר"מ פיינשטיין, וכן נקט להקל בהליכות שלמה [בין המצרים עמ' תכג], עיי"ש.

¹⁹⁰ עיין משנה ברורה (סי' תקנ"ד ס"ק כ"ט) שהותר בתשעה באב אע"פ שאסור רחיצת הפנים במים בכלל, וק"ו לנידון דין שמותר רחיצת הפנים במים ושאר דברים שמקילים יותר בימי אבלו כמבואר בהערה הקודמת. ויש לומר דהא דלא הזכירוהו הפוסקים כאן הוא משום שבימי אבלה רחיצת הפנים במים מותרת, והיתר הסיכה לכלה מוזכר בתשעה באב רק אגב דין רחיצת הפנים במים. אבל באמת יש שתמהו אפילו על דברי המשנה ברורה שם, שהרבה יש לחלק בין רחיצה לסיכה, ומצאנו ההיתר ברחיצה ואולי באמת יש לאסור בסיכה. ויש שהביאו סימוכין לדבריו מהא דדוד המלך שהתרחץ וסך ונחלקו הראשונים בביאור הענין שם, ואין כאן מקום להאריך בראיות לכאן ולכאן, כי רוב גובריה דמרא דשמעתא ולכל הפחות גבי אבלות שהלכה כדברי המיקל יש לסמוך על סברת המשנה ברורה.

¹⁹¹ שמעתי ממרן שכל תכשיט שהיא רגילה ללבוש כל יום אין בזה איסור קישוט, ומה שמצינו שאין מונעים תכשיטין מן הכלה כל ל' יום איירי בתכשיטין מיוחדים, שזה מותר לכלה. ומצאתי גם בלקט יושר (עמ' 92) שחילק בין תכשיטים של חול לתכשיטים של שבת שהתיר ללבוש הטבעת של ימות חול בימי אבלה, ואמנם שם כתב הטעם כדי שלא תתגנה על בעלה ומשמע שבלי טעם זה אפילו טבעת של יום חול יש להחמיר.

¹⁹² יו"ד סי' שפ"א ס"ו.

¹⁹³ יו"ד סי' שפ"ב ס"א, ועיי"ש בבית הילל מה שהחמיר בנעליים שאנשים רגילים להשתמש בהם, וצ"ע שהרי הב"ח בעצמו סתם כאן, וכן משמע מסתימת שאר הפוסקים משמע שרק ביוה"כ החמירו בזה, ובתשעה באב שהחמירו בו כיוה"כ, וכן באמת משמע מהב"ח שם שרק ביוה"כ יש להחמיר, עיי"ש.

¹⁹⁴ ע"פ מה שכתב שם בשי"ך.

¹⁹⁵ כנלע"ד פשוט, שאין זה קשור ליציאה ברחוב אלא למניעה מצער, וה"ה אם הוא צריך ללבושם בתוך ביתו.

¹⁹⁶ רא"ש מו"ק סי' נג, וכן מוכח דעת הפוסקים, שהרי נקטו הפוסקים כמו שכתב שם לאסור גם מצעים מכובסים ולא רק בגדים.

¹⁹⁷ מבואר בלחמי תודה (סי' לו) ע"פ דברי המהריק"ש בערך לחם [מובא בפתחי תשובה סי' שפ"ט ס"ק ב'], דהא דמשמע ברמ"א דלא מהני שאדם אחר ילבש אותם תוך שבעה, זה רק בבא להחליפם מחמת תענוג שאז יש להתיר רק תוך שלושים, אבל אם רוצה להחליפם מחמת לכלוך או זיעה מותר ע"י שאדם אחר לובשם, כי אז כבר אינם כמכובסין, וזו כוונת הפתחי תשובה שכתב שמותר להחליפם "ע"י כד", כלומר ע"י שאחר לובשם קודם, ודבר זה מבואר בהדיא בלחמי תודה וכן משמע בערך לחם, שאפילו כאשר מחליף בגדיו מפני הכלוך, לא נהגו להתיר אלא ע"י שאחר ילבש אותם קודם. ובערוך השולחן קיצר כאשר העתיק דין זה, ומלשונו משמע שהתיר להחליף מפני הכלוך אפילו בלי שאחר ילבש אותם קודם, ועיין גם בפתחי תשובה (סי' שפ"א ס"ג) שהביא בשם החמודי דניאל לדמות ההיתר של רחיצה במים חמים למצטער, ולמד שה"ה שיש להתיר נמי בכיבוס בגדים לאדם שמצטער מזיעה שבבגדיו. ואם לומדים מהתם לכאורה יש להתיר גם מעשה הכביסה וגם הליבשה של הבגד המכובס כמו שהתירו הרחיצה בחמים כיון שכוונתו היא למניעת צער ולא לתענוג, וה"ה הכא, שכיון שהקילו בכגון זה לכבס הבגד וללבושו, לא צריכים אחר כך להוציאו מידי 'בגד מכובס', כי כאשר אדם מצטער מטינוף בגדיו אין הכיבוס [והליבשה אחר כך] בגדר 'תענוג' אלא הסרת צער, ולא חייבוהו חכמים לעשות עצות בכדי שלא יהנה מזה כלל וכלל, כמו שלא מצאנו שכאשר התירו הרחיצה בחמים למצטער שיחייבו אותו בדאפשר לא לחמם את המים מדי הרבה, כי עיקר מטרתו בפעולה היא הסרת הצער ובמקום צער לא גזרו כלל וכלל [ואע"פ שכתבנו לעיל להחמיר בזה, אין לזה כל כך מקור בדברי הפוסקים, והיא רק חומרא ולא מעיקר הדין]. ובפרט בבגדים תחתונים שאחרי שילביש אותם לאחר לא ירצה ללבושם בעצמו כי זה מאוס, וכמו שכתב שם הערוך השולחן בסעיף ו', יש להקל ללבוש המכובסים, ומ"מ בבגדים עליונים שבדרך כלל אין אדם נמאס כל כך מללבושם אחרי שאדם אחר לבשם זמן מה, יש להחמיר. וכמדומני שכן התפשט המנהג להחליף בגדים תחתונים בלי שאחר ילבש אותם קודם, אבל לא בגדים עליונים. ושוב ראיתי עוד סייעתא לזה, שהרי דברי הלחמי תודה בנויים על דברי הערך לחם כנ"ל, וכתב שם הערך לחם בס"ק הקודם (סי' שפ"ט ס"ק א') שבמצרים נהגו היתר בלבישת בגדים מכובסים בטענה שהם איסטנסיים, ולפי זה ה"ה בזמנינו בודאי אנחנו איסטנסיים בדבר זה, ונראה לי שטעם זה מותר להחליף בגדיו התחתונים אחרי יום או יומיים וה"ה בגדיו העליונים למי שמצטער כאיסטנסי, ודו"ק.

¹⁹⁸ בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ד) הביא מהכרם שלמה (יו"ד סי' שפ"ט) שהביא מהלחם הפנים (יו"ד סי' שע"ו) שלהניח הבגדים על גבי קרקע לשעה הרי זה כמו להלבישו לאחר [ושם כתב המנחת יצחק שאפילו תוך הז' במקום צורך יכול לנהוג כן עם המצעים שלו, כמבואר בשו"ע שאסור להציע מצעים מכובסים כמו שאסור ללבוש בגדים מכובסים]. ונראה כוונתם שדורכים עליהם קצת על הקרקע, ולא רק שמניחים אותם על הקרקע, ונראה שאין צורך לדרוך עליהם עם נעליים מלוכלכות או להניחם במקום מלוכלך, אלא כל שמניחם ע"ג הקרקע ודורך עליהם הרי אינם ממש מכובסים ודי בכך, וכן הוא המנהג בקצת מקומות [ובדומה לזה ראיתי מובא בשם הגרמ"פ דמהני לשפוף עליהם קצת תה וכדומה כדי שלא יהיו 'נקיים', אבל מעולם לא ראיתי מי שנוהג כן]. אבל שמעתי ממרן שאין דעה זו עיקר, ואפילו אם הבגד יתלכלך קצת כשדורכים עליו אינו יוצא מגדר 'מכובס' עד שלבשוהו. מכל מקום לא השמטנו דעה זו מכיון שיש הרבה שנוהגים כן, ובפרט צריכים לדעת שלפי דעה זו יש לדרוך גם על בגדים תחתונים אפילו אם מחליפים אותם מחמת הזיעה.

¹⁹⁹ סי' שפ"ט ס"א.

²⁰⁰ סי' שפ"ט ס"א.

²⁰¹ עיין מה שכתב המחבר (סי' שפ"ט ס"א) ובט"ז שם, ויש לעיין בזה כיון שאין האבל נהנה מלגעת בו, והרי ממה שכתב הרא"ש (מו"ק פ"ג סי' נג) יש מקום לומר שכל האיסור הוא משום תענוג ולא משום הנאת הראיה, וא"כ אין כל כך טעם לאסור במפה, ואולי בזמנם היו גם משתמשים בזה לנקות ידיהם, ועיין מ"ש בדברי סופרים (סי' שפ"ט בביור הלכה). ואולי אין כוונת הרא"ש שרק משום הנאת הגוף יש לאסור אבל הנאת מראה לאו כלום הוא, אלא שה"ה יש לאסור משום הנאת מראה בלבד. ואע"פ שקשה קצת מלשונו שכתב 'הנאת הגוף הוא העיקר', מ"מ מסתבר שכוונתו שגם מחמת הנאת הגוף יש לאסור בלבד גם כשאין הנאת ראייה ושה"ה שמצד הנאת ראייה יש לאסור, שלא מסתבר לומר שמותר ללבוש בגד מכובס אם הוא מעל בגדיו ואינו נוגע בבשרו כלל ואין לו מזה הנאת הגוף. וראיתי גם בבדי השולחן שכתב כעין זה, שמסתבר שלשון הרא"ש אינו מדויק וה"ה שיש לאסור מצד תענוג הראיה.

²⁰² יו"ד סי' שפ"ט ס"ד, וכמשי"כ הרמב"ן בתורת האדם.

²⁰³ לא מצאנו באבל איסור שפיית קדירה כבשבת, ולכן כל שאינו מפעיל המכונה אין שום איסור בעצם, ואע"פ שזה נראה כמערים, כאשר אשה מכבסת בגדי אחרים מסתבר שאין להחמיר, ופרט בזמנינו שבהן פעולת הכביסה כוללת טירחא מרובה כמו שזה היה בימי קדם, והרי כל מה שהיא אסורה בכיבוס בגדי אחרים הוא מחמת המלאכה שבה [דנקטינן בזה כדעת הרמב"ן, ודלא כרש"י, עיין באריכות בתורת האדם בענין רחיצה] שזה מסיח דעת מהאבלות [כמשי"כ הרמב"ן, ונביא דבריו בסמוך] ואין זה כל כך שייך בהפעלת מכונת כביסה. ויש מקום לומר גם שמכיון שהוא דבר קל ושיגרתי שנעשה בתוך הבית, שהוא נכלל ב'מלאכת הבית' שהותרה לכל אבל, וכמו שמותר ללבוש ולעשות כל שאר צרכי הבית כמבואר בשו"ע (סי' ש"פ סעי' כ"ב) שמותר, והתם איירי למשרתת שעובדת בשכר שמכל מקום מותר לה לעשות לבעל הבית כיון שאין על זה שם מלאכה אלא צרכי הבית, וא"כ ק"ו הכא שאשה מכבסת בגדי משפחתה שלא מתאים על זה שם מלאכה בכלל, משא"כ בימי קדם שהיו הולכים לנהר וכדומה לכבס הבגדים. ובפרט לפי מה שכתב הרמב"ן בתוה"א "וכי משום שבות ותענוג נאסרה מלאכה עליו, לא נאסרה אלא כדי שיתאבל על מתו ויתאונן על חטאיו", אם כן מסתבר שכל מה שאסרו חז"ל הכביסה בימי קדם היה משום שזה היה כרוך בטירחא מרובה וע"י האבל הסיח דעתו מהאבלות, ובזמנינו לא שייך דבר זה כלל. וראיתי שגם בבדי השולחן הזכיר הסברא להקל שבזמנינו הוי מעין מלאכת הבית, והסתפק האם יש לסמוך עליו (ומה שכתב שם להביא ראייה להקל משו"ת פנ"י ח"ב סי' ל"ט, נלע"ד שאין משם ראייה כלל, שלא כתב זה אלא לדעת רש"י ולא לדינא, עמ"ש לעיל דנקטינן כדעת הרמב"ן בזה, אבל מ"מ זה היה בזמנם, ונראה שבזמנינו שגם הרמב"ן יודה). ולמעשה, אין להחמיר כאשר אחר מפעיל את המכונה ועושה את עיקר המלאכה, וכן שמעתי ממרן.

²⁰⁴ עיין בהערה הקודמת דנקטינן העיקר לדינא כדעת הרמב"ן שאיסור כיבוס הבגדים נובע מאיסור מלאכה שישנו על האבל אבל אינו נובע מהאיסור ללבוש בגדים מכובסים, ועיין שם מה שכתבנו שבזמנינו שמלאכת הכביסה היא דבר קל ושיגרתי, יש מקום להקל אפילו כאשר האבל מכבס בגדי אחרים שאין בזה כל כך משום מלאכה, ובנדון זה שאחרים עושים את מעשה הכביסה, וכל מה שנאסר לכבס בגדי האבל זה רק מחמת שעושים מלאכה עבור האבל, אין להחמיר עליהם שיטרחו להוציא את בגדי האבל, כיון שאין עיקר כוונתם לכיבוס בגדי האבל כלל, ואין זה נקרא שעושים מלאכה עבור האבל, אלא שזה האופן הקל ביותר למכבס לעשות את מלאכתו, שלא יצטרך לחפש ולהוציא את בגדי האבל, ובדומה לריבוי בשיעורים. וכן שמעתי ממרן שיש להתיר בזה.

²⁰⁵ יש מקום להתיר כיון שמה שמתירים את הליבשה הוא משום שזה מקום צער [וילפינן מרחיצה שמותר משום צער] ה"ה הכיבוס, וה"מ לפי הדעות שאיסור הכיבוס הוא כעין רחיצה שבדאי יש להתיר כיון שהותר הרחיצה, אבל לדעת הרמב"ן וסייעתו שאיסור מעשה הכיבוס

הוא משום מלאכה בלבד, ולכאורה נקטינן כוותיה, נראה להחמיר לכתחילה, דהוי כשאר מלאכה שהאבל יכול לעשות עיי אחרים שאין לו לעשות בעצמו, אבל במקרה הצורך יש להקל.

²⁰⁶ ואין זה דומה לפסוקי נחמה שבתוכחת ירמיה, כי כאן המאמרי חז"ל הם חלק בלתי נפרד מהתוכחה והמוסר.

²⁰⁷ ס"י שפ"ד סעיף ט'.

²⁰⁸ כל זה מבואר בערוך השולחן ס"י שפ"ד ס"ה.

²⁰⁹ עיין ש"ך יו"ד ס"י שפ"ד סק"ב.

²¹⁰ אג"מ יו"ד ח"ד סימן ס' אות ג'.

²¹¹ ערוך השולחן או"ח ס"י תקנ"ד ס"ו.

²¹² פמ"ג או"ח תקפ"ד אשל אברהם סק"א.

²¹³ באבן יעקב (ס"י נ"ד) האריך להוכיח שחובה גם על האבלים לשמוע קריאת התורה, ואפילו מנין שכולם אבלים מוציאים עבורם ספר תורה לקרות בו, ע"ש.

²¹⁴ ערוה"ש ס"י ת"י ס"ט, וס"י שפ"ד ס"ח.

²¹⁵ באבן יעקב שם האריך בזה.

²¹⁶ נלע"ד שאין זה דין דוקא במורה הוראה אלא בכל אחד שמורה הלכה לשני במקרה הצורך הוי כ'רבים צריכים לו', וכן נוטה דעת מרן.

²¹⁷ עיין ערוך השולחן (ס"י שפ"ה ס"ט, ומקור הדין הוא מהרמב"ם), וכמדומני שהמנהג להקל בזה, וכן שמעתי ממרן, אבל הוסיף שמכל מקום יש להחמיר כדבריו ולא לשקוע בקריאת ספרים וכדומה שיסיחו דעתו מהאבלות.

²¹⁸ נתחיל לבאר המקור שבכלל מותר לשבת על כסא נמוך, שהרי לכאורה מבואר בפוסקים שחייבים לשבת דוקא על הקרקע, כמש"כ

הש"ך (ס"י שפ"ז ס"ק א') שחייבים לשבת דוקא על הקרקע וכן לישון על גבי קרקע, ובחידושי רע"א (שם) הביא מהתפארת למשה שאין צריכים לישון ממש על הקרקע, אלא אפשר ע"ג כרים וכסתות, ומבואר בתפארת למשה שם שהיתר זה נאמר רק לגבי שינה [כלומר שאין צריכים לישון דוקא על הרצפה], ולכאורה לא שייך היתר זה כלל בישיבה, שהרי בעיני ממש על גבי קרקע, וצ"ע למה בערוך השולחן (ס"י שפ"ז ס"ג) העתיק דין זה לגבי ישיבה. עוד צ"ע מה שהביא הערוך השולחן סמך לדבריו ע"פ הירושלמי, דדרשינן "וישבו אתו לארץ, על הארץ אין כתב כאן, אלא וישבו אתו לארץ, דבר שהוא סמוך לארץ מיכן שהיו ישנין על גבי מיטות כפופות". וזה תימה יותר גדולה, שהרי מקור דין זה שיושבים על הקרקע הוא ברמב"ן, שכתב שם לחלק בין שעת האכילה שמותר לשבת על מיטה כפויה לבין שאר שעות היום שצריכים לשבת דוקא על הקרקע, [וזה המקור לדברי הטור והפוסקים, עיין ביאור הגר"א ס"י שפ"ז ס"ק ב'], ושם הביא הרמב"ן דין זה מהגמרא [שהיה לפניו ולפנינו ליתא, עיין ביאור הגר"א הנ"ל] "מנין לאבל שאינו רשאי ליטב על גבי המטה אלא ע"ג הארץ שנאמר וישבו אתו לארץ", וא"כ בהכרח שפירושו של הרמב"ן בדרשה זו הוא שחייבים לשבת ממש על הקרקע, שהרי זה קאי על מה שחילק בין שעת אכילה ושינה לשאר שעות היום. ובעצם יש לתמוה בכלל על חילוק זה, למה חילקו חז"ל בין שעת האכילה שיושבים על מיטה כפויה לשאר שעות היום. עוד תמה הגר"א על הטור ושו"ע שהשמיטו מה שכתב הרמב"ן שאפשר לישון ג"כ על גבי ספסל ולא חייבים דוקא על גבי מטה כפויה או על גבי קרקע [וזו כוונת הגר"א שם בס"ק א', ולא כמו שראיתי מי שהבין שבדעתו להקשות שלדעת הרמב"ן מותר לשבת על

הספסל ולא חייבים לשבת על הארץ, כי בתחילת דבריו כבר כתב הרמב"ן שבשאר שעות היום יושב על גבי קרקע, והתם איירי הרמב"ן רק מדין השינה, האם בעיני דוקא על מטה כפויה או שאפשר ג"כ ע"ג ספסל]. עוד יש להתפלל על הירושלמי שהביא הערוך השולחן דבעיני 'לארץ', מהמבואר במסכת שמחות שהביאו הטור, שאין צורך שיהיה מקום ישיבתו במקום נמוך בכלל, אלא די בזה שהמיטה הפוכה, דתניא התם (יא, טו) "כופה אדם את מיטתו על גבי שני ספסלים, או על גבי ארבע אבנים, אפילו חמש מצעות מלמעלן, ואפילו גבוהה מן הארץ ד' טפחים [נוסח אחר: שלש אמות], ובלבד שיהיו רגליה זקופות מלמעלן", וכן בטור "אפילו נתנה על גבי ספסלים או על גבי אבנים

שהיא גבוהה הרבה מן הארץ ונתן עליה שלשה או ארבעה מצעות". [ואע"פ שבשו"ע השמיט דין זה, היינו רק משום שאין נוהגים בכפית המטה כלל. ואע"פ שיש מקום לומר שאם הפך מיטה והגביהה שיצא ידי חובת ההפיכה, אבל אסור אז לשבת עליה, אלא ישב על גבי קרקע, אין זה משמע מדברי הפוסקים, ובפרט שבדעת הרמב"ם אי אפשר לומר כן, שהרי ס"ל שחייבים לשבת על המטה כפויה, ואין שום טעם

לחדש בזה מחלוקת הראשונים, ובהכרח שישביה על מיטה כזו נחשבת כישביה לארץ', וא"כ איך אפשר לומר שבעיני 'לארץ' כאשר נקטינן שמותר להגביה המיטה. והנראה בזה לענ"ד, שהגם שחז"ל תיקנו ישיבה 'לארץ' או 'על הארץ' כסימן לאבלות, תיקנו שבשעת האכילה והשינה אפשר לשבת על מטה כפויה, כי בשעת אכילה ושינה שקשה לשבת על הקרקע הקילו להתיר גם על גבי מטה הפוכה [וכמש"כ הגר"א

שלהרמב"ן ה"ה ספסל]. והיינו כי כל עוד שמנמיכים את מקום הישיבה, די בכך. ומסתבר שהירושלמי שמדייק את הלשון 'לארץ' שאין ישנים ממש על הארץ אלא על מטה כפויה, מסכים עם המסכת שמחות שהוא הדין אם הגביהו על גבי אבנים יצא, כי הענין הוא רק שמקום הישיבה יהיה מונמד, ולכן אע"פ שעשה אח"כ טצדקי להגביה המיטה הפוכה, מ"מ כיון שבעצם עיי הפיכת המיטה, מקום הישיבה של המיטה הוא קרוב יותר לארץ, הרי בעצם הנממד מקום הישיבה. והנה, בזמנינו שישביה על הרצפה תגרום לנו הרבה צער, יש לעשותו כדין

אכילה ושינה בימי קדם, ודי בזה שיהיה אופן שאפשר לשבת 'לארץ' בלי לשבת על הרצפה, כגון כסא נמוך. ובזה יש ליישב גם זה שלמד הערוך השולחן מהתפארת למשה להתיר ישיבה על כסא נמוך, כי מבואר בתפארת למשה שם שהטעם להחמיר בישיבה שצריכים דוקא ע"ג קרקע משא"כ בשינה היינו משום שאינו מצטער כל כך לשבת על גבי קרקע כמו שיש צער לישון על גבי קרקע, ולכן בזמנינו שאנשים באמת מצטערים מזה [ובודאי כאשר יושבים על הרצפה לזמן ממושך], אפשר להקל בזה. ועד"ז, בש"ך הקל לזקן וחולה לשבת ע"ג כרים וכסתות

[ולא ע"ג כסא רגיל], ובערוך השולחן התיר להם לשבת בכסא רגיל, וכנראה הכל מטעם הנ"ל, שנחלשו הדורות. ולכן נראה שגם היכן שצריכים ישיבה לארץ, שאין זה קשור דוקא לגובה מסויים אלא שיהיה ניכר שזה נמוך יותר מכסאות רגילים, ובפרט שאין מקור ברור שצריכים שהכסא יהיה פחות מג' טפחים, רק יש מהאחרונים שדימו את הישיבה בכסא נמוך למה שמצאנו באו"ח ס"י צ' (עיי"ש) ולכן

למדו משם דין ג' טפחים, ואין בזה כל כך הכרח, ובספר נפש הרב (עמ' רג) כתב שאין שום טעם לשבת על כסא פחות מג' טפחים, ודי בכך שניכר שהכסא נמוך יותר מהגמ' במו"ק, ע"ש. ולדינא נלע"ד שאע"פ שלכתחילה טוב להחמיר כאותם אחרונים

שמחמירים בזה, מ"מ בכל מקום של צורך די בכך אם הכסא נמוך מכסא רגיל [ובפרט שכן משמע ממסכת שמחות הנ"ל שאין צורך שיהיה פחות מג' טפחים].

²¹⁹ ערוך השולחן סי' שפ"ז ס"ג.

²²⁰ כן דעת פוסקי זמנינו, וכן נראה פשוט, כיון שאי אפשר לשבת על כסא נמוך ברכב ויש בזה משום סכנה אם לא ישב חגור כהוגן ברכב, ועיין לעיל מה שביארנו באריכות דין הישיבה על כסא נמוך.

²²¹ ערוך השולחן סי' שפ"ז ס"ג.

²²² סי' שפ"ח, ואפילו אם יום הקבורה היה בחוה"מ והאבל נוהג להניח תפילין בחוה"מ, אינו צריך להניח, שלהרבה פוסקים אפילו בחוה"מ הוי כיום מר, והוי מעין ספק ספיקא, שמא פטורים להניח מחמת חוה"מ, ושמא פטורים מחמת יום מר, ומכל מקום מי שמניח אין מוחין בידו.

²²³ ואע"פ שיש מחמירים בזה ובפרט כאשר הקבורה לא היתה ביום המיתה שיש לצרף בזה דעת המהריט"ץ, המנהג הפשוט הוא שאין מניחים ביום הראשון של האבלות.

²²⁴ משמרת שלום אות ת', נ.

²²⁵ עיין יו"ד סי' שפ"ח שיש להניח לאחר הנץ, ובאו"ח (סי' ל"ח ס"ה) לא הזכיר מזה, ולכאורה סמך על מה שכתב בעיקר דינים אלו בהלכות אבלות, וגם במ"ב שם כתב להחמיר. ולא הזכרתי מה שכתב המ"א לא להניח בפני מנחמים חדשים, אע"פ שבמ"ב העתיק דבריו לדינא, כי לא שמענו מי שנוהר בזה וכן שמעתי ממרן שלא ידוע שהחמירו כן, והמנהג הפשוט הוא כסתימת המחבר והרמ"א שם באו"ח וביו"ד להקל בזה, וכן היא סתימת כל שאר הפוסקים, ואע"פ שהדרכי משה ביו"ד הביא דין זה מהמרדכי, הרי לא העתיק דין זה לדינא בשו"ע באף מקום, ואין דברי המרדכי מוכרחים בגמרא כמבואר למעין שם, ואע"פ שאי אפשר לקבוע בבירור המנהג בדבר הזה כי יתכן שהוא מחוסר ידיעה, מכל מקום נראה שהמנהג הפשוט הוא כדעת רוב הפוסקים שלא הזכירו דבר זה כלל, ובפרט שלכולי עלמא אין זה אלא חששא דרבנן משום מראית עין.

²²⁶ יו"ד סי' ש"צ ס"א, וערוך השולחן שם ס"ב.

²²⁷ יו"ד סי' שצ"א ס"ז, ועיין בטי"ז שאם אחר יטלם הוי ג"כ שינוי, וכתב זה על השלושים ובמקום מצוה, ולכאורה אין ללמוד מזה להקל בשבעה, ורק לגבי השלושים ובמקום צורך גדול שיש גם לצרף הדעות שאין כלל איסור נטילת ציפורניים, כתבנו שיש מקום להקל בזה, עיניי.

²²⁸ שזהו טיפול רפואי שחייב להיעשות עכשיו כדי שלא יחמיר מצבו ויש בה הרבה צער וכאב, ואפילו בשבת באיסורים דאורייתא מתירים פסיק רישא דלא ניחא ליה במפסי מורסא, וכאן באבילות דרבנן שאין זה גילוח ליופי כלל אין זה אלא פסיק רישא, והארכנו בכמה מקומות בענין זה, ועיין עוד בספרי "עיקרי דיני רפואה בשבת ויוה"כ" מה שכתבתי שם בזה.

²²⁹ סי' שפ"ד ס"א.

²³⁰ עיין באר היטב (סי' שפ"ד ס"ק ב') מ"ש בשם הש"ך ומ"ש שיש להקל בזה, ובודאי נכון להחמיר.

²³¹ כי אין בזה משום שאלת שלום כלל וכלל, ורק הכרה בנוכחות השני כאשר נפגשים או נפרדים. והרי כאשר רוצים לשאול בשלום אדם, כאשר פוגשים אותו מוסיפים לשאול 'מה שלומך' וכדומה, וכן כאשר נפרד ממנו, מאחלים לו שלום וכדומה. וכן שמעתי ממרן שאין בזה משום שאלת שלום כלל.

²³² גשר החיים (כ"א, ו (ז)), וצ"ע שהרי הבאנו לעיל מהאחרונים שאין לומר 'בוקר טוב', והרי אין זו אלא ברכה ולא מוזכר בה כלל שלום, ומהיכא תיתי לאסור, אם לא שנאמר שכל ברכה שמברכים את האבל אסורה, ושם כתב שגם היינו צריכים להתיר 'בוקר טוב', אלא מכיון שאנשים אומרים את זה במקום 'שלום עליכם' לא רצו לחלק, והיא כעין 'גזירה דרבנן' כדי שלא יכשלו באמירת שלום עליכם. אבל זה תמוה. והנראה יותר הוא שברכת 'בוקר טוב' וגם 'שלום עליכם' שונים במהותם מברכת מזל טוב, או ברכת צדיק לאדם שיתרפא או שיפקד בזש"ק. כי כל ברכה שמברכים שיהיה לאדם בני חיי מזוני מזל ברכה והצלחה, הם ברכות חיצוניות. משא"כ כאשר מברכים שיהיה לאדם בוקר טוב או שיהיה לו שלום, הברכה היא שתוך עצמו ימצא שמחה ומנוחה. וזה אי אפשר לברך אדם ששרוי באבלות שיהיה לו טוב ושלום בפנימיותו, שהרי הוא אבל כעת, ורק אפשר לברכו שיתנחם. אבל כל ברכה 'חיצונית', אין שום מניעה מלברכו.

²³³ עיין סי' שע"ח ס"י דהתם מייירי רק באבלים והמתלווים עליהם, ואין לאכול ביחד כ"כ הרבה אנשים שזה נראה כסעודת מריעות, ופשוט הוא שאם אוכלים בכונה סעודת מריעות אז אפילו אם זה רק קצת אנשים הרי זה אסור.

²³⁴ סי' שצ"א ס"א.

²³⁵ בגמרא (מועד קטן כו.): "אמר רב פפא: תנא באבל רבתי, אבל לא יניח תינוק בתוך חיקו מפני שמביאו לידי שחוק, ונמצא מתגנה על הבריות". ובאמת מזה משמע שאין כלל איסור מצד שמחה ו'שחוק' אלא שזה מחמת שינמצא מתגנה על הבריות, אבל בטור מבואר שזה מצד השמחה. והנה ברמב"ם מבואר הטעם שזה נכלל בחיוב האבל להיות 'יוס' ולא כדברי הטור, וגם לשיטתו קשה מהגמרא, שנראה שהוא מחמת 'שמא יתגנה'. ועיין עוד בבית יוסף שהקשה על הטור שאם זה מדין שמחה למה לא נאסר כל ל'. ובב"ח (שם) יישב שכיון שזה רק חשש שמא יבוא לידי שחוק אינו אסור רק שבעה, ובערוך השולחן (שם ס"ק ב') תי' ששחוק הוא קצת שמחה, וכיון שאינה שמחה גמורה לא נאסרה אלא תוך שבעה, וגם המחבר, אע"פ שהקשה על הטור העתיק דין זה יחד עם שאר דברים האסורים משום שמחה. ועדיין צ"ע מה שהקשינו לעיל על הראשונים שבגמרא משמע שהאיסור הוא רק מצד נמצא מתגנה, ועוד צ"ע איך יתכן לאסור מצד שמחה – התינוק כניסה לבית המשתה שהוא דבר שמצד טבעו משמח אבל בהחזקת התינוק זהו רק חשש, וא"כ צ"ע למה יאסרו חז"ל דבר שרק יכול להיות שיביא אותו לידי שחוק, והאם נאסר כל דבר שיש חשש שיביא אותו לידי שמחה. ונראה לבאר, שיש בזה שני איסורים נפרדים. חוץ מהאיסור לעשות דברים המשמחים (כגון להכנס לבית המשתה) יש עוד איסור לעשות דברים המביאים לידי שמחה הניכרת על הפנים

שיש בה גנאי למת (כמו שחוק) שכביכול האבלים שמחים ולא חשים למיתתו, וכמו שמצאנו שלדעת הלבוש (או"ח סי' ע"א) וכן העתיקו הפרי מגדים והמשנה ברורה) כל דיני האנינות שאסור לאונן לקיים מצוות הוא משום שזה בזיון למת שייראה שלא איכפת להם ממיתתו אפילו כאשר יש אחר שדואג לכל סדרי ההלוויה, וא"כ ק"ו במקרה כזה שחששו חז"ל שלא ייראו האבלים כשמחים בזמן הבכי. ומסתבר שחז"ל רק החמירו לאסור דבר שיכול להביא לידי שמחה כאשר השמחה תהיה ניכרת על הפנים, כגון שחוק, שיש בה גם גנאי למת, אפילו אם אין זה דבר שמשמח כל כך, מה שאין כן כניסה לבית המשתה שהיא בעצם משמחת, נאסרה מצד שמחה. ונלע"ד שזו כוונת הגמרא בין לשיטת הב"ח [שאסור כאן רק מחמת הספק] ובין לשיטת הערוה"ש [ששחוק הוא קצת שמחה] שרק אסור שמחה, ונלע"ד שזו כוונת הגמרא בין השמחה תהיה ניכרת על הפנים ויהיה גנאי למת, אבל כאשר מחזיק את התינוק רק עבור הטיפול בו, ולבו רפה בקרבו, וגם ניכר לכל רואה שכל מה שהוא מחזיק התינוק הוא כדי להרגיעו, לא שייך איסור זה. ובענין שיש יותר חשש שבאמת זה יביא אותו לידי שמחה, כגון כאשר הוא מחזיק אל התינוק בכדי להרגיעו, יש לדון האם יש לאסור מצד שמחה, ובדומה לכניסה לבית המשתה, עיין בהערה הבאה.

²³⁶ עיין בהערה הקודמת. ונלע"ד, שבכל מקרה שברור לרואה שאין כוונתו לשמוח אלא שמחיד או שחוק קצת בשביל להרגיע את התינוק, מותר, כי אין בזה משום 'שמא יתגנה על הבריות', כי ניכר לכל שהוא עושה את זה עבור התינוק בלבד, ואין זה 'משמח'. ואע"פ שאולי יש

לחשוש שעיי"ז באמת ישמח קצת, הרי גם בשאר איסורים כמו רחיצה, שיש בה איסור גמור כשזה מחמת תענוג, ובכל זאת התירו לאיסטניס להתרחץ אע"פ שכמעט בהכרח הוא גם יהנה מהרחיצה, כי ברור שאין איסורי האבלות כמו איסורי יוה"כ ותשעה באב שאסור אפילו לעבור בנהר עד צאוורו לדבר הרשות מטעם ש'בהכרח יהנה מהרחיצה' [ענין באגלי טל טוחן לח לא-לב מה שביאר בזה למה הותר לדבר מצווה], אלא באבלות כל שיש לו צורך אחר בעשיית הדבר וברור שאין כוונתו להנות מותר לו גם אם כמעט בהכרח יהנה, כי באבלות האיסור הוא רק כאשר עושה את הפעולה לתענוג, אבל אם התענוג מגיע ממילא אין בזה איסור. וכעין זה כתב הקרן אורה (מו"ק כא.) לגבי תספורת, שאין האיסור בעצם התספורת אלא דוקא כאשר הוא עושה את זה בכדי להתייפות, וכמו המסתפר עבור רפואה שאין זה נכלל האיסור כלל, ואע"פ שגם לרפואה או למנוע גנאי מותר רק כאשר יש צורך גדול בכך ולא לכל צורך בעלמא [כמו דאיירי שם שזה גנאי גדול ללכת עם חצי הראש מסופר וחצי לא, וכמו כן מבואר בפתחי תשובה (סי' ש"צ ס"ק ב') שרק כשיש צורך הרבה מותר להסתפר לרפואה] וכן לגבי רחיצה הרי מבואר שזה רק כשיש צורך הרבה לכך, ולא כל מי שאומר שהוא איסטניס מתירים לו, מ"מ כיון שכאן אין זה ברור שיבוא לידי שמחה על ידי השחוק, נראה שאין לאסור כלל, כי רק באופן שברור שיבוא לידי שמחה יש לאסור מצד עצם השמחה, מה שאין כן כאשר נאסר הדבר מחמת נמצא מתגנה, כמו שביארנו בהערה הקודמת.

²³⁷ יו"ד סי' שצ"ג ס"ב.

²³⁸ הגה שם, והוא מהתרומת הדשן (סי' ר"צ) שאיסור היציאה הוא מחמת שיפגוש אנשים, ואם הולך יחידי או עם אדם אחד או שנים אין בזה איסור, ולכן כתבו האחרונים שגם ביום יש להקל אם לא יפגוש אנשים בדרך, ובסמוך הבאנו מהאג"מ שרק במקרה הצורך יש להקל בזה, אבל שלא במקום צורך, אפילו אם לא יפגוש אנשים, אין לצאת.

²³⁹ שם.

²⁴⁰ עיין אג"מ יו"ד (ח"ב סי' קע"ב), שרק במקום הצורך מותר ללכת הביתה לישון, אבל אם אין בזה צורך כלל אין לצאת מבית האבל כלל. ציוני הלכה (בשם הגרי"ש אלישיב) עמ' תב.

²⁴² ראיתי מובא בשם ספר יסודי שמחות עמ' 83 בשם הגרמ"פ, ונראה פשוט שכן הדין לפי כל מה שנתבאר לעיל.

²⁴³ כ"ה באור זרוע (אבלות ת"מ) שבכדי להתנחם מותר לצאת אפילו בג' ימים הראשונים, וכן כתבו האחרונים וכן הוא המנהג הפשוט, וע"ע שו"ת הריב"ש (סי' קנ"ח) מה שהתיר היציאה לכבוד המת, והביא ראיה מהא דהותר להלין המת לכבודו אע"פ שיש בזה משום בל תלין.

²⁴⁴ עיין מגן אברהם (סי' רל"ט ס"ק ז'), והעתיקו שם במשנה ברורה.

²⁴⁵ עיין בהערה הבאה מה שכתבנו בזה, וכאשר האבלות היא על שאר הקרובים יש לנהוג כעיקר הדין כמבואר ברמ"א וגדולי האחרונים שאפילו לבית הכנסת אינו יוצא, כיון שאין בזה צער גדול ואין בזה כבוד המת, אע"פ שיש אחרונים שמקילים בכל ענין לצאת לתפילה בציבור, וכן שמעתי ממרן שרק לומר קדיש על הוריו יש להורות לכתחילה שיצא, אבל לא כשהאבלות היא על שאר קרובים.

²⁴⁶ עיין סי' שצ"ג סי"ג בהגה שאין לצאת כלל אפילו להתפלל במנין, וכ"ה שם בערוך השולחן ובעוד אחרונים, ושם העתיק רע"א דברי האליה רבה (סי' קלב סק"ד) שהסתפק באבל על אביו ואמו לומר קדיש, והאריכו האחרונים בדין זה, ונלע"ד שיש להקל בזה בפרט שבזמנינו שהאבל על אביו ואמו מצטער צער גדול מאד אם לא יאמר עליהם קדיש באמצע השבעה, ועוד נלע"ד שיתכן שאין בזה איסור יציאה מבית האבל כלל כיון שיציאתו היא לכבוד המת, עיין מה שהבאנו לעיל מהריב"ש (סי' קנ"ח) שלכבוד המת מותר לצאת מבית האבל, וה"ה כאן שרצונו לומר עליהם קדיש, וכן שמעתי ממרן שמותר לצאת לומר קדיש על הוריו. [וע"ע בספר יסודי שמחות (עמ' 96-97) בשם הגרמ"פ דכתב י"ש להתיר לאבל ללכת לבית הכנסת לומר קדיש ולא שאר האבלים", ונראה הכוונה כמו שכתבנו, שכיון שזה לכבוד המת אין בזה בעיה בעצם לצאת מבית האבל, ולכן מותר לצאת לומר קדיש על הוריו] וע"ע מה שכתב שם שכאשר אפשר ללכת ברגל לבית הכנסת שמותר לכל אבל לצאת, ועיין באג"מ (יו"ד ח"ג סי' קנ"ח) שאבל על שאר קרוביו אסור לצאת לבית הכנסת, ומכל מקום התיר שם ביארצייט של אביו לצאת לומר קדיש ע"ש טעמו, ובהכרח שכל פעם שהקדיש הוא עבור הנפטר שדעתו להקל בזה, ולא בענין אחר. [והנה בהכרח האבל יפגוש אנשים שהרי הוא הולך לבית הכנסת, ורק יזהר שלא ידבר שום דבר שאינו מעניני האבלות.

²⁴⁷ דברי שאול סוף סימן שע"ו.

²⁴⁸ אליה רבה (סי' קלב סק"ד), וכ"ה בערוך השולחן (סי' שצ"ג סי"ג).

²⁴⁹ סי' שצ"ג ס"ק ד' ובש"ך שם שאבי הבן אפילו תוך ג' יוצא.

²⁵⁰ עיין סי' שצ"ג סי"ג בהג"ה, וע"ש בש"ך שהקשה שלא היה לו להרמ"א להקל בתוך ג' ימים הראשונים כשאפשר ע"י אחר, כי לדין שלא יוצאים לתפילה יש להחמיר לא לצאת למילה, והערוך השולחן (שם סעי' י"ג) תירץ דמצות מילה שאני, וצ"ע לדינא. ומ"מ, בזה בודאי אמרינן שמקצת יום השלישי ככולו, וכמו שכתב הרמ"א שם בסעיף א', וכמש"כ הערוך השולחן שכן עיקר בכל דיני אבלות, ואפילו לפי מה שצ"ע רע"א (שם) מהחכמת אדם להחמיר, הרי הכא איירי ביציאה מבית האבל לדבר מצוה, שבזה ודאי דעת הרמ"א להקל, ולכן נראה שיש להקל בזה.

²⁵¹ יו"ד סי' ש"פ סי"ג, ועיין שו"ת מהרש"ל סי' ס"ו שכתב שאיסור מסחר קיל יותר.

²⁵² ערוה"ש סי' ש"פ ס"ק ל"א, ודלא כמו שכתב הדברי סופרים שכל מה שנאסר בשבת אסור לאבל ורק צרכי הבית שהותרו ביום טוב לצורך אוכל נפש מותרים, ואע"פ שאמנם יש מקורות לזה כמו שהעתיק שם [וגם העתיקו דבריו בכמה ספרי ליקוטים הבאים אחריו], נ"ל שאין זו כוונת התה"ד והדרכי משה, ואכמ"ל בהסבר הדברים. אולם אי אפשר לומר שזה כמלאכת שבת ממש, שבפירוש התירו בברייתא כיבוד הבית, וכן העתיק הרמב"ן והמחבר, ובימי קדם שהיה בביתם קרקע שאינו מרוצף היה בזה משום אשווי גומות לרוב הראשונים כמו שמבואר בטושו"ע או"ח סי' של"ז ולא הזכיר אחד מהם מזה שמצאנו בברייתא שמותר לכבד הבית בימי אבלו.. ויש להוכיח קצת ממה שמצינו לענין כתיבה ברמ"א (סי' ש"פ ס"ב) להשוות איסורי אבלות לאיסורי חוה"מ, ומשמע מזה ששאר איסורי המלאכה אינם דומים, ועיין בערוך השולחן (שם ס"י) שאפילו בכתיבה אין זה ממש דומה למלאכת חוה"מ. ולדינא נקטינן כדברי הערוך השולחן, שרק מלאכה שיש בה אומנות וכדומה, וכן שמעתי ממרן, ולסבר את האוון כתבנו שבכל המלאכות יש להשוות את זה קצת לאיסורי המלאכה בחוה"מ.

²⁵³ סי' ש"פ ס"ב בהג"ה, ועיין בהערה הקודמת.

²⁵⁴ בשולחן עצי שיטים (סוף כלל ב') הסתפק האם כל מלאכה שאינה למטרת רווח כלל אלא צרכי ימי אבלו, האם יש להתיר כאשר אין זה אוכל נפש או מכשירן, ובתחילת דבריו צידד להקל, דהוי דומיא למלאכת הבית, ומותר לאבל ע"י עצמו בדבר שאינו צריך אומנות, ומותר ע"י אחרים אפילו דבר שצריך אומנות, ואחר כך האריך שיש גם מקום לאסור, ולמסקנא נשאר בצריך עיון, וכתב שלא מצא מקור בש"ס ובפוסקים, ומי שדעתו יפה יכריע בדבר. ובאמת בקרן אורה (מו"ק יב.) הזכיר גם כן מעין שאלה זו לגבי נזילה בתקרה, ושם במסקנתו הכריע לאיסור, אבל שם לא הזכיר ספיקו של השולחן עצי שיטים האם יש לכלול את זה במלאכת הבית, ויש לחלק. ושמעתי ממרן שכיון שהלכה כדברי המיקל באבל, ולא הכריע השולחן עצי שיטים לאיסור או להתיר, יש להקל במקום צורך גדול. ונלע"ד להביא ראיה גדולה

להתיר, שהרי נפסק בשו"ע (סי' ש"מ סעיף י"א) שהאשה קורעת בגד העליון והופכתו ואחר כך קורעת התחתון כדי שלא תגלה בשרה. ומכל מקום, נפסק שם בסמוך (סעיף ט"ו) שהאשה שוללת הקרע לאלתר מפני כבודה, וביארר כמה אחרונים (עיין שולחן גבוה ועוד) שלכן כתב מפני כבודה ולא מפני הצניעות, כי באמת אין כאן איסור של צניעות מכיון שבשרה לא נראה, אבל מכל מקום זה גנאי לאשה שבגדיה קרועים כך [ואין להשיב ולומר שבשרה באמת נראה, וזו חובה גמורה מצד הצניעות, שהרי בזמן הגמרא היתה הופכת התחתון ואחר כך קורעת העליון, ועל שאר קרובים אינה קורעת אלא בגד אחד בלבד, ואכמ"ל]. הרי לפנינו, שאע"פ שאין חובה מפני הצניעות לשלול הגבד, מכיון שיש בזה צורך גדול מפני כבודה, הרי זה מותר. ומשמע ששוללת בעצמה, כי אין זה מעשה אומן. ואם כן שפוטנו חדא, יש לומר שנוכל לפשוט ממנו אידך, כי השולחן עצי שיטים תלאם הא בהא, שאם מתירים מעשה הדיוט בעצמה יש להתיר מעשה אומן ע"י אחר. והסכים מרן שלכאורה יש מכאן ראייה ברורה. ולכן אפילו אם נחמיר שלא במקום צורך, במקום שיש צורך גדול לעשות מלאכה זו בימי אבלו, יש ראייה ברורה להתיר, ויתכן שמה שלא הביא השולחן עצי שיטים ראייה זו, הוא משום שהיה פשוט שבמקום צורך גדול לעשות מלאכה זו בחלק מצרכי הבית, ורק הסתפק במקרה שאין כל כך צורך. עוד נלע"ד שיש להביא ראייה להתיר מעשה אומן ע"י אחר, ע"פ מה שחידש האג"מ (יו"ד ח"ב סי' קע"א) שבאופן שיהיה לאבל צער רב שהיה מוציא הרבה כסף בשביל לא להצטרע, הרי זה בעצמו נחשב כמקום הפסד מרובה, כי יסוד ההיתר של הפסד מרובה אינו בנוי דוקא על ההפסד הכספי, אלא על הצער והעגמת נפש שכרוכים בהפסד, וא"כ יש לומר שבכל מקרה שבודאי יצטרע במידה שהיה מוציא הוצאות להינצל המצער, הרי זה נחשב לכל הפחות כמקום הפסד. ואם כן, כמו שמתירים בכל מקום הפסד לעשות מלאכה ע"י אחר, הוא הדין בנידון זה יש להתיר, כי כל דבר המצער שהיה מוציא הוצאות עבורו, הרי זה גם נחשב להפסד, ובכל מקום הפסד מתירים מלאכת אומן ע"י אחר. ויש שתמהו על דברי האג"מ, שהרבה מצאנו שהתירו חז"ל משום הפסד, ומכל מקום לא מצאנו שהתירו חז"ל מחמת צורך כאשר סתם אינשי היו משלמים לסדר את הענין. אבל נראה ברור שהאמת כדברי האג"מ, שאין סברא לומר שחסו חז"ל על הפסד מועט ומחמת זה התירו לעשות מלאכת אומן ע"י אחר, אבל במקום צורך גדול אסרו המלאכה על ידי אחר, כי לא מסתבר שהתירו מקום הפסד מחמת ממונו בלבד, אלא מחמת הצער שיש בהפסד הזה. [עוד יש מקום להקל בכל ענין שיש צורך גדול מהא שמצינו שהתירו הרחיצה לאיסטניס ויש שכתבו שה"ה כיבוס, ואולי ה"ה כל איסורי האבלות, והזכרנו דבר זה לגבי ההיתר לגוזז ציפורניים בשלושים במקום צורך גדול, עיי"ש]. ולכן הנראה לדינא, שאע"פ שבמקרה שאין צורך גדול אין לנו אלא ספיקו של השולחן עצי שיטים וממילא יש להחמיר בזה, במקרה שיש צורך גדול יש להתיר ע"י אחר אפילו מעשה אומן, וע"י עצמו מעשה הדיוט. ומכל מקום ברור שגם מעשה הדיוט יש לאבל לעשות ע"י אחר בדאפשר ולא יעשה בעצמו.

²⁵⁵ שהרי כל האיסור הוא לאבל לשכור פועלים עבורו לעשות מלאכות שאסור לו לעשות, אבל עבודות שמוותר לו לעשות, ברור שמוותר לו גם לשכור פועלים לזה, שהרי קילא יותר כל עבודה שנעשית ע"י אחרים.

²⁵⁶ סי' ש"פ סיי"ח. ובטעם הדבר כתב רש"י או מטעם שמא יחשדו ששכרו בימי אבלו, או שיחשדו שהוא מסייע במלאכה, וכתב הערוך השולחן (סי' ש"פ סכ"ב) שבענין שלא שייך חששות אלו יש להקל. וראיתי בבדי השולחן שציטט דברי הראשונים מאו"ח סי' רמ"ד בענין איסור מלאכה בשבת ע"י אינו יהודי, ושם מבואר שעיקר האיסור הוא מחמת שיחשדו שהוא שכירו ולא קבלן, ונלע"ד שלא דק כלל, שבכוונה השמיטו כל הראשונים בעניינו דבר זה, והטעמה מה שהרבה ראשונים חולקים על ר"ת ומביאים ראייה מהגמרא במועד קטן לאסור קבלנות גם בשבת, אבל באמת אין הטעם שווה, ובאמת בימי אבלו הרבה ראשונים סוברים כהב"ח ומתירים כששכרו קודם ימי אבלו שיעשה מלאכתו בבית השכיר [ונתקשה הבדי השולחן בזה ודחאו לגמרי] והביאור הוא פשוט, שבשבת האיסור הוא שיעשה המלאכה עבורו בשבת, כשלוחו, כי האיסור הוא על מעשה המלאכה, כיון שיש חיוב שביתה, אבל באבלות האיסור הוא שהאבל יתעסק במלאכה בימים אלו [או שיבקש מאחרים שיתעסקו עבורו במלאכה בימים אלו] וגם מלאכה שנעשית בפרהסיא שהיא אסורה מטעם שזה כעין גנאי למת וכדומה, ובהערה הבאה הבאנו דברי הרמב"ן שביאר ע"ז את החילוק בין איסור המלאכה בשבת לימי אבלו [ועיי"ש מה שביארנו טעם המחלוקת בין הרמב"ן והרא"ש והראב"ד בזה]. מ"מ, במקרה שמסר המלאכה לשכיר לפני אבלותו, ועכשיו השכיר רוצה לעשות את העבודה כי הוא מעוניין לקבל את השכר על העבודה, מותר, ובתנאי שאין זה בבית האבל [שאז יש חשש מסייע או שמא שכרו עכשיו] ואין זה בפרהסיא.

²⁵⁷ עיין ערוך השולחן (סי' ש"פ סכ"ב) שהתיר שיעשו בביתו במקום הפסד [לפי ראות עיני המורה], וצ"ע אם כוונתו שם רק באופן של קבלנות או ה"ה שכירות, שהרי במקום הפסד תמיד מותר לעשות מלאכה ע"י אחרים, ואולי כאשר זה ממש בביתו של האבל הרי זה חמור יותר מאשר שדהו של האבל וכדומה מחמת חשש מסייע, בפרט שאין זה בקבלנות, אבל צ"ע כי לא מצאתי מקור להחמיר בזה, ויותר נראה שכוונתו להקל בכל מקום הפסד.

²⁵⁸ בענין פועלים העושים מלאכה עבורו בימי השבעה יש לדון בשני אופנים מצויים:

1. מלמד פרטי של בנו של האבל [למקצועות חול, שהרי בדברי תורה יש טעמים להקל] האם מותר לו ללמד שלא בבית האבל או האם כיון שהוא שכיר ומקבל תשלום לפי שעת עבודה יש לאסור.
 2. קבלן שבונה בית עבור האבל האם מותר לו להמשיך במלאכתו, כיון שדרך הבניה בזמנינו הוא רק ע"י קבלנים ולא שכירים. ומה הדין בתוספת בניה בבית האבל, ומה הדין כאשר הבניה נעשית רחוק מבית בו נמצא כעת האבל.
- דינים אלו תלויים ביסוד האיסור של עשית מלאכה עבור האבל, ויש בזה סתירות בפוסקים, ולא ראיתי מי שיבארם.
- איתא בברייתא (מו"ק יא): "האריסין והחכירין והקבלנין הרי אלו יעשו אחרים בשבילן. החמרין הגמלין והספנין הרי אלו לא יעשו. ואם היו מוכרין או מושכרין אצל אחרים הרי אלו יעשו. שכיר יום, אפילו בעיר אחרת לא יעשה. היתה מלאכת אחרים בידו, אף על פי שבקיבולת לא יעשה. אף על פי שבקיבולת, ולא מיבעיא שאינה קיבולת. אדרבה, קיבולת כדידיה דמי. אלא, אימא בין קיבולת בין שאינה קיבולת לא יעשה. היתה מלאכתו ביד אחרים, בביתו לא יעשו, בבית אחר יעשו", עכ"ל הגמ'.

והאריכו הראשונים לחלוק בביאור הרישא של הברייתא, ואכמ"ל, אבל בסיפא לא מצאנו חולק על רש"י שביאר הא דכשמלאכתו ביד אחרים, וז"ל: "בביתו. של אבל לא יעשו אותו, משום חשד, שיאמרו שהאבל מסייע במלאכה, אי"נ שלא יאמרו בימי אבלו השכירו לזה הפועל", עכ"ל.

והנה בקבלן שעושה מלאכתו בביתו [דהיינו בית הפועל] שאין חשש של מסייע או שכרו בימי אבלו, מותר, אבל צ"ע מה הדין של שכיר שעושה בבית הפועל, ובפשטות היה נראה לאסור, כיון שעושים מלאכת האבל, וכן משמע קצת בסי' ש"פ סעי' י"ז, אבל בב"ח כתב בהדיא שאפילו שכיר מותר בבית אחר [וכן היא משמעות לשון הברייתא שברישא פירט לאסור בין בשכירות ובין בקבלנות ובסיפא כשהתיר בבית אחרים לא חילק כלל]. ועוד ראיתי בחזון איש (או"ח סוף סימן קל"ה) שכתב שמוכרח בדברי הרא"ש (פרק מי שהפך סוף סימן ג') להתיר, כי ביאר שמה שנאסר שכיר יום בשדה הוא מחמת שזה בפרהסיא, ומבואר שאילו היה בצנעה היה מתיר אפילו שכיר יום אם שכרו קודם האבלות [ומצאתי בחכמת אדם שהעתיק דברים אלו של הרא"ש], וא"כ מבואר בדבריו שמוותר לשכיר להמשיך לעבוד בצנעה. וגם ברדב"ז

ביאר דברי הרמב"ם שהאיסור בשכיר שעובד בשדה האבל הוא מחמת שזה בפרהסיא, וא"כ גם הוא ס"ל להתיר. עוד כתב החזו"א בשם הריטב"א לאסור, ודבריו שם (יא: ד"ה האריסין) הם לדעת הרמב"ן [שדעתו לאסור שדה בקבלנות עיי"ש], ומצאתי שהרמב"ן בתורת האדם באמת ביאר הא דמלאכתו ביד אחרים דאייירי רק בקבלנות וביאר שההיתר ביד אחרים הוא מחמת "דמלאכה דידה הוא", וכן בערוך השולחן העתיק כעין לשון זו ולכאורה מקורו מהרמב"ן, וגם בס"י סעיף כ"ב משמע שדעתו לאסור בשכיר שיעשה בביתו, וכן משמע דעת המשנה ברורה (סי' תקמ"ח ס"ק כ"ג), אבל ראיתו מביאור הגר"א שם [ונלע"ד שאין בזה הכרח שכן דעתו של הגר"א, ואכמ"ל], ומן התימה שהעלימו עין לגמרי מדברי הב"ח. ויש לעיין, שבפשוט מוכח בב"י ובש"ך להתיר כדעת הב"ח שהעתיקו דברי רבינו ירוחם שכתב "אבל שיש לו פועל או סופר או מלמד שלא יעשה תוך בית האבל, אבל בבית אחרים מותר לעשות מלאכה שלו", ומפורש בדבריו שנאסר רק בבית האבל אבל בבית אחרים מותר לעשות מלאכה שלו, וצ"ע הלשון "מלאכה שלו", שדוחק לומר דאייירי בשכיר יום ולא בקבלן כי מה שייך קבלנות במלמד, וא"כ משמע דס"ל כדעת הב"ח. גם בש"ך העתיק דברי רבינו ירוחם בס"ק כ' רק לאסור מלאכה בבית האבל, והשמיט שם הסיום "אבל בבית אחרים מותר לעשות מלאכה שלו", ומשמע ג"כ שדעתו להתיר בבית אחרים בכל ענין. ואע"פ שהדרכי משה הקשה על זה שאין מלאכה במלמדות ותי' המהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון קצ"ד, עיי"ש) דאייירי במלמד אומנות ולפי זה יש קצת מקום לומר שבאמת מדובר בקבלנות, ששכרו כקבלן ללמד אומנות לבנו בין אם זה יקח הרבה זמן או קצת זמן, אבל זה דוחק לפרש דאייירי במלמד בקבלנות, דכיון שרוב מלמדות היא לא בקבלנות, היה לו לפרש שמה שהותר בבית אחרים זה רק בקבלנות. אבל ראיתי שבדעת רבינו ירוחם ודאי אי אפשר לומר כדעת הב"ח, שפירש שם פירוש מחודש בהא דשכיר יום וזה לשונו (נתיב כח חלק ב (ר"ל"ה ע"ד)) "שכיר יום שלו אפילו בעיר אחרת לא יעשה כלומר אם יש לאבל שכיר יום בעבודת קרקע אפילו בעיר אחרת שאינם יודעים שהוא אבל ואין בו משום מראית העין, ואינו דומה לאריסין דהתם בשל עצמן הם עושין אבל שכיר יום ופועל כעבדו של בעל הבית הוא" וזה ההיפך מדברי הרא"ש שפירש שטעם האיסור הוא רק משום דהוי בפרהסיא, וא"כ צ"ע למה אסר למלמד ללמד רק בתוך בית האבל.

ועוד תימה עצם זה שאוסרים את המלאכה בבית האבל מחשש מסייע, כי בשלמא אם זה היה מחשש שהוא שכיר ניחא, אבל אם זה ברור שהוא קבלן, מה יש לחוש שמא מסייע, הרי סיכס אתו על מחיר ולמה יסייע במלאכתו, וגם אם הוא מסייע, מה איכפת לו, הרי הוא סתם עושה חסד עם הפועל, ואין לזה שייכות לעשיית מלאכתו בימי אבלו.

ומה שנלע"ד ברור הוא שיש שני סוגי עבודות שעבורם שוכרים שכיר יום, א. להנאתו ב. למלאכתו [וזהו על דרך מה שהבאנו להלן בסמוך לגבי עשיית מלאכה שלא למטרת רווח אלא לצרכי ביתו של האבל מה שצריך לו לימי אבלו, מה שהסתפק הקרן אורה והשולחן עצי שיטס אם זה נאסר לאבל כלל, עיי"ש]. בעבודת הקרקע, השכיר יום עובד בקרקע של האבל ומשביח אותו וזורע אותו וכדומה, וזה לדעת רבינו ירוחם נחשב מלאכתו של האבל כיון שהאבל מרוויח מזה פרנסתו ע"י שהשכיר עובד בקרקע שלו. אבל כאשר האבל שוכר מלמד או סופר, הרי גם כאשר ילמד את בנו או יכתוב לו את ספרו, אין האבל מרוויח מזה פרנסתו כלום, אלא אדרבא, על זה הוא משלם עבור שיהיה לו את התוצאה כדי שיהנה בו, שבנו ילמד או שיכתבו לו ספרו וכדומה. ובאופן זה, אם מסר לו העבודה לעשות בבית הפועל קודם ימי אבלו, בין בשכירות ובין בקבלנות, אין זה בכלל מלאכת האבל, כי מה שהשכיר רוצה לעבוד עכשיו הוא בשביל שיקבל תשלום על עבודתו, וכלפי האבל אין זו מלאכה אלא הנאה או קנייה כאשר אינו מרוויח כלום מן העסק הזה. כי אין עיקר איסור המלאכה לאבל איסור על גוף המלאכה, אלא האיסור הוא ההתעסקות בפרנסתו ורווח וכדומה, וכמו שנבאר לקמן מדברי התוה"א עיי"ש. וכאשר עושה המלאכה בבית האבל, אע"פ שאין האבל מרוויח מזה פרנסתו אלא שזה להנאתו, עדיין יש לחשוש שהאבל מסייע לו בעבודות, כיון שהוא משלם לו לפי שעה והאבל רוצה שיסיים יותר מהר. ובאופן כזה, אע"פ שאין זה פרנסתו, ברור שאסור לאבל להתעסק עם זה, וכמו שאסור לו לכתוב אלא לצורך. ועכשיו י"ל דלא פליגי הפוסקים על הב"ח, ומה שכתב הערוה"ש להתיר לפועל בבית אחרים מכיון שזה מלאכה שלו, הכוונה הוא כמ"ש, שהפועל מושכר לעבודה של האבל שע"י האבל מרוויח בעסקיו ולא להנאתו, וגם בכזה מותר אם זה בקבלנות כיון שהפועל עושה את המלאכה עכשיו בעבור שיקבל שכר על מעשיו, ואינו עושה את זה כשלוחו של האבל. וכל זה לבאר דעת רבינו ירוחם ולהשוותו במקצת עם הב"ח, וכן להשוות לזה הערוה"ש והמ"ב, באופן שהמלאכה היא לא למטרת רווח אלא לצרכי ביתו של האבל. ומכל מקום הרא"ש מקל עוד יותר, אפילו במלאכת הקרקע שהאבל מרוויח, כל עוד שזה בצנעה, וכמו שהוכיח החזו"ן איש, ונראה שטעמו הוא שאע"פ שהאבל מרוויח מזה, כיון שעכשיו הפועל עושה עבור התשלום שלו, והאבל גם לא מתעסק בזה כלל כי מסר לו הכל מקודם, אין זה נקרא מלאכת האבל, וע"ע בסמוך מה שנבאר בזה. ועל זה פליג הריטב"א כמ"ש החזו"ן איש, ומכל מקום יתכן שהריטב"א מסכים עם הב"ח, וכדעת רבינו ירוחם.

ולגבי השאלה השניה, כאשר קבלן בונה בית עבור האבל - עיין שם בהמשך הגמרא (יב.) וז"ל "אמר שמואל מקבלי קיבולת בתוך התחום אסור חוץ לתחום מותר. אמר רב פפא ואפילו חוץ לתחום לא אמרן אלא דליכא מתא דמקרבא להתם, אבל איכא מתא דמקרבא להתם אסור. אמר רב משרשיא וכי ליכא מתא דמקרבא להתם נמי, לא אמרן אלא בשבתות ובימים טובים דלא שכחי אינשי דאזלי להתם, אבל בחולו של מועד דשכחי אינשי דאזלי ואתו להתם אסור. מר זוטרא בריה דרב נחמן בנו ליה אפדנא מקבלי קיבולת חוץ לתחום, איקלע רב ספרא ורב הונא בר חיננא ולא עלו לגביה, ואיכא דאמרי הוא נמי לא על בגווייה. והאמר שמואל מקבלי קיבולת, בתוך התחום אסור חוץ לתחום מותר, אדם חשוב שאני. ואיכא דאמרי סיועי סייע בתיבנא בהדיהו", עכ"ל הגמ'.

ופי' הראב"ד [הובא שם ברא"ש] דאייירי בקבלנות, ומכיון שלא כולם יודעים שזה היה קבלנות וחושדים שזה היה שכירות, אסור תוך התחום [וכמ"ש לעיל בשם הרא"ש שבפרהסיא אסור בשכירות וכאן הוי פרהסיא], אבל דברים שברור לכל שהם קבלנות כמו בשדות, מותר. והרמב"ן לא פליג על עיקר הדין אבל פירש שאפילו בשדות יש אופנים שאין זה ניכר שזה קבלנות, והובאה מחלוקתם במחבר סעיף כ' ולא הכריע, אבל נראה דלכו"ע אם זה ברור לכל רואה שזה קבלנות יש להתיר, וא"כ היה נראה להתיר בניית בתים בזמנינו כיון שכל העולם עושים את זה בקבלנות ולא בשכירות, עיין בזה באו"ח ריש סי' רמ"ד, ובמשנה ברורה שם העתיק גם דברי רע"א שהקל בזה, ובזמנינו קילא טפי כיון שזהו הדרך בכל העולם, וממילא אין אפילו חשש שאורחים יחשבו שזו שכירות. אבל כל זה לדברי הרא"ש שהחשש הוא שאינם יודעים שהוא קבלן, אבל ברש"י (ד"ה אבל) משמע שגם כאן יש חשש שמא יחשבו שמסר לו העבודה בימי אבלו וגם בש"ך (ס"ק כ"א) משמע שנקט טעם זה של שמא יחשבו שמסר לו מלאכתו במועד עיקר, ובאמת גם יש לעיין לפי מ"ש לעיל שיי"א שאפילו בתלוש בקבלנות בתוך ביתו טעם האיסור הוא שמא מסר לו עבודתו בימי אבלו, למה לא יהיה שייך חשש זה בקבלנות של בניית ביתו. וצ"ע שבסימן רמ"ד משמע שנקטו עיקר הטעם שלא ידעו שקצץ, וכאן נראה עיקר הטעם הוא מחמת שמא שכרו בימי אבלו, ודלא כדברי הרא"ש, ויש בזה נ"מ באופן שהדרך הוא בקציצה אבל אין זה ניכר שמסרו מקודם.

ומה שנראה לבאר בזה ע"פ מה שכתב הרמב"ן בתורת האדם לבאר למה לא אסרו דבר של טרחא בימי אבלו ע"י אחר משא"כ בחוה"מ שאסור אפילו ע"י גוי, שהרי בשבת איסור המלאכה נובע מחיוב שביתה ותענוג, אבל בימי אבלו אסרו עליו המלאכה שלא ישכח אבולותו. והיינו שבשבת ומועד איסור המלאכה הוא על המעשה מלאכה, ואם הנכרי עושה על דעת עצמו אין מקום לחשוש [ואם קצץ עמו באמצע יום השבת יש קצת איסור מטעם ודבר דבר וגם איסור משא ומתן בשבת, אבל עיקר המלאכות שיעשו אח"כ עדיין לא קשורים אליו], אבל בימי אבלו העיקר שלא יהיה טרוד ולא יתעסק במלאכה בימי אבלו, ואפילו אם הנכרי עושה עכשו את הפעולות עצמן על דעת עצמו, אם יש מקום לחוש שהאבל התעסק בזה וקצץ אתו בימי אבלו, הרי זה חשש שעבר על עצם האיסור, שהתעסק בזה בימי אבלו.

וממילא באבל, אפילו אם זה ברור שזה קבלנות ואדעתא דנפשיה עביד, בעינן שיהיה ברור שמסר לו המלאכה לפני כן, ואדרבה, כאשר זה ברור שמסר קודם לכן יש מקום להקל אפילו אם הם שכירים אם זה בצנעה, כמו שביארנו לעיל בדעת הרא"ש וה"ה בדעת רבינו ירוחם באופן שאינו עובד עבור פרנסת האבל, עיין מה שכתבנו לעיל. ומ"מ כל זה רק כאשר אין זה נעשה בפרהסיא, כי כל עבודה בפרהסיא, אע"פ שזה להנאתו של אבל כגון לבנות בית, יש בזה סתירה לאבולותו, שעסקיו ממשיכים כרגיל כיון שזה בפרהסיא, וכמו שמצאנו שהשותפין נועלין חנותן אע"פ שהשותף שאינו אבל רוצה לעבוד ולא איכפת לו האבולות של השני, ועביד אדעתא דנפשיה לגמרי, מ"מ אסור מחמת שיש לעבודה זו קשר עם האבל והיא נעשית ממש בפרהסיא, והוי כבזיון למת וסתירה גמורה לאבולותו. ותדע, שהרי על איסור זה של פרהסיא יתכן דלא מהני אפילו במקום הפסד גדול לעשות ע"י אחרים, וכמו שהאריך בזה הערוך השולחן (סעיף כ"ח) לחפש היתר לדבר הזה בזמנינו. ורק כאשר ברור לכל שזו קבלנות מותר בפרהסיא, כי אז ברור לכל שהפעלים עושים לנוחיותם בלבד, ואין זה בכלל מלאכת האבל. אבל בשבת עיקר האיסור תלוי רק באם ידוע שהם קבלנים, כי אז מעשה המלאכה שהם עושים לא מתייחסת אל האבל, ואע"פ שאסור לשכור אותם כקבלנים בשבת, אין זה עיקר האיסור, ולא חייבים שיהיה ניכר מחמת מהות המלאכה ששכרם לפני כן.

היוצא לדינא, שקבלן אסור בתוך בית האבל אפילו אם ברור לכל שזו קבלנות [מחשש מסייע או ששכרו במועד], ובענין שאין חשש של מסייע או ששכרו עכשו נראה שיש להתיר [כמש"כ הערוך השולחן סכ"ב], ופשוט שבבית הקבלן מותר. ושכיר או קבלן שמסר לו עבודתו לפני האבולות, אם זה בפרהסיא, אסור לכו"ע אלא אם כן ברור לכל רואה שזו לא שכירות אלא קבלנות, וגם ברור לכל שאין חשש מסייע וברור שמסרו לפני ימי אבלו, מותר. ובצנעה בתוך בית הפועל, בקבלנות שמסרו קודם ימי אבלו, מותר לכו"ע, ובשכירות, אם זה בענין שהוא עושה מלאכת האבל מהאבל מרוויח על ידה, אסור אפילו בצנעה לדעת רבינו ירוחם [ומותר בצנעה לדעת הרא"ש והרדב"ז, ונראה שלא נקטו כן הפוסקים], ואם זה בענין שאין האבל מרוויח כלל אלא שהוא מלמד את בנו או שאר דבר שהאבל רוצה להנאתו, מותר בצנעה [ונראה שזוהי כוונת הב"ח, ולא פליגי הערוך השולחן והמ"ב על דין זה].

וא"כ לגבי שאלתנו, יש לנקוט שמותר למלמד מקצועות חול ללמד בבית אחר וה"ה כל שכיר שלו שעושה עבודות להנאתו של האבל ולא לפרנסתו, ובזמנינו מותר לבנות ביתו בימי אבלו כיון שהדרך הוא לבנות רק בקבלנות, אבל זה רק בתנאי שגם ניכר לפי הענין שאין חשש של שכרו במועד או מסייע, ובזה חמור דין זה באבל מבשבת, כנלע"ד.

²⁵⁹ ראיתי בדברי סופרים (סי' ש"פ ס"ק צ"ג) שהביא דין זה מהשולחן ע"י שיטתם מטעם שיש מתירים לאבל עצמו ללמד, ועוד נ"ל דהוי יותר צורך מדבר האבד לא לבטלם מלימודם, וכתבנו לעיל בשם הערוך השולחן שבמקום הפסד מותר לאחרים לעשות מלאכה בביתו, וגם במהרי"ל דיסקין שהבאנו בהערה הקודמת מבואר להתיר בזה. ובפרט שיתכן שמותר לאבל בעצמו לעשות מלאכה זו, עיין מהרש"ל סי' ס"ו [ועי' אג"מ יו"ד ח"ד סימן ס' אות ג'], ומכיון שגם לאבל אין זו מלאכה האסורה, מסתבר שאין לאסור כלל בבית האבל.

²⁶⁰ עיין לעיל בסמוך בהערה.

²⁶¹ עיין רע"א ריש סי' ש"פ ועיין ערוך השולחן סי' שצ"ה ס"א שהחזיק את דברי הרמ"א [וכן הזכיר בסי' ש"פ סעיף כ"ח לגבי איסור מלאכה], וכן כתבו עוד כמה אחרונים, ובמקום הצורך יש להקל כי הלכה כדברי המיקל באבל. [וראיתי בדברי סופרים שדחה דעה זו כי מצא ברמב"ן שלא אומרים בזה מקצת בהיום ככולו, ועי' בדברי הרמב"ן שענין ג' ימים הוא כי טייסא נפשיה על גופא ג' ימים, ונראה שדעת החולקים הוא כדעת רבינו ירוחם בשם הראב"ד [הביאו הבית יוסף ג"כ בתחילת סי' ש"פ] שטעם ג' ימים הוא מחמת שלושה ימים לבכי, ואם כן זה שייך לדיני האבולות, ושייך בו מקצת היום ככולו. ועל פניו זה תלוי במחלקות האם האבולות היא יקרא דשכבי או יקרא דחיי, אלא שמצאנו להיפך, שהרמב"ן ס"ל יקרא דחיי והראב"ד משמע שדעתו כדעת הרמב"ם, דס"ל יקרא דשכבי, וזה כשלעצמו תימה שנהפכו סברותיהם לגבי שלושה ימים הראשונים שהרמב"ן ס"ל שזה מחמת הנשמה שאוננת והראב"ד ס"ל מצד שלושה ימים לבכי. ועיין להלן [לגבי הדין של מי שצויה שלא ינהגו בניו אבילות כל י"ב חודש] מה שביארנו באריכות דעת הרמב"ם [והראב"ד] דס"ל יקרא דשכבי והוכחנו דס"ל שכאשר איירינן במי שהתורה חייבה אותנו לכבדו במיתתו, חלים דיני אבילות שהם החיוב **להראות את כבוד המת על ידי מעשה אבולות**. והיינו שאע"פ שזה יקרא דשכבי, הדין הוא שאנו צריכים לעשות מעשים לכבוד המת. וי"ל שלדעת הרמב"ן אע"פ שטעם האבולות הוא לכבוד החיים, גזרו להתאבל לפי צער המת, שכפי מה שהמת מצטער, כן האבלים מתנהגים בצער להראות שהם משתתפים בצערו. ולפי זה עולה שמחלקותם תליא במה שנחלקו לגבי איסור המלאכה על האבל, שלדעת הראב"ד האיסור היא רק כלפי האבל, ואם אינו טורח כלל ואין לו שום קשר למלאכה שאין לאסור כל כך, כמבואר בדבריו המובאים ברא"ש (אלו מגלחין סוף סי' ג', והארכנו בזה לקמן לגבי עשיית מלאכה ע"י אחר), משא"כ לדעת הרמב"ן (כמו שביארנו שם שדברי הריטב"א בנויים על שיטת הרמב"ן) האיסור הוא מצד עצם המלאכה שנעשית עבור האבל, כי איסור האבולות הוא דבר מהותי כשלעצמו שכפי צער המת כן צריכים האבלים להתנהג בצורה של אבולות, ואפילו שעיקר האיסור הוא על עשיית המלאכה, מכל מקום, כל שהאבל מרוויח בימים אלו, זה סותר לרוח של האבולות, ויש בזה פגיעה במהות האבולות. ועי"ש שכתבנו שלכאורה העיקר כדברי הראב"ד והרא"ש והב"ח, ודלא כרמב"ן. וזה עולה בקנה אחד עם מה שנקטינן מעיקר הדין כדעת הרמב"ם, שהאבולות הוא יקרא דשכבי, ואכמ"ל.

²⁶² שייך סי' ש"פ ס"ק ו'.

²⁶³ כמבואר לקמן ע"פ מה שכתב הערוך השולחן לגבי בעלי חנויות שמותר אפילו בפרהסיא במקום הפסד גדול, ונראה פשוט דה"ה הכא. ובאמת בשו"ת חתם סופר צידד להקל נגד הש"ך ודעתו שבמקום הפסד שהותר לאבל כשאי אפשר ע"י אחר, ה"ה שמותר בפרהסיא, אבל צ"ע אם יש להקל כדבריו, ובכל מקרה יש להקל בהפסד מרובה.

²⁶⁴ ערוה"ש סי' ש"פ סעיף י"ט.

²⁶⁵ עיין סי' ש"פ סעיף ט"ז ובש"ך שם, ועיין שו"ת מהרש"ל (סי' ס"ו), וראיתי בדברי סופרים שלמד מדבריו להקל בזה בכל מקום הפסד, אבל נראה יותר שמה שהתיר המהרש"ל הרי מיירי כאשר אין זו מלאכת אומן אלא במלמד תינוקות שגם לולא כל ההיתר הזה יש מקום להקל, וכמבואר בדבריו שם בהמשך, ולא הסתמך על רש"י וסייעתו אלא בצירוף זה כיון שזה לכאורה נגד גדולי הפוסקים שהכריעו כנגד

רש"י וכדעת הרא"ש. ולכן לא נראה להקל בכל מקום הפסד, אלא רק בהפסד גדול שאז ע"י עצמו תמיד מותר אפילו בגי' ימים הראשונים וכדברי הערוך השולחן בסעיף כ"ח.

²⁶⁶ ע"פ הערוך השולחן לקמן שהותר אפילו פרהסיא במקום הפסד, והחתי"ס הנ"ל.

²⁶⁷ ערוך השולחן סי' ש"פ סעיף ט"ו.

²⁶⁸ סי' ש"פ ס"ה בהגה.

²⁶⁹ ע"פ הערוך השולחן הנ"ל וערוך השולחן שהבאנו להלן שהותר אפילו פרהסיא במקום הפסד גדול.

²⁷⁰ ערוך השולחן סי' ש"פ ס"ז, ובעצם נראה לי שיש ללמוד דין זה מהא דאריס שכתב שם בסעיף י"ט, וצ"ע למה לא הזכיר את זה, ואולי כוונתו להתיר אפילו בבית האבל, אבל לכאורה בזה יש חשש שיאמרו שהוא מסייע, כאשר מלאכה שנעשית בביתו, ונראה שבאריס איירי שזה גם מקום הפסד, שכידוע בדרך כלל באריס הוי מקום הפסד, ולכן כאן חידש שאפילו שאין בזה הפסד כלל וכלל. ועוד נראה שכוונתו להתיר אפילו בביתו, כבסעיף הקודם, כי אין חשש מסייע כיון שזה רגילות שרק הפועלים עושים ולא הבעה"ב.

²⁷¹ ואם המלאכה נעשית אצלו בבית לכאורה יש לאסור כי יש חשש שמא מסייע כדלקמן, אע"פ שלא שייך כאן חשש שמא שכרם מקודם בפועלים קבועים, כמש"כ הערוך השולחן סי' ש"פ ס"ו, עיי"ש, ובענין שאין חשש מסייע יש להתיר אפילו בביתו. ואע"פ שמצאנו חשש מסייע רק בקבלן ושכיר ולא בפועל קבוע, לא נראה לחלק בזה, אבל נראה שאין זה מצוי כל כך שהעבודה תהיה ממש בבית האבל.

²⁷² עיין ערוה"ש סי' ש"פ סעיף כ"ח כתב שיש לומר שאפילו בפרהסיא מותר במקום הפסד, וכמש"כ כמה פעמים.

²⁷³ במצבת משה (ז') כתב שבמקום הפסד לאחר יש מקום להקל, והעתיקו רע"א, וכן כתב בפשיטות בהאלף לך שלמה (יו"ד סי' ש"א) וכן הוא בפתחי תשובה (סי' ש"פ ס"ק א'), ודלא כהחזון איש (או"ח סי' קל"ה ד"ה אלו דברים) שהחמיר בזה. ויש לתמוה, שיהי' בהפסד לאבל בעצמו מתיירים רק בהפסד מרובה תוך ג' ימים שיעשה מלאכה בעצמו [ובלא הפסד מרובה מחמירים כדעת המחבר בגי' ימים הראשונים] וכאן לא הזכירו כלום מהפסד מרובה, ומשמע שאפילו בתוך ג' ימים הראשונים אפשר להקל. וגם תמהתי על כל ראיתו של החכמת אדם שכתב "ועוד נראה לי דאפילו מלאכה גמורה בדבר האבד כגון שאם יש לאחד איזה דבר האבד ואין שם אומן היודע לתקן אלא האבל דמותר לאבל לעשות כדי שלא יפסיד חבירו וכמו שכתב הרא"ש בפרק מי שהפך סוף סימן ד' דאם האבל אריס בשדה של אחר דלראב"ד הוא עצמו מותר כיון שהשדה של אחר אין זה נקראת מלאכת האבל והביאו הבית יוסף" עכ"ל. ותמהתי שלכאורה כוונת הרא"ש היא שלדעת הראב"ד יהיה מותר לאבל לשכור אחרים לעשות המלאכה, ולא שהאבל יכול לעשות המלאכה בעצמו. וגם רע"א (סי' ש"פ ס"ה בהגה) העתיק שהמצבת משה צידד להקל, ולא העיר כלום. [ועוד תמהתי קצת שמצינו שנחלקו הראשונים ברבים צריכים לו אם מותר לאומן לעשות מלאכה, ומסתימת הרמ"א (שהקל כרשב"ג במקום הפסד גדול כשאין שם אומן אלא הוא, אבל לא העיר כלום להתיר כשרבים צריכים לו) נראה דס"ל להחמיר ברבים צריכים לו, וא"כ יש מקום לומר שק"ו במקום הפסד לאחד לא עדיפא מרבים צריכים לו. וצריכים לחלק בין הפסד לאחד שמותר לבין צורך הרבים [כגון להסתפר] שאין בזה הפסד, שאסור, וכן מתבאר מלשון החזו"א הנ"ל, ובהכרח שמקום הפסד שאני, ואפילו ליחיד, כי מה לי ממונו של האבל ומה לי ממון של אחרים. ועיין בסמוך מ"ש לגבי צורך הרבים. אבל עדין צ"ע, למה מקילים בכל מקום הפסד ולא רק בהפסד מרובה.] ואע"פ שיש מקום לדחות שהאלף לך שלמה והפתחי תשובה איירי באמת בהפסד מרובה, משמעות לשונם הוא שבכל מקום הפסד יש להקל, וכן לכאורה מוכח מסתימת רע"א. ונראה לומר שבאמת מונח פה יסוד גדול בהלכות איסור מלאכה לאבל, שעיקר האיסור אינו גוף המעשה מלאכה [כמלאכת שבת שבו עשיית מעשה המלאכה היא האיסור] אלא עיקר האיסור הוא מה שהאבל ע"י מתעסק ברווח ממון ולא דווה לבו על מתו, וכמבואר ברמב"ן בתורת האדם דבר זה, וממילא כאשר האבל עושה המלאכה כעין גמילות חסד עם חבירו, אינו עסוק בהרווחת ממון והסתחת דעת מהאבלות, וממילא לא החמירו כל כך בזה. [ועיין בסמוך שעל יסוד זה של הרמב"ן ביארנו עוד כמה איסורי מלאכה של האבל בטוב טעם.]

²⁷⁴ האלף לך שלמה (יו"ד סי' ש"א).

²⁷⁵ שדי חמד מ"ד, ופ"ת סי' ש"פ ס"ק א'.

²⁷⁶ כן כתב הבאר היטב למהרי"ט (סי' ש"פ ס"ק ט"ז) בשם השבות יעקב (ח"א סי' פ"ו) לגבי הרופא, ונראה שהוא הדין והוא הטעם לכל מלאכה שנעשה בימי אבלו, שבדאפשר אין לו לקחת שכר עבור זה.

²⁷⁷ סי' ש"פ ס"ז בהגה.

²⁷⁸ עיין לעיל בהערה שהארכו במחלוקת הבי"ח והחזון איש, וכמבואר בחזון איש שם שזה באמת מחלוקת הרא"ש והריטב"א. ובמקום הפסד בודאי יש לסמוך על הבי"ח והרא"ש, ואפילו שלא במקום הפסד מסתבר שהמקל לא הפסיד, כי הלכה כדברי המקל באבל, ובפרט שהרא"ש והבי"ח הם עמודי ההוראה.

²⁷⁹ דעת קדושים סי' ש"פ סק"ד ועוד.

²⁸⁰ יו"ד סי' ש"פ ס"ד.

²⁸¹ עיין תשובות והנהגות (ח"ג סי' שפ"א), וגם שמעתי ממרן שמסתבר שבזמננו לא צריכים אפילו להתנות. ואבאר קצת את יסודות הדברים לפי דעתי. הקשו האחרונים למה בברייתא ובפוסקים מוזכר דין זה רק לגבי בניו הסמוכים על שולחנו ולא הזכירו אשתו, ועוד העירו כמה אחרונים שהרבה מקילים בזה [באשתו של האבל] וצ"ע על מה שמכו, ונראה לי הטעם בכל זה כי באמת אין יסוד האיסור בזה שהאבל אסור להרוויח וכמש"כ הערוך השולחן (ש"פ ס"ז) שכאשר הפועל עבד אדעתא דנפשיה אין בכלל כלום אם גם הבעה"ב מרוויח. ולענייננו, מלבד מה דלא פסיקא דין זה שמעשה ידי אשה לבעלה באשה שמפרנסת את בעלה, כמבואר באה"ע סימן פ' [עיי"ש בבאר היטב, בדגול מרובה, באמרי ברוך ועוד], אלא את"ל שמעשה ידיה לבעלה, אם האשה עצמה רוצה להרוויח כדי שפרנסת הבית תהיה יותר ברווח ביודעה שהיא גם תהנה מזה, אפילו אם מעשה ידיה לבעלה, אין איסור שהיא תעבוד, כי אין איסור שהבעל ירוויח כאשר העושה את המלאכה עושה את הכל על דעת עצמו. אבל עבדו ובניו שכל מעשה ידיהם לאביהם אפילו אם מרוויחים הרבה הרי לא מתכוונים כל כך להרווחת עצמן אלא להרווחת האב או האדון האבל, ולכן אסור. ובזמננו שגם ילד שסומך על שולחן אביו האב מרשה לו להרוויח ולשמור את הכסף לעצמו, שוב יהיה מותר לו לעבוד בימי האבל. ומסתבר שעל זה סמכו שלא נוהרים בזה כל כך. ובפרט לפי מה שנתבאר לעיל שלדעת הרבה ראשונים ואחרונים יש להתיר לשכיר לעבוד אם לא בבית האבל, וכמו שביארנו שם שהטעם הוא שכיון שמסר לו המלאכה לפני אבלותו ועכשיו השכיר רוצה לעשות את המלאכה כדי שיקבל שכרו, ואין לאבל שום קשר לעסקיו כעת, לכן אין בזה סתירה לאבלותו ולא נאסר דבר זה, ה"ה כאן שכל כוונתה היא להרווחת עצמה כדי שמוזנות הבית יהיו ביותר ברווח, ואין להאבל עסק עם זה, יש להקל, ולא צריכים אפילו להתנות שהבעל לא יהיה לו חלק בזה.

²⁸² כן כתב הגרשז"א בתשובה הנדפסת בסוף ספר פני ברוך (עמ' תס), ויסוד הדברים נמצא בדעת קדושים (סי' ש"פ סק"ד). ומי"מ כיון

שבקל אפשר להתנות בודאי נכון לעשות כן לצאת מכל ספק.

²⁸³ יו"ד סי' שפ"ג ס"א.

²⁸⁴ שם בהגה, ומבואר שם שאע"פ שאין איסור לישון במטה אחת כשכל אחד בבגדו, מ"מ יש להימנע מזה, אבל אם מתאכסנים במלון לאחר ההלוויה לפני שובם הביתה, ואין בחדר שתי מיטות, יש להקל במקום צורך בתנאי שיישן כל אחד בבגדו.

²⁸⁵ ט"ז יו"ד סי' שפ"א ס"ב.

²⁸⁶ קונטרס מצבת משה (ה').

²⁸⁷ ערוך השולחן סי' שפ"א ס"ח.

²⁸⁸ כנלע"ד, עיין ט"ז סי' ש"צ סק"ג, שזה נחשב נטילה בשינוי, והתם מיירי בשלושים, והתיר גם ליטול ציפורניה בעצמה, וכאן דאייירינן תוך שבעה אין להקל ליטול בעצמה אפילו לטבילת מצוה, דקילא נטילת ציפורניים בשלושים שיש שמתירים לגמרי, ובפרט לאשה מסתבר שיש יותר מקום להקל כיון שאחר ז' יש מתירים בתספורת, משא"כ בתוך ז', ולכן נלע"ד שבשבעה צריכה לבקש מחברתה, אבל אם אי אפשר יש להתיר לה ליטול בעצמה כדמשמע בנודע ביהודה (מהדורה קמא יו"ד סי' צ"ט) שלדעת הרמב"ם [שנשים טובלות כדרכן ביום הכיפורים] שמוותר לה לגזור ציפורניה אפילו תוך השבעה לצורך טבילה בימי אבלה, והרי זה כמוהל שהוכרח ליטול ציפורניו תוך ז' כשאין אחר, וגם בשמירת שבת כהלכתה (פרק ס"ה הערה ע"ה) הקל שתיטול בעצמה.

²⁸⁹ והרי אפילו בשבת עצמה אסורה הרחיצה בחמין כדלקמן.

²⁹⁰ נלע"ד להתיר אפילו אם כעת אינו מצטער ממניעת הרחיצה אבל ברור לו שכיון שלא התרחץ כבר יום או יומיים, אם לא יתרחץ בערב שבת יצטער מזה מאד במשך השבת, ואע"פ שעדיין אינו מצטער, כיון שמכל מקום הוא מתרחץ כדי למנוע הצער ואי נוחות ולא לתענוג, ושמעתי ממרן שמתברר להקל בזה, ושלכאורה זה דומה למה שכתב הערוך השולחן להתיר לחולה שאין בו סכנה שכעת מרגיש בסדר אבל יחלה במשך השבת, אבל לא רצה מרן להכריע לקולא בלי ראיה ברורה [ויותר קל איסור רפואה בשבת כי בזמנינו לא שייך כל כך גזירת שחיקת סממנים, עיין מה שהארכתי בזה בתחילת ספרי "עיקרי דיני רפואה בשבת ויוה"כ"].

²⁹¹ ט"ז סי' שפ"ט ס"ק א' וס"ק ו'.

²⁹² שש"כ פרק ס"ה ס"ח, ופשוט הוא שהרי אבלות בפרהסיא בשבת אסורה ולא גריעא ממה שזוקפים את המטות. ורק היה מקום לחלק שאין זו אבלות, לפי הדעות שמכסים את המראות רק כי מתפללים בבית, ובאמת נראה שאין זו חובה גמורה, ומי שזה טורח גדול עבורו אינו חייב לעשות כן, כי אין זה באמת מדיני אבלות שגזרו חז"ל, ולכן לא שייך בזה אבלות בפרהסיא כל כך.

²⁹³ ערוך השולחן סימן ת' סעיף ה' לגבי לבישת מנעלים, ופשוט דלדידן שלובשים בגדי שבת ה"ה שמוותר מפלג המנחה. ואע"פ שיש לעיין בדין זה, ע"פ מה שכתב הטור והביאו הערוך השולחן בעצמו שם בסעיף ב' שאע"פ שזוקפין את המטות ממנחה קטנה, אסור לשבת עליהם עד שתחשך, ומשמע שאע"פ שמבטלים סימני האבלות ממנחה קטנה אסור לעבור על איסורי האבלות עד שתחשך, וכן בפתחי תשובה (ס"ק א') משמע שחייב לקבל עליו קדושת שבת לפני שילביש מנעליו, מ"מ הוא סותר את דברי עצמו שכתב שיכול לקבל עליו קדושת שבת מזמן מנחה קטנה ולכאורה היה צריך לומר מפלג המנחה, ואולי גם לדידה אין זה תלוי ממש בקבלת שבת, וצ"ע. ויש שכתבו שבגשר החיים מבואר כדעת הערוך השולחן, אבל שם איירי רק בביטול סימני האבלות, שיקומו מהקרקע, וא"כ אין בזה ראיה לנידון דידן, כמבואר למעין. ומ"מ, שמעתי ממרן שהמנהג הפשוט כדברי הערוך השולחן וכן יש להורות. ואולי שיטת הערוה"ש מיוסדת על דברי השמש צדקה (סי' יז) ודברי יוסף (סי' ס"א) המובאים בפתחי תשובה (סי' שפ"ז סק"א) שבערב יו"ט מתבטלת האבלות קודם קבלת יו"ט, כמבואר למעין שם בתשובה, ויש לעיין עוד בזה.

²⁹⁴ נוהגים ע"פ הגליון מהרש"א (סי' שפ"ט ס"ב) להחליף הבגדים העליונים, ואע"פ שבערוך השולחן (סימן שפ"ט ס"א וסימן ת' ס"ה) כתב שנוהגים להחמיר בשבת של שבעה, ורק מקילים בשלושים ובשבת חזון [ובאמת הגליון מהרש"א מקורו ממה שנאמר לגבי שבת חזון ולא שבת של שבעה], בזמנינו המנהג להקל אפילו בשבעה [וכמו שהביא שם מהברכ"ל]. ופשוט שהותר להחליף רק מה שניכר לעין הרואה שלא תהיה אבלות בפרהסיא בשבת, אבל בגדים תחתונים שהם נקיים ודאי אסור להחליפם.

²⁹⁵ יו"ד סימן ת' ס"א.

²⁹⁶ יו"ד סימן ת' ס"א.

²⁹⁷ כיון שלא הותרה רחיצה בשבת אין טעם להתיר את זה.

²⁹⁸ יו"ד סי' ת' ס"א בהגה.

²⁹⁹ עיין ערוך השולחן סי' ת' סעיפים ו-ז.

³⁰⁰ ציוני הלכה בשם הגרי"ש אלישיב עמ' תה.

³⁰¹ כי דברים שבצנעה נוהג, ויוצא רק לבית הכנסת ולבית המדרש (סי' שצ"ג ס"ג). וצ"ע בזמנינו האם יש לאבל לצאת לבית המדרש, וכנראה שבזמניהם היה ניכר אם האבל לא הגיע לשיעור של הרב ברבים וכדומה, אבל בזמנינו שיתכן שלא הגיע מכל מיני סיבות, אין לצאת. ולכאורה רב בבית הכנסת שאינו מוותר לעולם מלמסור שיעור בשבת אחה"צ וכדומה, ואם לא ימסור את השיעור לא שייך שאחר ימסור את השיעור במקומו, חייב למסור את השיעור אפילו בימי אבולו כדי שלא תהיה אבלות בפרהסיא, וגם כי למנוע ביטול תורה של רבים מותר האבל אפילו ללמד בימי אבולו, וכבר הערנו לעיל שאין המנהג כן, וצ"ע הטעם.

³⁰² משמרת שלום אות ש' סי' י"א.

³⁰³ עיין חידושים וביאורים להגרא"מ סי' כ"ג.

³⁰⁴ יו"ד סי' שצ"ג ס"ד בהגה.

³⁰⁵ בפתחי תשובה (סי' שצ"ג ס"ק ז') הביא מהחמודי דניאל שצריך שיהיה בריחוק מקום ד' אמות, וכתב שכן מוכח מהמגן אברהם בהלכות תפלה, עיי"ש. ועיין מהר"ם שיק (יו"ד סי' שס"ט) שכתב שאינו צריך שיהיה בריחוק ד' אמות [ורק כאשר מתפלל בביתו צריך שיהיה ד' אמות] כי בבית הכנסת שלכל אחד יש מקום קבוע אפילו בפחות מד' אמות ניכר שזה מקום אחר. ובמשנה ברורה משמע שנקט בהבנת דברי המ"א כהבנת הפתחי תשובה, שאפילו בבית הכנסת צריכים להתרחק ד' אמות. אבל נלע"ד שגם לדברי המשנה ברורה שגם בבית הכנסת חייבים להקפיד לעמוד בתוך אותם ד' אמות לתפילה, אין משם כל כך ראיה, שהרי המגן אברהם מיירי במקום העמידה שלו ששם מתפלל שמונה עשרה, וכאשר בן אדם עומד במקום הרי אינו עומד במקום מצומצם, ומן ההכרח שד' אמות כחד מקום חשיבי, אבל כאשר איירינן במקום הישיבה בבית הכנסת, בדרך כלל זה מקום הרבה יותר מסויים, וכמו שכתב המהר"ם שיי"ק, בפרט בבתי כנסת שיש ספסלים קבועים, ניכר יותר השינוי מקום. ושמעתי ממרן שיש עוד טעמים שיש לחלק בין מקום קבוע לתפילה לדין שינוי מקום לאבל, ושלדינא אם אפשר בנקל להחמיר כדברי הפתחי תשובה, מה טוב, ואם לא סמכינן אדברי המהר"ם שיי"ק. ודע שמדינא צריכים לשנות את המקום רק שתי השבתות הראשונות, ולאחר מכן אינו אלא מנהג שלא ידוע מקורו (כמש"כ הרמ"א), ובזה ודאי יש להקל.

³⁰⁶ כן משמע בפמ"ג (אשל אברהם או"ח סי' קל"א סק"י), ואע"פ שכתב שם שאין מידת הדין מתוחה בשבת, הרי ברוקח כתב ג' טעמים למה אין אומרים הלל בבית האבל - משום שהוא דבר שמחה, משום שהנשמה אוננת שם והוי לועג לרש, וכי עשרה שפירשו מן הציבור הרי הם כיחידים - וכמעט כל הטעמים האלו לא שייכים כאשר הולך לבית הכנסת בשבת. וגם בספר החיים סי' תקכ"ו בסופו כתב שיש לו לומר הלל מטעם שלא חלה עליו אבלות גמורה עיי"ש.

³⁰⁷ ערוך השולחן סי' ת' סעיף ט'.

³⁰⁸ כנלע"ד, וכן נוטה דעת מרו, שכיון שאסור לצאת באמצע קריאת התורה אפילו בין גברא לגברא ואפילו על דעת לחזור מיד, אלא אם כן יש בזה צורך גדול כמו שכתב המשנה ברורה (או"ח סי' קמ"ו ס"ק ג'), וכיון שאין באמת איסור לקרותו, ורק לכתחילה טוב שיצא שלא יצטרכו לקרותו, נראה שאין להחשיב את זה כצורך גדול שנתיר לו לצאת, וממילא ישאר ויקראו אותו.

³⁰⁹ עיין פתחי תשובה סי' ת' ס"ק ה' בשם הדת אש סי' ו', וכן המנהג בחתנים וכדומה. ואם אין הנוכחים יודעים שהוא חיוב, לא יספר להם בכדי שלא יצטרכו לקרותו, וזה פשוט.

³¹⁰ עיין בגשר החיים (כ, גה) שהאריך בזה.

³¹¹ פתחי תשובה סי' שצ"א סק"א.

³¹² יו"ד סימן ת' ס"א.

³¹³ עיין בגשר החיים (כא, א) כל פרטי מנהגים אלו.

³¹⁴ דרשות חתם סופר ח"ב עמ' שפז. ובפני ברוך כתב שזה רק בחדרים בהם נכנס האבל, ושכן שמע מגדולי ההוראה, וכן המנהג כמדומני.

ואע"פ שלפי הטעם שכתב החתם סופר היו צריכים להפוך את המראות בכל הבית ואפילו אם יש לו הרבה בתים היו צריכים לכסות המראות שבכולם, שהרי דימה את זה להפיכת המטה שמבואר בגמרא שצריכים להפוך כל המטות שבבית, ועוד שא"כ היו צריכים להפוך את המראות ולא לכסות אותן, מ"מ אין זה מדינא אלא ממנהגא וכיון שכן הוא המנהג, אין לשנות.

³¹⁵ ערוך השולחן סי' שפ"ה ס"ד.

³¹⁶ עיין גשר החיים כ, ה (יב).

³¹⁷ לבאר הטעם למה חז"ל הוסיפו נוסח זה כאן, בהכרח לבאר קודם ענין ברכה זו בכללותה, וברכת המזון בכללותה. הנה ברכת המזון טעמה מבואר בפסוק "ואכלת ושבעת וברכת... פן תאכל ושבעת... ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך... ואמרת כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה", ולכן ברכה הראשונה לא נתקנה להודות לה' על האוכל אשר הוא אכל, אלא להכיר שכל מה שיש לנו הוא מהקב"ה ושלא נתגאה לחשוב "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה" [ודומה במקצת לברכת השבח], וכן נוסחת הברכה "הזן את העולם... הוא נותן לחם... הזן את הכל". הברכה השנייה ענינה להודות לקב"ה על כל מה שנתן לנו, "נודה לך ה' על... הארץ... התורה... חיים... ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו... ועל הכל אנחנו מודים". וזהו הטעם שגם בברכה הראשונה וגם בברכה השנייה מזכירים את המזון – כי בברכה הראשונה רק מצהירים שאנו יודעים כי לא כוחי ועוצם ידי עשו לי את החיל אלא שכל מה שיש לנו הוא מהקב"ה, ובברכה השנייה אנחנו מודים לקב"ה על שהוא נתן לנו את זה. הברכה השלישית היא בקשה על ירושלים והמקדש, וגם מבקשים בה על פרנסה בצורה בלתי רגילה, "ונא אל תצריכנו... לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם כי אם לידך... שכמדומני לא מצאנו עוד בקשות על פרנסה בסגנון כזה, בקשה הפוכה "איננו רוצים הלוואות ומתנות" – תמיד רק מבקשים ישירות "ברך עלינו וכו'". גם הברכה האחרונה, הטוב והמטיב, שנתקנה על הרוגי ביתר, היא ברכה תמוהה ביותר, למה דווקא בברכת המזון נתקנה הברכה להודות על המתים שלא הסריחו ושלבסוף ניתנו לקבורה, למה לא תיקנו ברכה זו בתפילת שחרית או במקום אחר, וכיצד זה קשור כלל לאוכל? והענין הוא ששתי ברכות אלו בעצם באות לענות על שאלה עוד יותר עמוקה – איך אנחנו מודים לקב"ה בברכה השנייה על הארץ הטובה אשר נתן לנו כאשר אנחנו בגלות, ומשך שנים רבות זה היה רק חלום לגור בארץ ישראל – ובדאי הטעם הוא שהקב"ה נתן לנו את הארץ לעולם ורק כיון שחטאנו הוא סילק אותנו זמנית ממקומנו. ולכן הבקשה השלישית לבנין בית המקדש היא בקשה שבכללות הקב"ה יחזיר אותנו אליו, ובכל הענינים נקבל ממנו השפע באופן ישיר. ועל דרך זו הברכה האחרונה נתקנה לאחר שגלינו, ואיננו רואים את השפע של ברכה מהקב"ה, וענינה שגם כאשר רואים רק צרות, (כמו הרוגי ביתר שנהרגו ולא ניתנו לקבורה) אנו יודעים ומאמינים שגם זה הוא מהקב"ה, וכבימים ההם שראו השגחתו תוך הצרות [שלא הסריחו ושלבסוף ניתנו לקבורה]. ולכן תיקנו דוקא כאן ברכה לאבלים "דיין האמת... כי כל דרכיו משפט... ובכל אנחנו חייבים להודות לו...". כי בברכה הזו אנו לעולם מודים ומברכים את ה' הטוב והמטיב, גם כאשר איננו מבינים איך הכל הוא לטובה.

³¹⁸ עיין סי' שע"ט ס"ג, ובברכי יוסף שם כתב שהמברכים בשקט יכולים לאומרו.

³¹⁹ סי' שע"ט ס"ג. ועיין בהערה הקודמת, ומשם נלמד שאין לשנות הזימון אלא כשכולם אבלים.

³²⁰ ערוך השולחן סי' שע"ד ס"ד.

³²¹ שפ"ד סי' בהג"ה.

³²² ערך לחם מהריק"ש (שם).

³²³ חידושי רע"א (שם).

³²⁴ אפילו תוך השבעה, עיין בית הלל סי' שפ"ד שלמד כן מהרמ"א בסי' שע"ו ס"ד, וע"ש בבאר היטב (למהרי"ט), והעתיקו שם הגליון מהרש"א, וכן המנהג הפשוט. ועיין בהערה הבאה שהגרמ"פ מתיר אפילו באבל על שאר קרובים.

³²⁵ שפ"ד ס"ג, וכמו שכתבו שם הבית הלל הבאר היטב והגליון מהרש"א הני"ל. אבל באגרות משה (יו"ד ח"ד סימן ס' אות ב') התייר, ועוד כתב שם שמסתבר שיש בזה תועלת לנשמת הנפטר, אבל כמדומני שאין המנהג כדבריו.

³²⁶ עיין מג"א (או"ח סי' קל"א ס"ק י), פתחי תשובה (יו"ד סי' שע"ו ס"ק ב'), שו"ת נודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' רט"ו), שלחן ערוך הרב (או"ח קל"א ס"ה), וכן מסתבר לד"נא, וראיתי מובא שהכי נוהגים. ועיין במשנה ברורה (סי' תרפ"ג ס"ק א') שאינו אומר הלל, ומן התימה שהכריע בלי להביא בזה מחלוקת כלל, וגם שהביא שם השער הציון דברי הברכי יוסף ולא הזכיר שאר האחרונים. ואולי כוונתו היתה רק להכריע לגבי השאלה של אמירת הלל ע"י האבל, שבוזה איירי בתחילת דבריו, ועל זה כתב שאפילו אם האבל אומר הלל, לא יהיה השליח ציבור, וזה באמת דבר פשוט ומבורר.

³²⁷ גשר החיים (כ, גה).

³²⁸ משנה ברורה (סי' קכ"א סק"ו).

³²⁹ יש מתרעמין על המנהג ואמרים שאסור לאבל להקשיב, אבל מנהג ישראל תורה הוא, ונראה הטעם בזה על פי מה שכתב הערוך השולחן לבאר מה שמתירים את הלימוד בדברים הרעים שבתורה מ"מ הצער מהדברים הרעים מפיג שמחת התורה ולכן מותר ללומדם" כלומר שמכיון שהוא מתעסק בדברים הרעים הרי דעתו גם על הרע ולכן זה מפיג שמחתו קצת, וא"כ מסתבר שגם בנידון דידן שהמנהג הוא שלומדים את זה דוקא בבית האבל בימות השבעה לעילוי נשמת הנפטר, בודאי תוך מה שהוא לומד אינו מסיח דעתו מאבלותו והרע שאירעו, וזה מפיג שמחתו. ומ"מ כמו שאסור לו ללמוד עם אחרים אפילו בהלכות אבלות, ורק אם טעו משיבן בשפה רפה כמבואר בסי' שפ"ד סעיף ד', וכמו שאסור להעמיד מתורגמן אפילו באופנים שיותר לו ללמוד לצורך הרבים, ה"ה שאסור לו ללמד המשניות, וראיתי שהגרי"ד סולובייציק זצ"ל כבר האריך בזה (הובא בספר 'שיעורי הרב') והוכיח שמלבד האיסור של לימוד התורה יש איסור ללמד לאחרים ושלכן אסור לאבל לעלות לתורה. ושמעתי ממרן שגם אין לו להשתתף לשאול שאלות ולפלפל במשניות הנלמדות [ומ"מ אינו נראה לאסור עליו להקשיב].³³⁰

כל האיסור להתרחץ בחמין הוא רק ממנהגא כמשי"כ הרמ"א (סי' שפ"א ס"א) ומשמע שם בשי"ך שבמים קרים מותר לגמרי, וע"ש ברע"א מה שביאר בכוונת השי"ך, ובערוך השולחן התיר הרחיצה במים קרים, וכבר האריכו בזה האחרונים, ושמעתי ממרן שנהגים להחמיר, אבל בכל מקום של צורך יש להקל כי אפילו באיסורים גמורים הלכה כדברי המיקל באבל, וק"ו כאן שלכולי עלמא אין בזה איסור אלא שכך נהגו.

³³¹ ערוה"ש שם סי' ד. וראיתי בדברי סופרים שהפריז על המידה לחדש בזה איסור שלא שמענו מעולם, ונלע"ד שאין ממש בדבריו כלל, והרי לכו"ע אין איסור רחיצה וסיכה מדינא לאחר שלושים אלא ממנהגא, ואיך יעלה על הדעת לחדש בזה מנהג כאשר מעיד הערוך השולחן שאין כזה מנהג בכלל. וברור שעל כעין זה כתב החתם סופר ש'חדש אסור מן התורה'.³³²

כמו איסטניס שיותר לו להתרחץ אפילו בתוך השבעה, ואע"פ ששם כתבנו שטוב להחמיר ולהימנע מלהתרחץ במים חמים אלא רק בפורים, כאן שאין זה אלא מנהגא בעלמא מותר לכל מצטער, ואינו צריך אומדנא.³³³

ערוה"ש שם סי' ה.

³³⁴ עיין ערוך השולחן (או"ח סי' תקנ"א סל"ה) שאין הטבילה במקוה כ"כ בגדר רחיצה, וכיון שאין האיסור כל לי מדינא אלא ממנהגא [שמא יסתפר וכדומה] נראה שאין זה בכלל המנהג לאסור רחיצה, ולכן אפילו בחמין יש מקום להקל, וכן שמעתי ממרן, ועוד נראה שהדברים ק"ו ממה שהתיר הערוך השולחן לכל מי שאינו בקן הבריאות להתרחץ כדי לחזק מזגו [כמו שהבאנו בהערה הקודמת], וא"כ הכא שאין כוונתו לתענוג אלא למצוה לכאורה אין לאסור.

³³⁵ עיין בהערה הקודמת, ולכאורה ה"ה שיש להתיר כאן במקוה מחומם מהטעמים המבוארים שם. ומ"מ כיון שאין זה בגדר מצוה וצורך גמור אלא חומרא שהחמירו על עצמן מחמת חסידות יתירה, בודאי עדיף לטבול רק במים פושרים אם לא שזה קשה, כדי שלא יצא חומר קולו.

³³⁶ עיין צ"ץ אליעזר חי"א סי' ע"ג.

³³⁷ עמ"ש לעיל לגבי שבעה.

³³⁸ יו"ד סי' ש"צ ס"א.

³³⁹ שי"ך סי' ש"צ ס"ק ג' כדברי הבי"ח בדעת הרי"ף והרמב"ם.

³⁴⁰ צ"ע אם יש לחלק בין אשה נשואה לבחורה, בין אלמנה או נערה, כי הפוסקים (הרי"ף והרמב"ם, הסמ"ג, הסמ"ק, הבי"ח והשי"ך) לא חילקו בזה, ומסתימת לשונם נראה ברור שבכל ענין מותר, כי לא גזרו בנשים תספורת אחר ז', וכבר האריך בשו"ת חיים שאל (סימן ב') בזה, ובתחילה הוכיח שדעת הרי"ף היא להתיר ע"פ הגמרא עליו מיוסד הדין, שהרי התם לא מדובר באשת איש, ואח"כ הביא שברבינו ירוחם לא משמע כן וביאר הכל בענין אחר, ואז כתב שוב שדעת הטור לא לחלק בין פנויה לנשואה, עיי"ש באריכות. ולדינא צ"ע כמה יש להוכיח מדבריו, כי שם פליג אדברי הבי"ח בביאור דברי הרי"ף, ואדרבה אגן נקטינן בזה כדברי הבי"ח שהרי"ף רק התיר מקומות שרגילים לגלח, ויש לומר שלכל אשה התירו כיון שהיא רגילה לגלח והיא מתגנית מאד, ולא דוקא שלא תתגנה על בעלה. גם צ"ע אם דברי רבינו ירוחם מוכיחים לעניננו, עיי"ש היטב, ואכמ"ל. והנה בבדי השולחן נקט להחמיר בזה, כדברי רבינו ירוחם וכמשמעות דברי הבי"ח שביאר שכל הטעם שהתירו הוא כדי שלא תתגנה על בעלה, אבל נלע"ד שאין זה דרך הפוסקים כלל לסתום כל כך כאשר הדין שייך רק באשת איש ולא בפנויה, ובפרט שמהגמרא שעליו מיוסדים דיניו של הרי"ף לכאורה מבואר שדין זה שייך אפילו באלמנה, ובוודאי היה להם להזכיר החילוק, בפרט שבשאר הלכות אבלות כגון כיחול ופירכוס האריכו לבאר את חילוקי הדינים בין נשואה לאלמנה ונערה. ויותר נראה לי שלדברי הבי"ח שבכל מקום שנשים רגילות לגלח והיא מתגנית, יש להקל אפילו בפנויה, וכן שמעתי ממרן. אך שלא במקום צורך יש להחמיר כיון דבלאו הכי הרמב"ן והרמ"א ועוד הרבה מגדולי הפוסקים חולקים על כל הדין הזה, ואפילו באשת איש.

³⁴¹ בפוסקים מבואר גבי שיער הפנים או בית הסתרים שבוה מתגנה על בעלה, וראיתי בקיצור הלכות אבלות לרשב"כ שהעיר שה"ה שאר שיער הגוף שמגלחים בתדירות כגון שיער הרגליים דחד טעמא אית להו, ופשוט שכן הוא לדינא.

³⁴² פתחי תשובה (יו"ד סי' ש"צ ס"ק ב'), שרק בכזה יש להתיר, ולא כמו שראיתי מי שכתב ע"פ הבנתו בדברי הקרן אורה להתיר בשופי אפילו אם אין צורך לעשות הטיפול הרפואי עכשיו מטעם שכל שעיקר כוונתו לרפואה מותר ואין איסור תספורת אלא כאשר כוונתו לייפות את עצמו. ונלע"ד ברור שאין ראייה כלל מדברי הקרן אורה, ששם מבואר רק שאין זה גוף האיסור אלא כאשר כוונתו להתיפות, אבל מכל מקום ברור שזה אסור כעין 'פסיק רישא', והגע בעצמך, הרי כל האחרונים נקטו כדעת הרמ"א לאסור לגזור שתי ציפורניו בשלושים לצורך המילה, ואע"פ שאין זה ליופי כלל, והוי מקום מצוה, וגם קילא נטילת ציפורניים שיש מתירים לגמרי בשלושים, ואיך יעלה על הדעת להקל בנטילת שיער במקרה שאין צורך גמור. ואע"פ שהזכרנו שם שהבית מאיר באמת תמה על הדין הזה, לא מצאנו כלל מי שיעיז להקל נגד גדולי האחרונים לדינא, וה"ה הכא שמבואר בפתחי תשובה שרק כשיש צורך גדול יש להקל, חלילה להתיר כשאין בזה צורך כלל. והדבר היחיד שמתירים בשופי כאשר אינו מתכוון אליו הוא רק שמיעת קול זמר בפסיק רישא, והיינו משום שבאמת אין שום יסוד ברור לאיסור שמיעת נגינה בימי אבלו, וגם האיסור שם הוא רק ריקודים ומחולות שזהו דבר שלא שייך כלל כאשר רק שומע שיר מוקלט ואינו מתכוון אליו כלל.

³⁴³ יו"ד סי' ש"צ ס"ז.

³⁴⁴ נלע"ד שבמקום הצורך יש להקל כדעת הטי"ז שביאר דברי הרמ"א (סי' ש"צ ס"ז) שע"י אחר הוי שינוי, ובצירוף דעת הבה"ג והרי"ף גיאות שאפילו בכלי מותר לאחר שבעה, וכן שמעתי ממרן שבמקום צער וגנאי יש להתיר ע"י אחר. ונלע"ד עוד קצת טעם להתיר אפילו לגזוז בעצמו, ממה שמצאנו [ערך לחם מהריק"ש] שדין איסטניס אינו דין מיוחד בדיני רחיצה שמתירים לאיסטניס, אלא הרחיב הדין לכיבוס שיש להתיר בזמנינו לאיסטניס, ולפי"ז ה"ה יש ללמוד מזה לכל דבר לפי הזמן והעת, שאם אנשים נהיו איסטניסים בזה, שיש

להתיר. וא"כ בזמניו שאין אנשים יכולים לסבול להיות חודש בלי לגזור הציפורניים, יש להתיר אפילו ליטלם בעצמו. ושמעתי ממרן שיש לעיין בזה טובא, וכאשר יש טעמים אחרים להקל יש לצרף גם סברא זו.

³⁴⁵ בשו"ע סי' ש"צ התיר רק לצורך טבילה, וברע"א הביא דברי הנודע ביהודה (יו"ד סי' צ"ט) שנחלק על הבאר הגולה וכתב שברור הדין להתיר לאשה המתנוולת ליטול ציפורניה כמו שהתירו לאשה לגלח תוך שלושים כל מקום שדרכה לגלח כדי שלא תתנוול, ובפרט שיש דעות שאין כלל איסור נטילת ציפורניים אחר השבעה [בה"ג ורי"ג גיאנות], ולכאורה צ"ל שהשו"ע איירי כאשר אינה מתנוול כעת מציפורניה הארוכות כלל.

³⁴⁶ כנלע"ד פשוט, שאע"פ שנטילת ציפורניים אסורה מדינא כל שלושים לרוב הפוסקים, מכל מקום לצורך פרנסתו הוי צורך גדול, וכבר מצאנו שהתירו נטילת שיער לצורך טיפול רפואי בשלושים, וגם למוהל כשאין מוהל אחר העיר, לכן ה"ה שיש להתיר הנטילה ע"י אחר, ובצירוף הדעות שאין איסור נטילה כלל בשלושים. וכשאי אפשר ע"י אחר מסתבר אולי מקום להקל אפילו ליטול בעצמו כיון שאין כוונתו ליופי, ויעשה שאלת חכם.

³⁴⁷ שמעתי ממרן שמתברר שאם השני פחות מומחה ואבי הבן אינו סומך עליו ולא רוצה לקחתו להיות המוהל, יש להקל שזה נחשב כאילו אין מוהל אחר בעיר, ומותר לו לגזור ציפורניו למול, אבל אם שניהם מומחים רק שהאבל ידוע כצדיק וחסידי יותר מחבירו, לא.

³⁴⁸ סי' שצ"ג ס"ג בהגה, והתם מיירי תוך ז', אבל ה"ה כל שלושים, כדכתב שם רע"א והגליון מהרש"א בשם האליה רבה, וכ"ה שם בערוה"ש. כי לדעת רוב הראשונים דנקטינן כוותיהו, אין נ"מ לגברים בין שבעה לשלושים לגבי גילוח ציפורניים. ואע"פ שיש להתיר ע"י שינוי, מסתבר שאחר לא ידע איך לתקנם כראוי, ועוד, מכיון שיש אחר שיכול לעשות המילה, אין לו לחפש היתרים לעשות בעצמו. ועיין בהערה הקודמת.

³⁴⁹ ערוך השולחן שפ"ט ס"ו.

³⁵⁰ כן מבואר בלחמי תודה (סי' ל') והארכנו בזה לענין החלפת בגדים בימי השבעה, עיין שם.

³⁵¹ עיין סי' שפ"ט ס"ג ברמ"א שנוהגים לא ללבוש בגדי שבת אפילו בשבת, ושם בערוך השולחן מבואר שאין זו מנהגו בשבת. ועיין בדרכי משה שהוכיח עצם דין זה מהמהרי"ל, והתקשה שלכאורה מוכח בגמרא שאין בגדי שבת או אפילו בגדים חדשים בכלל גזירת גיהוץ אלא אם כן הם גם מוגהצים, וכן כתב בפירוש בסי' ת' סעיף ב' שאין זה אלא מנהג בעלמא ולא מדינא. ועיין בפנים מאירות המובא בפתחי תשובה (סי' שפ"ט ס"ק ג') לגבי אשה שהולכת לבית הכנסת לראשונה בשבת והוא לה כיום חג, שהתיר לה ללבוש בגדי שבת, ושם בתשובה מתבאר שמצד איסור גיהוץ יש להתיר מיד אחר השבעה, מ"מ בגדים מיוחדים אשר וכתב "מ"מ לא התרתי ללבוש בגדי י"ט רק בגדי שבת **שלא תזוה דעתה מלשכוח ימי אבלות**", ומשמע מלשונו שכל האיסור ללבוש בגדי שבת הוא ענין אחר, שאין זה 'מתאים' לימי אבלה, כדי 'שלא תזוה דעתה עליה לשכוח אבלותה'. ושוב מצאתי שבאמת זה עולה יפה עם דברי הכלבו (ק"י"ד) שהוא המקור של כל האיסור הזה שכתב בהלכות קריעה. וז"ל "האבלים כשקורעין קורעין את בגדיהם מעומד ושיעור הקרע טפח, ואין צריך להבדיל שפת הבגד וקורעין בין ביד בין בכלי ומותר להכניס ידו ולקרוע בצינעה ואינו חייב לקרוע אלא בגד עליון בלבד, וכל שבעת ימי אבלות הקרע לפניו ואם בא להחליף מחליף ואינו קורע קרע אחר, דקרע שאינו בשעת חמום אינו קרע, ועל אביו ועל אמו קורע עד שמגלה לבו ומבדיל שפת הבגד ואינו קורע אלא ביד ומבחוץ בפני כל העם וקורע כל הבגדים שעליו ובגד הזיעה הדבוק לבשרו אינו מעכב ואם בא להחליף קורע כל שבעה. וכתב הר"מ ואם מתאבל על אביו ועל אמו אם יש לו בגד שבת מותר ללבושם אחר ארבע שבועות אבל אין לו לעשות בגדים חדשים תוך שנתו אלא אם כן שמניח לאחר ללבשן שנים או שלשה ימים והכל מותר לאחר ארבע שבועות הן ללבוש הן לעשות חדשים אלא שאין מנהג". ומן התימה שהביא דין זה **בהלכות קריעה**, ואחר כך **בבואר לבאר איסור כיבוש וגיהוץ לא הזכיר מזה כלום**, בין בדיני השבעה ובין בדיני השלושים. ועוד יותר תימה שנקט הלשון **ד' שבועות ולא שלושים**, שגם לגבי שינוי מקום מצאנו שחז"ל מנו השבתות ולא השלושים, שאינו מדבר או אינו יושב במקומו. ומסתבר שכוונת הכלבו היא כמו שהבין הפנים מאירות, שבאמת מנהג זה אין מקורו מדיני איסור גיהוץ בכלל, אלא שכמו שבימי אבלות שבעה על הוריו חייב לקרוע כל בגד חדש שלובש כל ימי השבעה, כי אע"פ שיצא ידי חובת הקריעה בקריעה הראשונה, מ"מ אי אפשר ללבוש בגד שאינו קרוע בימי השבעה על הוריו ולכן חייב לשוב ולקרוע כל בגד שילבש, כמו כן אי אפשר ללבוש בגדים יקרים בשבתות הראשונות על כל מת, ועל הוריו אין זה מתאים ללבוש בגד מכוונד כל י"ב חודש. וזה דומה למה שמצאנו מי שכתב (לקט יושר יו"ד עמ' 92) שלא ללבוש תכשיטים של שבת כל י"ב חודש (ורק התיר טבעת של יום חול), כי אע"פ שאין בזה איסור מצד קישוט אבל אין זה מן הנכון ללבוש בגדי פאר ויוקרה בתוך ימי האבלות. וממילא מובן למה הזכיר דין זה בהלכות קריעה ולא בהלכות גיהוץ, כי זה דומה לחיוב קריעה על אב ואם שחוזר וקורע כי זה תמיד שעת חימום, כן בכל שעת אבלות לא מתאים בגדי יוקרה. ולכן כתב גם ד' שבועות הראשונים, כי באמת אין זה קשור לשלושים בכלל, אלא זה דומה יותר למה שמצינו לגבי שינוי מקום בבית כנסת שלפי השבתות שעברו [ולא מנין הימים לשלושים וכדומה] יש שינוי בהתנהגות האבל, כמבואר בסי' שצ"ג. ואדאית' להכי בודאי צריכים להימנע מללבוש בגדי שבת בלי סיבה באמצע השבוע, ואפילו בשבת ימנע מללבוש בגדים חשובים ויקרים מאד [וזה מה שאסר בגדי יום טוב בפנים מאירות]. ומ"מ נלע"ד, שבכל מקרה של השתתפות בשמחות וכדומה היכן שמותר לו להשתתף ואין איסור של סעודת מריעות, אם המנהג הוא שיגיע בבגדי שבת ואם ילבש בגדי יום חול הדבר יבלוט ויצרום, מותר ללכת עם בגדי שבת, כי נראה שכל המנהג הוא שלא ללכת עם בגדי מפוארים בלי סיבה או בגדים חשובים ומפוארים מאד כאשר אין צורך לזה ואז יש חשש [כלשון הפנים מאירות] "שתזוה דעתו וישכח האבלות", אבל בכל מקרה שכן היא הרגילות ואחרת ייראה מוזר שהאבל הולך עם בגדי יום חול, אין שום ענין לבלוט, והכל כפי הענין. וכן שמעתי ממרן להתיר בכעין זה.

³⁵² שמעתי ממרן שכשם שכתב הערוה"ש שאין מנהג בבגדים תחתונים להלבישם לאחר תחילה כי אנשים נמאסים מזה, הוא הדין בהצעת מצעים, שאם בזמניו אנשים נמאסים מזה, מתבטל המנהג. ויש לדמות את זה למה שכתב הערוך לחם שבמצרים דנים בזה דין איסטניס להתיר לבישת המכובסים אפילו בתוך השבעה, וק"ו הכא שאין זה אלא מנהג, הרי שדין איסטניס משתנה לפי הזמן והמקום, ולכן אע"פ שנהגו להחמיר במצעים, במקום שזה מאוס על אנשים בטל דין זה. ומחמת זה לא הזכרנו כלל דין זה בשלושים לגבי מגבות, כי זה מאוס בעיני רוב האנשים כמו בגדים תחתונים.

³⁵³ אפילו בתוך השבעה כתבנו לעיל שמותר לאבל לכבס בגדיו כאשר בגדיו מלוכלכים ואין לו בגדים אחרים ללבוש במקומם. ועיין באמרי ברוך מה שהביא מהפרישה להתיר הכביסה לאחר השבעה כשעושה כן בשביל ללבוש לאחר ל', ועיין מה שהקשה מלשון הרמ"א (סי' תקמ"ח סעיף י'), ועיין במנחת שלמה (קמא סוף סימן צ"א) שהכריע לדינא להתיר בזה, ועיין מה שהביא שם מהדעת קדושים כאשר לובש ע"מ להלבישם לאחר, ונלע"ד שיש להקל אפילו בזה, כי כמבואר לעיל לגבי איסור השבעה, עיקר האיסור הוא מחמת מלאכה ולא מחמת שמחה, וכדעת הרמב"ן, והרי אין איסור מלאכה אחר השבעה. ועוד, דכיון שמותר מדינא בלבישת המכובסים אלא שמחמירים בזה עד ל', א"כ דינו מה שמחמירים בלבישה כדעת הריב"א משא"כ בכיבוש שהדין אינו ברור בזה ואין מנהג ברור להחמיר כדעת הריב"א בזה. ³⁵⁴ ערוך השולחן סי' שפ"ט ס"ו.

355 עיין יסודי שמחות (עמוד 123) בשם הגרמ"פ, שאין זה בכלל בגדים חדשים, ומכל מקום שמעתי ממרן שבזמנינו [בפרט בנשים] שנעליים הם ככל בגד אחר, אין לקנות חדש, אלא אם נהרסו וכדומה שאז מותר גם בגדים אחרים.

356 עיין בהערה לעיל, וה"ה מי שאינו זקוק למשקפיים חדשות כלל והוא רק מחליף אותם כדי להתאים לאופנה, הוי לגביה דידיה רק כבגד או תכשיט, וכמובן שמי שזקוק לקנות משקפיים חדשות אינו צריך ליתנם לאחר שילבשם תחילה.

357 שו"ע סי' שפ"ה ס"א.

358 עיין בערוך השולחן (סי' שפ"ה ס"ב) שכתב שכמדומה שנהגו להקל בשאלת שלום שלנו מיד לאחר ז'. וגם בזמנינו רואים בחוש שלא נזהרים בזה, ובאמת הערוה"ש התקשה בטעם המנהג, שמה שכתב הרמ"א להתיר מטעם שאין שאלת שלום שלנו דומה לשלום הוא רק לאחר ל' ולא בתוך ל', ותמהתי אני שבדרכי משה באמת מבואר שיש להקל מטעם זה אפילו מיד לאחר ז', וצ"ע למה שינה הרמ"א, ואולי כך היה מנהגם, להחמיר כל ל', ולהקל בי"ב חודש, וא"כ אתי שפיר שאע"פ שהטעם של ההיתר שייך מיד לאחר ז', לא העתיק הרמ"א בהגה אלא כפי מנהגם שהיו נוהגים להקל לאחר ל', וחומרא החמירו בשלושים שהיא חמורה יותר מי"ב חודש. אבל באמת זה צ"ע, וכמו שהרמ"א עצמו לא ברור לו היתר זה, וגם הקשו האחרונים איך הקילו באמירת 'שלום עליכם' שמבואר בגמרא שזהו עיקר שאלת שלום, וכמו שהוכיח המ"א בסימן תקנ"ד, מובא בחידושי רע"א בסימן שפ"ה. ובאמת צ"ע כל עיקר דין זה שאסור לשאול בשלומו, שהרי האיסור של שאלת שלום נלמד מ"האנק דום" (מו"ק טו.), שלכאורה מתפרש בזה שהאבל לא ישאל שלום אחרים וגם לא ישיב לאחרים שלום [וכמובן האיסור תלוי בדיבורו של האבל, בדומה לאיסור לימוד התורה שנלמד מהאנק דום], וא"כ מה טיבו של האיסור לשאול בשלום האבל תוך ל' כאשר הוא יכול לשאול בשלום אחרים ובהכרח שאין בעיה בזה שידבר בענייני שלום. ובאמת מבואר בגמרא שהטעם שלא שואלים בשלומו כל שלושים או י"ב חודש הוא מטעם אחר, כי "האבל אינו שרוי בשלום" (שם כא:), ומשמע מזה שאנו לא שואלים בשלומו כי איננו שואלים שהוא יהיה בשלום כאשר אנו יודעים שהוא "לא בשלום", ומצב הזה של "אינו בשלום" נמשך למשך ל' על שאר קרובים [ונד"ב חודש לאביו ולאמו, עיין בסוף הערה מה שחידשנו עוד ע"פ זה]. וא"כ נראה שאין זה כלל מדיני ואיסורי אבלות שלושים, אלא מעין כבוד האדם ודרך ארץ, שלא שואלים בשלומו כאשר הוא אינו שרוי בשלום – ולכן הסמיכו לזה בברייתא ובגמרא כל הדינים האלו של דרך ארץ, מתי לדבר אתו תנחומין וכו'. וא"כ יוצא לנו שיש ב' דינים בשאלת שלום. הראשון הוא שאסור **הדיבור בשאלת שלום**, בין לשאול אחרים ובין שישאלו אותו, וזה שייך לאבל תוך שבעה, וכמו האיסור של דיבור בדברי תורה, מהפסוק של האנק דום. והשני הוא **לא לשאול בשלום אדם ושאינו שרוי בשלום**, כי אין זה מן הנכון לשאול בשלמו. ויש לבאר עפ"י בפשיטות דברי הרמ"א ששאלת שלום שלנו אינה כשאלת שלום שלהם [וכמבואר למעניין בדרכי משה שמיד לאחר שבעה י"ל סברא זו ולא תוך שבעה] כי מה שמבואר בגמרא אצל ר"ע שאמירת 'שלום עליכם' מהוה שאלת שלום, וכן מה שהקשה המ"א מהירושלמי המובא בטור, התם הרי איירי **תוך שבעה**, שאסור לאבל לשאול בשלום כל אחד, ואין לאחרים לשאול בשלומו, כי תוך השבעה **הדיבור** בשלום היא האיסור. מה שאין כן לגבי שלושים, האיסור הוא מצד שאינו שרוי בשלום ולכן אין לשאול בשלמו, ומחדש הרמ"א שזה רק שייך בשאלת שלום 'אמיתית', זאת אומרת **כאשר באמירת 'שלום עליכם' מתכוונים שהאדם שרוי בשלום**, אבל בזמנינו שאנשים אומרים שלום עליכם בלי שום כוונה לזה שהשני "שרוי בשלום" בכלל אלא שזו צורת הדיבור שלנו כאשר פוגשים אחד את השני, אין דין זה שייך כלל. כך נלע"ד עיקר הדין ומוזה נתפשט המנהג להקל בזה. ויש להביא ראיה לדברינו שאין איסור שאלת שלום דומה לשאר איסורי אבלות מדברי הרמב"ם, שבפרק ה' הזכיר ופירט את כל דיני השבעה, ואח"כ בפרק ו' הזכיר ופירט את כל דיני השלושים. ובענין שאלת שלום שינה ממנהגו בשני דברים. בפרק ו' לא הזכיר האיסור לשאול בשלום האבל בכלל. ובפרק ה', שבכל ההלכות הזכיר רק דינים ששייכים לשבעה, הרחיב בענין שאלת שלום לבאר שאסור לשאול בשלמו כל ל' יום, והדברים תמוהים מאד. אבל לדברינו מבואר, שהאיסור של שלושים אינו ענין של 'איסורי אבלות', אלא מדיני דרך ארץ, וכדמשמע בגמרא שהזכרנו שהסמיד לזה הדינים של אמירת תנחומין, ובאמת השמיט הרמב"ם כל הדינים של איך ומתי 'מדבר עמו תנחומין', ונראה שדינים אלו לא הוכרח לפרט כי זה הכל לפי הענין ולפי תכונת אנשי המקום, אבל שאלת שלום לכל אדם זה חידוש דין שכיון שהאבל 'אינו שרוי בשלום', אין לשאול בשלמו, שאין זה רק ענין של דרך ארץ, אבל מ"מ כיון שאין זה שייך כלל לאיסורי השלושים, לכן רק הזכירו כאשר הזכיר עיקר דין שאלת שלום. ולכן מסתבר ששאלת שלום שלנו שאינו אלא סגנון דיבור בלי שום כוונה 'לשאול בשלמו' לא נכללת באיסור זה. ולדברינו מבואר גם מה שהרמ"א לא הזכיר להקל בתשעה באב, כי אז האיסור הוא על שאלת שלום ששייך בשבעה, שזה שייך לאיסור האנק דום ששייך גם בתשעה באב. ולגבי שאלת שלום לפני התפילה שצ"ע הרמ"א לעיין שם, נראה שזה ענין קצת שונה משניהם, שאע"פ שמצד אחד זהו איסור על הדיבור, וכמו בשבעה, אין האיסור אלא מצד שמשכים ומקדים לו שלום ושהוא מכבוד לפני שהוא מכבד את הקב"ה בתפילה, וזה נוטה יותר לענין של מנהג המקום בכוננת המשפט, ויש להאריך בזה יותר, אבל אין כאן המקום להאריך. [ויש לצ"ע שבגמרא מבואר שעד י"ב חודש על אביו ואמו אין האבל שרוי בשלום משא"כ בשאר קרובים שזה רק עד שלושים, ונראה שאין זו תוצאה של האבלות אלא מציאות בפני עצמה, וחזינו שבאמת האבלות של י"ב חודש, אע"פ שמצד אחד היא מדין כיבוד אב ואם, וכדמוכח ממה שכתב הש"ך (סי' שד"מ סק"ט) שאם ציוו הוריו לא להתאבל י"ב חודש שחייב לשמוע בקולם, אבל יש גם ענין שהאבל אינו שרוי בשלום לזמן יותר ממושך אחרי פטירת הוריו משא"כ שאר קרוביו, ונראה ששני העניינים עולים בקנה אחד, שלא גזרו חז"ל אבלות יותר ממושכת רק בשביל לכבד אותם, אלא מכיון שבאמת מצטער לזמן יותר ממושך הם גזרו שיראה את צערו ע"י ניהוג אבלות, כי זה כבוד להורים שילדיהם מצטערים על סילוקם. ויש להוסיף, שהרי רבים נתקשו במה שנראה מהגמרא שעל כל שאר הקרובים כבר מיד לאחר שלושים אין בעיה של 'אינו שרוי בשלום', והרי ענינו ראוות שכאשר משכלים ילד רח"ל הצער והכאב נמשך לזמן הרבה יותר ממושך, ואפילו יותר מאשר על הורים. ונראה שבאמת זה הגורם, כי כידוע וכמו שרואים בחוש כאשר הורה משכל ילד אין ההורה שרוי בשלום אפילו אחרי י"ב חודשים, וכיון שאין לדבר סוף וגם דעותיהם של אנשים מאד משתנות בזה, לא יכלו חז"ל לקבוע שיעור של י"ב חודשים יום כעו על שאר קרובים, והקב"ה ירחם על עמו ויצילם מצרות ומכל מיני פורעניות].

359 יו"ד סי' שצ"ג ס"ד בהגה.

360 הארכנו בזה לעיל.

361 יו"ד סי' שפ"ה ס"ג בהגה, ואע"פ שכתבנו לעיל שנוהגים להקל לשאול בשלום האבל אפילו תוך ל', מ"מ י"ל שאין זה דומה, כי כמו שביארנו התם, הטעם שמקילים בזה הוא מכיון שזה לא מדיני האבלות אלא כעין מידות ודרך ארץ שאין זה מתאים לשאול בשלום אדם המצטער, ובזמנינו באמירת שלום עליכם לא שייך דבר זה כלל, אבל מכל מקום לגבי שליחת מתנות וכדומה מסתבר שלא השתנה, וגם בזמנינו אין זה מתאים לשלוח לאדם מתנות וכדומה תוך שלושים שזה עדיין אינו זמן שמחה, ומי שיעשה זאת מראה את עצמו שאינו מתייחס לזה שהאבל נמצא בצער.

362 האחרונים מקילים במתנות שניתנים לרב או למלמד בפורים וכדומה, שזה אפילו מעין משכורת, ואינה בגדר מתנה, כי זה כל כך הרגילות שחייבים לתת. ובחתן ביום חתונתו בכל מקרה יש להתיר כיון שאין אבלות בפרהסיא לחתן, והוי כשבת שמותר לתת לו מנות ולשאול בשלמו, אבל גם לפני כן נראה להתיר כיון שאין זה מדינה אלא ממנהגא וכאן החתן מצפה לזה וצריך את זה, וכן שמעתי ממרן שיש להקל בכל פעם שיצטער האבל על מניעת הנתינה שיש להתיר, ואבאר. עיין בהערה הקודמת שאין איסור זה נמצא בגמרא אלא דימוהו

הפוסקים לשאלת שלום, ואע"פ שמה שמקילים לשאול בשלום האבל בזמנינו זה מחמת שסגנון השאלת שלום שלנו אינו דומה לשלהם, אבל נתינת מתנות יש לומר שלא השתנה עצם הדבר שאין להרבות לאבל שמחה ואהבה וריעות, מכל מקום בכל מקרה שהאבל ממש מצפה למתנה ויצטער על חסרונו, אין זה בגדר שאלת שלום כלל, אלא זו הרגילות.

³⁶³ ט"ז סי' שפ"ה סק"א.

³⁶⁴ נלע"ד ברור שאם לא הזמינו לסעודה אלא להיפגש אין איסור אם יאכל או ישתה קצת [וכעין מה שכתב האג"מ (יו"ד ח"ב סי' קס"ט) לגבי אבלים בחתונה שאין האכילה אוסרת], וכן שמעתי ממרן, שאם הוזמן אצלו בהיתר אין האכילה יוצרת איסור. ועוד נראה לענ"ד שיתכן להקל אפילו אם הזמינו אותו לאכול קצת מזונות, ואין בזה איסור כיון שלא הזמינו לסעודה אלא לקצת מזונות, שאין זה כשאלת שלום, אבל בבנין עולם כתב שכאשר מזמינים אורחים לקצת מזונות אין בזה איסור הסוּד אלא איסור של שילוח מנות, ונראה שלדעתו מותר רק אם ישתו יחד או יאכלו קצת פירות. וכתבנו בסמוך שאין בדבריו הכרח כי כתב זה לבאר דברי הט"ז, ויותר נראה לבאר דברי הט"ז באופן אחר, ומ"מ כיון שקשה לקבוע בזה כללים, איזו דרגה של קביעות צריכים בשביל שהזמנת האבל תחשב כשאלת שלום, לכן כתבנו רק שאם הזמינו אותו להיפגש שאז ודאי מותר לאכול קצת, כי ברור שאין עליהם לצום, ואכילתם קצת ביחד אינו דומה כלל לשאלת שלום.

³⁶⁵ שם בט"ז ס"ק א'.

³⁶⁶ כנלע"ד, שאין בזה משום שמחה אלא גמילות חסד, וכיון שאין לעיקר דין זה מקור בגמרא נראה שיש להקל במקום צורך.

³⁶⁷ מעיקר הדין יש להקל כדעת הט"ז (סי' ש"צ סק"ג) כמשי"כ בערוך השולחן (שם ס"ו), אבל בדאפשר יש להחמיר, עיי"ש ברמ"א ובש"ך.

³⁶⁸ עיין ש"ך (סי' שצ"ב ס"ק ז') שבקיים פריה ורביה וכנסה מיד לאחר השבעה רק מחמת הפסד סעודה, שאין לבוא עליה עד אחר השלושים, ואכמ"ל.

³⁶⁹ עיין בסי' שצ"ב בהג"ה מה שנוהגים להקל אפילו בעשירים שדינם כמי שאין לו מי שישמשנו, ומשמע בפוסקים שהמנהג להקל בזה בכל ענין, וטרחו להסביר המנהג, ובדגול מרבבה כתב שבזמנינו שמקדשין בשעת הנישואין לא שייך דין זה כי יש חשש שמא יקדמו אחר, והביאו הפתחי תשובה, וכן בשו"ת חת"ס (יו"ד ש"ט) הביא דבריו ומשמע שיש לסמוך על זה, ועוד הביא הפתחי תשובה דברי השבות יעקב שיש להקל מפני פריצות הדור, עיי"ש, ואם בזמניהם נאמר דבר זה, ק"ו בזמנינו, ומ"מ בעל נפש יחמיר לעצמו.

³⁷⁰ הכל מבואר בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' שמ"ח.

³⁷¹ לכבוד שבת יש לסמוך על הדיעות המקילות, עיין לעיל.

³⁷² לעיל בדיני שלושים הארכנו בזה.

³⁷³ בספרי הפוסקים לא חילקו בין שבת ליום חול לגבי המנהג לאסור ללבוש מכובסים בשלושים א"י"כ לבשם אחר תחילה, ובציוני הלכה (עמ' שפ"ח) בשם הגריש"א כתב שמותר ללבוש בגדים מכובסים, וצ"ע שם לדברי שו"ת פני יהושע (ח"ב יו"ד סי' לט), אבל המעיין בפני יהושע יראה שגם לדעתו לכתחילה צריכים לחוש למנהג והתיר רק אם אין מי שילבש את זה עבורו קודם, וכן היה נראה עיקר להלכה, אבל שמעתי ממרן ומעוד פוסקים שהמנהג הפשוט הוא להקל בזה כמו שמשמע שם, וכיון שכל האיסור אינו אלא ממנהגא מסתבר שאם נהגו עכשו להתיר את זה, התבטל המנהג הראשון.

³⁷⁴ יו"ד סי' שפ"ט ס"ה.

³⁷⁵ הארכנו בזה לעיל לבישת בגדי שבת בימות החול באמצע השלושים.

³⁷⁶ עיין רמ"א סי' ת' סעיף ב', ועיי"ש בדגול מרבבה. והנה בשו"ת זרע אמת (ח"ב סי' קנ"ג) הקיל בזה, ומבואר שם שיש להקל רק בגזירת ציפורניים שיש שמתירים לגמרי בשלושים אבל לא בתספורת שאסורה לכו"ע מדינא. ודע, שנראה לי שמוכח ברמ"א שטעם הקולא הוא לכבוד שבת ולא סמך על זה שיום ח' עולה לאן ולכאן, שהרי לטעם זה אין מקום להקל בזה כאשר האבלות התקצרה מחמת יו"ט או שנקבר המת בחוה"מ שאז מונים השלושים מיום הקבורה, והיה לו לרמ"א לפרש או לרמוז לזה ולא לסתום שבכל פעם שיום השלושים יוצא בשבת יש להקל. ועיין בשבות יעקב (ח"א סימן צ') שמוכח מדברי הבית הלל דס"ל שזה באמת מצד כבוד שבת ולא מצד שיום ח' עולה לכאן ולכאן, ונחלק עליו השבות יעקב שם וכתב שעיקר טעמו של הרמ"א הוא מחמת שיום ח' עולה לשניהם, ולענ"ד הדין עם הבית הלל, כמו שהוכחנו.

³⁷⁷ עיין רע"א (או"ח סי' תקמ"ח סעיף ח') שצייד להקל בכזה, ועיין בהערה הקודמת.

³⁷⁸ ש"ך (סי' שד"מ ס"ק ט'), וכן הוא דעת הרמ"א כמבואר שם למעיין, ועיין בחידושי רע"א שהקשה למאי דק"ל כדעת הרמב"ם שאין מתאבלים על המאבד עצמו לדעת, בהכרח דסבירא לן שהאבלות היא כבוד המתים, ודלא כרמב"ן דסבירא ליה שהאבלות היא כבוד החיים, וא"כ אפילו בשבעה ושלושים היה לנו לנקוט שאם ציווה המת שלא להתאבל שנכבד דעתו, כיון שזה כבוד המתים. ונלע"ד שאין זו קושיא, כי עצם האבלות אינה מדין כבוד שאנו חייבים כלפי המת, שמחמת זה אם מבקש לא להתאבל שנקשיב לו. והגע בעצמך, האם יעלה על הדעת שלדעת הרמב"ן שהאבלות היא לכבוד החיים, יכול האבל לומר שהוא רוצה למחול על כבודו ולא להתאבל. אלא ודאי שגם לסוברים שהאבלות היא לכבוד המתים, אין זה דבר שביד המת למחול עליו, כי עצם האבלות ענינה שכאשר נפטר המת אנו בהכרח חייבים לכבד הנשמה ע"י שאנו מראים צער על פטירתו, וכמו שהמצווה אל תקברוני אין שומעים לו לבזות גופו כך האומר אל תאבלו עלי אין שומעים לו לבזות נשמתו. ורק יש מקרים שבעצם אנו פטורים מלכבד את המת, וכמו במנודה [שבעצם אין לנו לכבד המנודה] או המאבד עצמן לדעת [שאין שייך שנכבד את המת בזה שנתאבל על מיתתו כאשר הביא על עצמו המיתה בידים], ולכן איננו מתאבלים. אבל אבלות של י"ב חודש, שזה דבר מיוחד שהוסיפו על עיקר האבלות מטעם כבוד אביו ואמו, על זה מהני מחילתם, כי אין זה דבר שעצם האבלות על נשמת המת מחייבת. ומ"מ בכל מקרה שיש בעצם דין על המת שלא צריכים לכבדו, דהיינו המאבד עצמו לדעת כנ"ל, וה"ה המנודה ומי שאינו עושה מעשה עמו, אין צורך כלל לכבד את הנשמה, ועיין מה שכתב המרדכי לגבי מנודה, ודון מינה ומינה. ומה שהקשה רע"א על עצם שיטת הרמב"ם שאפילו את"ל שאבלות היא כבוד המתים, האיך דרשינן טעמא דקרא לפטור מאבלות במקרה של מאבד עצמו לדעת, נראה קצת לתרץ דהרמב"ם לטעמיה אזיל, שביאר בריש הלכות אבל למה קבע הלכות אבלות בתוך ספר שופטים, וכתב הטעם שבאמת האבלות היא מעין קבורת המת, ולגבי טומאת כהנים כתב שחמורה מצוות האיבול שהתורה ציוותה שהכהנים יטמאו כדי לקבור המת והיינו שבוזה שהם נטמאים לכבוד קבורתו, זהו חלק של מצוות האיבול. ונראה לי ביאור כוונתו שכמו שיש חובה על הכלל לכבד ולקבור את גוף המת, כך יש חיוב על הקרובים לכבד ולהתאבל על נשמת המת, ובאמת על כל אדם כשר חייבים גם הכלל להתאבל, אבל על קרובו יש חיוב יותר להתאבל. ואדאית להכי שעצם מצווה זו היא מעין החיוב להטמאות שנובעת מהחיובים לכבד המת, כמו שמצאנו שאינו מטמא למי שאינו עושה מעשה עמו דדרשינן "בעמיו", ה"ה שנלמד לכל מי שאין לכבד נשמתו בקבורתו ה"ה שאינו מתאבל עליו. ועיין לעיל שהקשינו על הראב"ד [שבהכרח ס"ל כדעת הרמב"ם בזה מדלא פליג], למה חמורים יותר ג' ימים הראשונים מטעם ג' ימים לבכי, ולא ס"ל

כדעת הרמב"ן שזה מחמת שהנשמה מצטערת יותר, וכמבואר בירושלמי. ולדברינו ניחא, כי החיוב נובע מכבוד המת, אבל מהות החיוב היא להראות שאנו מתאבלים על המת.

³⁷⁹ אג"מ יו"ד ח"ג קנ"ו.

³⁸⁰ שו"ת מהר"ם שייק סי' שע"א.

³⁸¹ כי אין הגערה לזקנו מועילה לראשו, ואע"פ שהגרשז"א (מנחת שלמה אבילות ו, ה) הסתפק בפיאות ארוכות, וזה מעין שאלה זו, ושמעתי ממרן שמתברר להחמיר בזה.

³⁸² בנו"ב (קמא או"ח סי' י"ד) מקיל בזה, ומסברא נלע"ד שמתברר כדבריו, אבל רבו החולקים עליו, עיין פתחי תשובה (סי' ש"צ) ואג"מ (יו"ד ח"ג סי' קנ"ז), ושמעתי ממרן שבמקום צורך גדול יש להקל.

³⁸³ עיין פתחי תשובה (סי' ש"צ סק"ד) בביאור דברי הרמ"א, ועי"ע בחידושי רע"א, ומה שכתב שם בפתחי תשובה בשם האדני פז להתיר בשופי אפילו שלא במקום צורך, היינו לדינא ולא למנהגא, כמבואר שם באריכות בתשובה, אם לא שהולך בין העכו"ם, שאז נוהגים להסתפר. ושמעתי שבזמננו המנהג הוא שמתפרים אפילו בלי צורך מיוחד, ומסתבר שהיו רגילים ללכת בין העכו"ם ולכן לכולם היה מקום צורך, והתבטל המנהג הראשון. וכן משמע בפנים מאירות ח"ב סי' נ"ג שהמנהג הוא להסתפר בכל עת שירצה לאחר התספורת הראשונה. וכן שמעתי ממרן דהכי נהוג, וכן הוא מורה למעשה.

³⁸⁴ עיין יו"ד סי' שפ"ט סי"ח שיש לאסור עד שיגערו בו חבריו, וה"מ בבגד לבן וחדש, אבל בבגדים ישנים אין קפידא. וכיון דלדין מחמירים שלא ללבוש בגד חדש עד שלבשו אחר תחלה, לא שייך דין זה. ואפילו את"ל שאם מגהצו אחרי שחבירו לבש את זה עדיין שם 'בגד חדש' עליו, מ"מ יש להקל כדעת הרמב"ם שאיסור זה הוא רק לשלושים, וגם הי"א שבסעיף ח' שגיהוץ שלנו לאו שמיה גיהוץ, ואע"פ שמסתבר שבזמננו שהטכנולוגיה כל כך משוכללת מאשר מה שהיה בימי קדם שיש לאסור כי כמעט ולא יעלה על הדעת שגיהוץ שלנו גרוע מגיהוץ שלהם, מ"מ כיון שבכל מקרה לא איריי בבגדים חדשים ממש וגם יש לצרף לזה דעת הרמב"ם שמתור בגיהוץ אחר ל', נראה שיש להקל בזה.

³⁸⁵ ערוך השולחן סי' שפ"ט ס"ט.

³⁸⁶ עיין יסודי שמחות (עמוד 123) בשם הגרמ"פ, שאין זה בכלל בגדים חדשים, ומכל מקום שמעתי ממרן שבזמננו [בפרט בנשים] שנעלים הם ככל בגד אחר, אין לקנות חדשות, אלא אם נהרסו וכדומה שאז מותר גם בגדים אחרים.

³⁸⁷ עיין בהערה לעיל, וה"ה מי שאינו זקוק למשקפיים חדשות כלל והוא רק מחליף אותם כדי להתאים לאופנה, הוי לגביה דידיה רק כבגד או תכשיט. וכמובן שמי שצריך משקפיים חדשות אינו צריך ליתנם לאחר שילבשם תחילה.

³⁸⁸ עיין מ"ש לעיל לגבי שאלת שלום בשלושים.

³⁸⁹ יו"ד סי' שצ"ג ס"ב בהגה.

³⁹⁰ משנה ברורה סי' קכ"ח ס"ק קנ"ט.

³⁹¹ שם ס"ק קנ"ז.

³⁹² עיין לעיל בדיני השלושים שהבאנו מהחתם סופר להקל בזה כי החתונה דוחה השלושים, וא"כ פשוט שבי"ב חודש, אע"פ שלא שייך סברא זו, מותר. ויתכן להקל אפילו כמה ימים לפני החתונה, ולכל הפחות לפני שבת שלפני החתונה שאז עולה לתורה, ומגונה שיעלה לתורה עם שערות ארוכות ובגד שאינו חדש, ומסתבר שזה כשלעצמו נחשב הגערה, שכל אחד היה מסתפר לפני שבת זו. ועוד, דהוי קצת כמו אבלות בפרהסיא. וביותר, אנו סהדי שההורים היו רוצים שבנם יתכוון לראוי לחתונה והיו מוותרים על כבודם בזה, וכמו שהזכרנו סברא זו לקמן מהגר"ש"א לגבי השתתפות בחתונות, עיי"ש, ואע"פ שלא סמכנו על זה שם לגמרי, חזי לאיצטרופי, וכן מסתבר להורות, שאינו צריך להמתין עד היום של החתונה, ומ"מ יעשה שאלת חכם.

³⁹³ לא הוזכר בראשונים ובשו"ע איסור שמיעת נגינה גבי אבל, רק מזמוטי חתן וכלה שלכאורה אין זה שייך כלל למה שמשמיעים שירים מוקלטים וכדומה, אבל לגבי בין המצרים מובא במשנה ברורה (סי' תקנ"א ס"ק ט"ז) בשם האליה רבה לאסור ריקודים ומחולות, וכ"ה במ"א שם, ועיין בשו"ע (או"ח סי' תק"ס ס"ג) הדין בשמיעת כלי שיר כל השנה, ואכמ"ל. ואע"פ שאין איסור ברור בהשמעת שירים מוקלטים, המנהג הפשוט הוא שדין השבעה והשלושים וי"ב חודש בזה כדון בין המצרים, שנוהגים לא לשמוע שירה ונגינה אפילו מוקלטת. [וגם שמעתי מאאמו"ר שליט"א בשם רבו הגרי"ד הלוי סולובייציק וצ"ל שקיל יותר דיני אבלות גבי שמיעת זמר מאשר ימי בין המצרים, שכל האיסור בבין המצרים הוא מחמת הגזירה שאסרו לשמוע שירה אחרי החורבן, ובאמת אין שום סיבה לאסור שירה בימי אבלות על קרובים.]

³⁹⁴ עיין בהערה הקודמת, ובודאי אין דין זה חמור מרחיצה תוך שבעה וכדומה, שכאשר אינו מתכוון לתענוג כלל אלא שיש לו צורך אחר שמותר לכתחילה, אע"פ שבהכרח נהנה, וכמו שכתבנו שם, שמותר לאבל לרוחץ כלים במים חמים אע"פ שבהכרח נהנה. ולכן, בכל מקרה שהאדם אינו נהנה במתכוון מהשיר אין בזה שום איסור. ויותר מזה כתב הגר"ב"צ קוק בציוני הלכה (עמ' תצח אות ס"א ועמ' תקב אות פ'), שכיון שאין בעצם איסור בנגינה, כאשר הוא מתכוון לדבר אחר אין בזה שום איסור כלל וכלל כי כל האיסור הוא רק על נגינה להנות.

³⁹⁵ הליכות שלמה (הלכות בין המצרים פרק יד אות ג), וה"ה הכא, שימי האבלות אינם יותר חמורים יותר משלושת השבועות, כמבואר לעיל.

³⁹⁶ כן הוא המנהג הפשוט בהרבה מקומות שלא לחלק בין סוגי השירה.

³⁹⁷ עיין ציוני הלכה עמ' תצח אות סג.

³⁹⁸ עיין ערוך השולחן סי' שצ"ב סי"ד ואג"מ או"ח ח"ג סי' פ"ז.

³⁹⁹ כנלע"ד מדאמרין בגמרא (סוטה מח.) זמרא דנגדי ודבקרי שרי, כי הוא לזרום במלאכתם, ולכן מותר להשמיע מוסיקה בהתעמלות, כדי שיעשו תנועות לפי הקצב, וכן הסכים מרן שמתברר לדמות זירוז מלאכתם למי שמתעמל לפי קצב השיר, וכן שירי דגרדאי לאסור כמ"ש"כ בהערה בסמוך.

⁴⁰⁰ כדאמרין בגמרא (שם) שירי דגרדאי אסורה, והיינו שירת האורגים, ונראה שכל שירה של אומן שאינה נצרכת למלאכתו נכללת בזה, וכ"כ בש"ש (גיטין א, יז) שזה לאו דוקא שירת האורגים אלא ה"ה שאר האומנים (וכ"כ הב"ח באו"ח סי' תק"ס) וכן משמע בתורת האדם (שהביא זה לגבי אבלות ישנה) שכל שהשירה אינה לסייע למלאכה אלא לזמר בעלמא בשעת מלאכתו, אסורה.

⁴⁰¹ שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' קכ"ה.

⁴⁰² ראיתי בקיצור הלכות אבילות לרשב"כ שכתב בשם רבו הגרמ"פ להתיר לאבי החתן שהוא אבל [תוך ז'] לרקוד עם החתן לבד, ומסתברים הדברים, שהרי מבואר לעיל שאין איסור דרבנן מסויים של 'ריקוד', שלא נמצא דבר זה מפורש בפוסקים, אלא שזה פשוט שזה דבר משמח ולכן זה אסור, אבל במקרה שאינו רוקד כדי לשמח את עצמו אלא כדי לשמח את חבירו, אין זה בעצם איסור, ולכן במקום מצוה יש להתיר, וכן שמעתי ממרן להתיר כאשר רוקד רק עבור השני. ויש לדמות את זה למה שכתב באגלי טל [טוחן לא-לב] לבאר למה מותר ללכת עד צאוורו במים ביה"כ לקבל פני רבו אבל אסור לשוט [דהתם כל האיסור הוא רק גזירה דרבנן], וביאר שכיון שאין כוונתו לרחוץ כלל ואינו צריך לרחיצה זו, וכל מה שהוא מתרחץ זה רק מחמת פסיק רישא, הי"ז פסיק רישא גמור, וקל יותר מאשר איסור שהוא צריך את גוף המלאכה אבל אין זו עיקר כוונתו, וכמבואר שם בדבריו שמחלק לענין שבת בין מלאכה שאינה צריכה לגופה 'רגילה' שהוא כאשר הוא צריך את המלאכה אבל יש לו פטור אחר מחמת שאינו דומה למשכן, כגון המכבה את המתכת שצריך את הכיבוי אבל לא צריך את זה בכדי לעשות פחם, שמכיון שהוא צריך את הכיבוי שהוא עיקר המלאכה, אי אפשר להתיר את זה במקום צער כשיש פטור של אינה צריכה לגופה, משא"כ מותר להפיס מורסא בשבת אע"פ שכל איסור דרבנן לא מתירים במקום צער, כי שאני הכא שאינו צריך פתח בכלל, וכבר הארכתי בזה בספרי "עיקרי דיני רפואה בשבת ויה"כ", עיי"ש.

⁴⁰³ עיין ט"ז סי' ת"ב ס"ק ה'.

⁴⁰⁴ עיין בטור ובב"י סי' שצ"ה שיש מקילים בכל מקרה בלילה, ועיין בפתחי תשובה ס"ק א' שהקל לדבר מצוה, ומ"מ בעיני שיעמדו המנחמים מאצלם, אבל אין נזקקים לזה אלא במקום מצוה או מקום הפסד גדול, ולמשל אם האבל מתחתן בלילה האחרון של השבעה ויהיה הפסד גדול לדחות את החתונה, אז בימות החורף שהלילות ארוכים יתכן להקל לחתן לסיים את השבעה מיד כשיצאו המנחמים אחרי מעריב, ואז להסתפר וללכת לחתונה.

⁴⁰⁵ עיין ט"ז סימן ת"ב סק"ט שיי"ב חודש לעולם מונים מיום המיתה, ובשי"ך שם האריך לחלוק עליו בנקה"כ, וכן נוהגים.

⁴⁰⁶ שהרי לדעת הש"ך שנהגין כוותיה, מונים מיום הקבורה כי משפט הרשעים הוא י"ב חודשים מזמן הקבורה, ולדעת ה"ט"ז יש להקל מהיארכי"ט. ובמקרה שנפטר המת בתחילת הלילה בארץ ישראל ושמע הקרוב על הפטירה באר"ב כאשר זה עדיין יום, והתחיל אז לנהוג דיני שבעה כי לא הגיע לקבורה, יצא שנוהג דיני י"ב חודש יותר מי"ב חודש, ויש קצת פנים להקל בזה במקום צורך שאינו נוהג אלא י"ב חודש, שהרי מצאנו רק שגזרו י"ב חודש ולא יותר, שהרי נקטינן שגזרו י"ב חודש מצד כיבוד אב ואם [וכדלעיל שביד הנפטר למחול על זה] וכיון שזו גזירה מחמת כבודו, ולא דין שבהכרח נובע מהזמן שבו נידון, א"כ יש לומר שאין לנו אלא גזירת חז"ל ולא יותר. עי"ל שהשי"ך אזיל לשיטתו שאין לומר קדיש בשבת של אנינות כי עדיין לא התחיל הדין, ואנן נהגין כדעת ה"ט"ז, אבל עיין בשבות יעקב (ח"א סימן ח') שגם לדעת ה"ט"ז הדין מתחיל רק מהקבורה, ורק אומר קדיש קודם כדי שתהיה זכות לנשמה עוד לפני הדין, אבל לא שה"ט"ז ס"ל שהדין מתחיל קודם. ובמקום הצורך יעשה שאילת חכם.

⁴⁰⁷ ט"ז שם ס"ק ג'.

⁴⁰⁸ שמעתי ממרן שבמקום הצורך יש להקל כדעת ה"ט"ז, כי הלכה כדברי המקל באבל.

⁴⁰⁹ יו"ד סי' שצ"ה ס"ג בהגה.

⁴¹⁰ עיין שו"ת אג"מ (או"ח ח"ג סי' ע"ו) שבזמנינו אין לקבור אפילו ביו"ט שני.

⁴¹¹ עיין בפתחי תשובה (סי' שמ"א ס"ק כ"ב) ובחידושים וביאורים לגר"א מרגליות הלכות אונן, וכתבו האחרונים שאע"פ שיש לחלק בין אופנים שחלה עליו האנינות כבר לאופן שאין שהות לקבורו כלל, נראה שמכל מקום סמוך ממש ליו"ט שכבר לא שייך שיטפל במת, נפקעת ממנו האנינות, דמה לי באמצע יו"ט ומה לי סמוך ליו"ט כשאין שהות לטפל בו, כן כתבו האחרונים.

⁴¹² שולחן שלמה יו"ט (תקכ"ז ב, ב).

⁴¹³ לא מצאתי בפוסקים שהזכירו דין זה לגבי אונן בערב יו"ט, אבל נלע"ד פשוט שהרי לא רק שיו"ט דוחה אבלות לאחר שהיא חלה, אלא אפילו באופן שלא חלה, כגון מי שמת לו מת בחוה"מ ונוהג אבלות בצנעה עד לאחר החג, מקילים להתיר לו להתרחץ בערב יו"ט לכבוד יו"ט האחרון, א"כ ק"ו שדוחה האנינות, בפרט שהרי באנינות דעת הרבה ראשונים שאין כלל איסורי אבלות ואין שום איסור להתרחץ, כמו שהארכנו לעיל בעניני אנינות, ומחמת זה מקילים למכור חנותו וכדומה. ובאופן שלא שייך כל כך העיסוק במת יתכן גם לצרף הדעות שאם אין דעתו לקבור אותו עד אחר שבת או יו"ט שלא חלה האנינות כלל בערב שבת או יו"ט, ודעת הדגול מרבבה שבענין שלא חלה האנינות גם אין איסורי אבלות של אונן כמש"כ לעיל. ושאלתי את מרן והסכים שיש להקל להתרחץ לכבוד יו"ט. ומכל מקום, אע"פ שיש להקל ברחיצה שהקילו בה האחרונים לכבוד יו"ט האחרון, לא נראה להקל בתספורת, ואפילו למגולחי זקן שלא רוצים להיכנס ליו"ט מנוול צ"ע אם יש להקל בזה, והרי אפילו אם החג דוחה את האבלות עדיין יש איסור תספורת כל ל', וא"כ אין זה ברור אם יש בו כח לבדו לדחות איסור תגלחת של השבעה, וגם עצם זה ששייך איסורו כל ל' מראה שזה חמור יותר, ודעת מרן נוטה להחמיר בזה. שוב ראיתי בש"כ שדעתו להחמיר ברחיצה, ואולי ס"ל להחמיר שלא להתרחץ לכבוד יו"ט האחרון, ומ"מ אינו נראה להחמיר באנינות. ונלע"ד שגם בתספורת אין למחות ביד מי שמקל בזה, כיון שבלאו הכי יש להקל באנינות בכל ענין כדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, וכמו שהארכנו במקומו.

⁴¹⁴ פשוט הוא, שרק איסורי האבלות שבאנינות ניתן לדחות לכבוד יו"ט, אבל אסור לאחר את החלויה כדי שיוכל להתארגן ליו"ט, שהרי אפילו ביו"ט פטור מלקיים מצוות כאשר עוסק בצרכי קבורת המת, וא"כ ק"ו שמצוות הכנה ליו"ט שהוא פטור מהם כאשר עי"ז הוא מעכב את סדרי החלויה.

⁴¹⁵ עיין אג"מ יו"ד ח"ג סי' קס"א שה"ה ביו"ט שני, ועיין שו"ת אג"מ או"ח ח"ג סי' ע"ו שאין לקבור בכלל ביו"ט שני בימינו.

⁴¹⁶ עיין משנה ברורה סי' תקמ"ח ס"ק י"ט.

⁴¹⁷ משנה ברורה תקמ"ח ס"ק י"ט וערוה"ש יו"ד שמ"א ס"ק ט"ו.

⁴¹⁸ לעיל הארכנו בזה לגבי טבילה בשבת בשעת אנינותו.

⁴¹⁹ הארכנו בזה להלן לגבי אבלות בצנעה ביו"ט.

⁴²⁰ יו"ד סי' שמ"א ס"א.

⁴²¹ ק"ו ממה שמצינו שהקובר מתו בחוה"מ אינו משנה מקומו עד אחרי היו"ט, ואע"פ שכאן אולי יכול לשנות מקומו בערב יו"ט בשעת המנחה ואם כן לא תהיה אבלות בפרהסיא, מכל מקום נלע"ד שכיון שאין זה ברור אם חלה אנינות על האונן, ובפרט לפמ"ש לעיל מהדגול מרבבה, נראה שאינו צריך לשנות מקומו ביו"ט. ויש להביא ראיה לזה, שהרי דין זה מקורו בהא דאמרין שבת ראשונה ושניה אינו יושב במקומו, והתם נראה ברור דאיירי בשבתות של ימות האבל, שמונה אחר כך שלישית וכי', ואינו משמע כלל שכשמת ערב שבת סמוך לשבת שהשבת שלפני הקבורה יעלה לשבת ראשונה, עיי"ש. ואין דין זה כלל כשאר דיני האבלות, שדין זה אינו קשור דוקא לשבעה ושלושים, וכמבואר שם ברמ"א שזה רק מנהג בעלמא שמחמירים בזה שלושים וי"ב חודש.

⁴²² או"ח קכ"ח סעיף מ"ג ובמ"א שם ס"ק ס"ה, ומשנה ברורה שם ס"ק קנ"ח, ועיין בגשר החיים (כ, ג (ה)) שהאריך בזה. וי"א שבאונן, בפרט ביום המיתה שהוא פסול לעבודה מדאורייתא, אפילו קראוהו לעלות לא יעלה, וכן כתבו הפמ"ג והפרי חדש ועוד, ונראה שאין בזה משום אבלות בפרהסיא כי אין זה אלא אנינות, ולכאורה אין בזה איסור משום פרהסיא כי מה שאינו עולה הוא מחמת אנינות לא מחמת אבלות, שבאבלות היה עולה באמת, ואם באמת הדין הוא כהסוברים שאונן אינו עולה כלל כי הוא פסול לעבוד, לא מהני מה שקראוהו לעלות, וצ"ע לדינא, ולכן יזהירו את הכהן לצאת לפני שמגיעים לברכת כהנים.

⁴²³ עמ"ש להלן לגבי אבל שנוהג אבלות בצנעה ברגל שאומר הלל, וה"ה כאן.
⁴²⁴ שהרי אפילו ביו"ט שני חלים דיני אנינות כמבואר בפוסקים.
⁴²⁵ עיין ביאור הלכה סי' תפ"ט ד"ה בלא ברכה.

⁴²⁶ או"ח סי' תקמ"ח ס"ד ע"ש במ"ב ס"ק ט"ז ע"פ המ"א [וכן מבואר בט"ז סי' שצ"ט ס"ק א' כמו שנכתב בסוף ההערה], וכ"ה בבאר היטב, וכן הוא הסכמת האחרונים, ודלא כמו שכתב הערוך השולחן ביו"ד סי' שצ"ט שכל דברי אבלות לא נוהגים חוץ מהאיסור בתשמיש המטה [וגם בגשר החיים משמע שנקט כדברי הערוך ש], כי דעת גדולי האחרונים להחמיר בזה כמבואר במשנה ברורה ה"ל, וכן דעת הגרי"א [עיין בהערה הבאה] וכן מוכח באג"מ (יו"ד ח"ד סי' ס' אות ד') ועוד הרבה מגדולי פוסקי זמנינו. ויש לתמוה על עצם דברי הערוך השולחן שכתב שדעת המחבר להקל בדברים שבצנעה חוץ מתשמיש המטה, ואיך זה מתיישב עם מה שנקט המחבר כדעת הרמב"ן שאסור בכיבוס ובתספורת ובנטילת ציפורניים בימי חוה"מ כבשלושים אפילו בענין שבלי זה היה מותר מצד חוה"מ, והרי אם אפילו דיני שלושים נאסרים עליו, ק"ו שדיני שבעה שנוהגים בצנעה יחולו עליו, וכמו שמצאנו שחל עליו איסור תשמיש המטה. ונראה דס"ל שמה שמחמירים בדברים אלו הוא רק מכיון שימים אלו עולים לו לשלושים כי "נהוג בהם מצות שלושים" כמבואר בגמרא, וזה הכריח את הרמב"ן לבאר שבאמת דיני שלושים שייכים אפילו בענין שמותר מצד חוה"מ, אבל דיני שבעה שאינו נוהג רובם בחוה"מ ושומחת זה אינו עולה לו, גם לדעת הרמב"ן י"ל שאינו צריך לקיים כל הפרטים שביכלתו, מכיון שבכל ענין אינו עולה לו. וא"ת א"כ מאי טעמא נאסר עליו תשה"מ [שהרי גם הרמב"ן וגם הרא"ש פליגי בזה אהרמב"ם, ע"פ הא דאיתא בריש כתובות (ד. ו) וכ"ה ברא"ש שם סי' ז'], י"ל דחמיר תשה"מ משאר ענייני אבלות, וכדמצינו באונן שעדיין אסור בתשמיש בשבת אפילו למ"ד שלא חל עליו שאר דיני אבלות, וקל להבין. אבל צ"ע, שהרי המחבר כתב בסוף סעיף א' "...והשאר שמנו חכמים מותרים לספר ולכבס ומדין אבלות אסור בכלום", והרי כיבוס לדעת המחבר אסור רק מדיני שבעה ולא מדיני שלושים כלל, וא"כ בהכרח דס"ל שגם דיני אבלות של שבעה נוהגים בצנעה, וגם במקור הדין [רמב"ן בתוה"א מובא בטור] מבואר שהאיסור הוא על הכיבוס ג"כ. וכן מבואר בהדיא דעת ה"ט"ז ס"ק א', שכתב בפירושו לאסור הכיבוס במים [עיי"ש שדעת המשאת בנימין להקל בזה ופליג על הרמב"ן], ואע"פ שיתכן שהערוך השולחן פליג בזה על ה"ט"ז [כמו שחולק על דברי המ"א], איך ניתן לומר כן בדעת המחבר. וא"כ שמצינו שלדעת המחבר חל עליו איסור לכבס כסותו בחוה"מ אע"פ שאין זה שייך לדיני שלושים אלא לדיני השבעה, מסתבר שה"ה שחל עליו שאר איסורי שבעה שהם בצנעה כגון רחיצה בחמין. ומ"מ בדעת הרא"ש שהזכרנו לעיל שחולק על הרמב"ן [והמחבר] כמבואר בטור, מסתבר שכמו דס"ל שלא חל עליו איסורי גיהוץ ותספורת אלא רק מה שנאסר מחמת המועד, ה"ה דס"ל שלא חלים עליו דיני שבעה אלא בתשה"מ, וכמו שביארנו לעיל דחמיר תשה"מ משאר דיני האבלות. ואע"פ שדברי הערוך השולחן נדחו להלכה, נלע"ד שיש לנקוט כדברי הערוך השולחן לגבי תשעה באב שחל בשבת, שמבואר באו"ח סי' תקנ"ד (ס"ט) שיש אומרים שבשבת דינו כקובר מתו ברגל, ושם משמע גם בטור וגם בשו"ע (שם) שנאסר רק בתשמיש המטה, ולא ברחיצה בחמין ותלמוד תורה, וכן משמע שם בערוך השולחן, וזה עולה יפה עם דברי הערוך השולחן כאן שאפילו מי שבאמת קובר מתו ברגל נאסר רק בתשמיש המטה ולא בשאר דברים. אבל במשנה ברורה (שם ס"ק ל"ט) חידש שכיון שטעמא משום דהוי כקובר מתו ברגל, ה"ה שאסור ברחיצה בחמין, וזה כמובן לשיטתו כאן דס"ל כדעת המ"א ושאר אחרונים שהקובר מתו ברגל אסור גם ברחיצה בחמין. ואין דברי המשנה ברורה נראין בזה. כי אע"פ שנדחו להלכה דברי הערוך השולחן לגבי הקובר מתו ברגל, מ"מ בתשעה באב שחל בשבת שמעיקר הדין לא נוהגת בו אבלות כלל, [עיי"ש באו"ח בטור שדעת הר"י מוויניא להחמיר ושכתב המהר"ם שאע"פ שנראה להקל, כדאי להחמיר כדעת רבו, וכן דעת הרא"ש להקל, וכן נקט המחבר לדינא, וע"ש במ"ב (ס"ק מ') שמשמע שגם דעת הגר"א מעיקר הדין כדעת המחבר והרא"ש, ולדינא מקילים בליל טבילה כמבואר שם במ"ב], דינו לאסור תשמיש המטה אבל לא רחיצה בחמין, כיון דהרא"ש ס"ל שאפילו קובר מתו ברגל מותר בכלום ויש מהאחרונים שנקטו כדברי הרא"ש [המשאת בנימין וקיצור שו"ע], ומכיון שבתשעה באב שחל בשבת אין זה אלא חומרא לדמותו לקובר מתו ברגל, ולדעת המחבר בעצמו אין שום ניהוגי אבלות, אין צורך להחמיר בזה את החומרות של שני הדינים [להחשיבו כקובר מתו ברגל וגם לאסור רחיצה לקובר מתו ברגל], דבר שלא מצאנו לו שום מקור בדברי רבותינו הראשונים. ובדאי אינו נראה כלל לאסור לימוד התורה שאפילו ברגל נוהגים להקל מכמה טעמים ובפרט לפי המבואר בטור סימן ת' שיש אומרים שתמיד מותר לאבל ללמוד תורה אפילו בשבת בתוך השבעה כי יש מצות שמחה גם בשבת, והביאו הערוה"ש (שם) עיי"ש.

⁴²⁷ מהרש"ל סי' שפ"ט, וכ"כ בציוני הלכה בשם הגרי"ש אלישיב להקל ע"פ זה.
⁴²⁸ כך נראה לי פשוט, שהיא בכלל רחיצה שנאסרה בצנעה, וכמו נטילת ציפורניים שנכללת בתספורת.

⁴²⁹ סי' שצ"ט ס"א.
⁴³⁰ ומי שמגלה זקנו ונוהג כדעת המקילים לגלח בחוה"מ לכבוד יו"ט האחרון, שמעתי ממרן שמכל מקום אין לו לגלח, ואין בזה משום אבלות בפרהסיא כי הרבה אנשים מחמירים לאסור את זה. ונלע"ד שאם זה ידוע ומפורסם לכל אנשי מקומו שנוהג להקל בזה, וכגון רב של בית הכנסת שמורה ובא להקל בזה, ותהיה בזה משום אבלות בפרהסיא, שיש מקום להתיר, בצירוף דעת הרמב"ם והרא"ש, שהרי הערוה"ש והגשר החיים נקטו כוותיהו, וצ"ע לדינא.

⁴³¹ כי בשבת שנוהג דברים שבצנעה אסור גם ללבוש המכובסים, וה"ה הכא, וכן מפורש בט"ז סי' שצ"ט ס"ק א', שהעתיק דין זה מהרמב"ן שאסור אפילו לכבס כסותו במים [וכידוע הכוונה היא ללבוש בגד מכובס במים, עיין באריכות ברמב"ן לגבי איסור לבישת בגדים מכובסים], ומבואר בפוסקים דנקטינן כדעת הרמב"ן עיקר לדינא, ועליו בנויים דברי השו"ע שם. ומ"מ נלע"ד שיש להקל בכל פעם שבגדיו התלכלכו שאינו צריך להלביש לאחר את הבגד קודם שילבש הוא, הן מטעם שיש לצרף דעת הרא"ש והרמב"ם שסוברים שלא נוהג דברי אבלות של שבעה כלל [עיין מה שהארכנו לעיל שנקטו הערוה"ש והגשה"ח כמותם], ואפילו לדעת הרמב"ן ושאר הפוסקים דנקטינן כוותיהו, הרי ביארנו לעיל לגבי כבישת בגדים בימי אבלו שמעיקר הדין מסתבר שהמחליף בגדיו התחתונים מפני הצער אינו חייב להלבישם לאחר תחילה, ולגבי בגדיו העליונים, הרי אם יהיו מלוכלכים ולא יחליפם זה יחשב אבלות בפרהסיא שלכו"ע אינו נוהג בשבעה, ולכן נראה שיש מקום להקל בזה, ומ"מ טוב שלכל הפחות ידרוך עליהם כדי להוציאם מגדר 'מכובס' לדעת הסוברים שזה מועיל.

⁴³² כנלע"ד כי לכאורה לבישת בגדים מכובסים אינה חמורה מרחיצה בחמין שהבאנו לעיל בשם המהרש"ל שמותר לכבוד יו"ט האחרון, ובפרט לדין שנוהגים ללבוש בגדי שבת אפילו בשבת של השבעה ובגדים מכובסים בשבת של שלושים, מסתבר שיש להקל בבגדים מכובסים לכבוד יו"ט האחרון. [ובכל מקרה יש לצרף לזה הדעות שלא נהוג אבלות בצנעה חוץ מתשה"מ, וגם דעת רש"י שיש רק איסור על המעשה כביסה, ואכמ"ל].

433 פתחי תשובה סיי שצי"ט סקי"א.

434 גליון מהרש"א סיי שצי"ג.

435 או"ח סיי תקמ"ח ס"ד.

436 עיין בגשר החיים פרק כ (ג, ה) מה שהאריך בזה.

437 משנה ברורה סיי קכ"ח ס"ק קנ"ט.

438 שם ס"ק קנ"ז.

439 עיין פמ"ג באשל אברהם או"ח סיי קל"א סקי"י, ומה שדייק התם מזה שהשמיט המ"א הדין ביו"ט ש"מ דאומרים הל"ל לכאורה כולל את האבל בעצמו, וכ"כ בספר החיים (או"ח תקכ"ו) שאומר האבל הלל ביו"ט.

440 או"ח סיי תקמ"ח סעיף ב' ובמשנה ברורה שם.

441 יו"ד סיי שצי"ט ס"ב.

442 יו"ד סיי שצי"ט ס"ב.

443 נחלקו הפוסקים בדין שמיני עצרת, ועיין אבן יעקב סיי ס' מ"ש בזה.

444 סיי שצי"ט ס"ה, וכתבו הפוסקים שפשוט שאם לא יספיק לכבס מחצות שמותר קודם לכן, כי ניכר שהכל לכבוד המועד.

445 או"ח סיי תקמ"ח סעיף י' [ומה שכתב המשנה ברורה (ס"ק מ') שיהיה תוך שעתיים מהשקיעה, שם בעצם הכוונה היא עבור שאר דברים, ולא רחיצה עצמה, כמבואר שם בישועות יעקב וכן מתבאר מלשון המשנה ברורה למעין].

446 ב"מ"א (סי' תקמ"ח ס"ד) כתב עד שתחשך, וראיתו ממה שמצינו בסי' ת' שבערב שבת אסור עד שתחשך, אבל כבר כתבנו לגבי שבת שהמנהג הפשוט הוא כדעת הערוה"ש להקל מפלג המנחה, ובערב יו"ט [שמבטלת את האבלות] בודאי יש לסמוך על דבריו, שהרי יש מקילים ממתי שהתפלל מנחה אפילו שעה או שעתיים קודם החג כמ"כ הפתחי תשובה סיי שפי"ז סקי"א, והמעין שם בגוף התשובות [דברי יוסף סיי ס"א ושמש צדקה סיי י'] יראה שיש להתיר כל דיני האבלות מבעוד יום בכל ערב יום טוב. וגם בשעה"צ (ס"ק כ"ט) הביא מהאליה רבה (בשם הראב"ן) להקל בזה לאחר תפילת מנחה.

447 עיין חכמת אדם (סי' קס"ט סיי ג'), וקיצור שו"ע סיי ר"כ בלחם הפנים, ושו"ת שבט הלוי (ח"ו ס' קע"ג) מה שכתבו בזה. ובמנחת יצחק (ח"י סיי קכ"א) כתב שישב שעה אחת, וגם הגרשז"א (שולחן שלמה סיי תקמ"ח ס"ז בתחילתו (אות ח')) הביא דעה זו, ומשמע שכן דעתו נוטה, וכן שמעתי ממרן שיש להורות שיסירו מנעליהם וישבו שעה מועטת. ואבאר קצת את מקורות הדברים, שהרי דברי החכמת אדם לא מבוארים כל צרכם, שמצד אחד משמע שחייב בדברים שבצנעה אבל מצד שני משמע שאינו נוהג אפילו דברים שבצנעה שהרי דימה זאת ליו"ט עצמו, וגם אם הלשון לדמותו ליו"ט אינו מדוקדק, בהכרח שכן הוא, שהרי כתב שמותר בהכל וזה כולל להתיר רחיצה בחמין מחצות ואילך [כמבואר בס"ק ד' שם שבערב יו"ט מותר ברחיצה בחמין גם כשהיו"ט הפסיק את השבעה משום כבוד יו"ט], ובהכרח שמחצות ואילך אין שום דבר נוהג, ונראה שכוונתו שדי בכך שנמנע מלהסתפר ע"י גוי, וכן נראה שהבין השבט הלוי בדעתו וכן נקט לדינא, שאינו נוהג כלל וכלל. אבל מה שהמליץ בעדו שבט הלוי ע"פ מ"ש בהלכות אבלות להגראז"מ שאפילו לא נהג במזיד עולה לו יום אחד, נלע"ד תימה, שלכאורה מיירי התם בנקבר ביו"ט ראשון והנדון הוא אם עלה לו יו"ט שני, והעתיק דין זה משו"ת פני" כתי"י בלי לבאר טעמו, ולכאורה הטעם הוא מכיון שלדעת הרמב"ם אין אבלות ביו"ט, והרי אין זה יום הקבורה שנוכל לומר שחלה עליו אנינות דאורייתא שתדחה יו"ט אפילו לדעת הרמב"ם, ולכן יש מקום לומר שיכול למנות אפילו אם במזיד לא נהג אבלות, אבל כשלא נהג כלל וכלל הרי הלכה פשוטה היא בשו"ע [וכן פסק החכמת אדם] שכל שלא נהג אבלות כלל, אי אפשר בשום אופן לפטרו מאבלות, ואיך אפשר להשוות את זה לאופן שינהוג אבלות אח"כ. ומה שדימה השבט הלוי המקרה הזה ליו"ט שני שאינו צריך לנהוג אבלות כלל ועולה לו, לא הבנתי הדמיון, שהרי אע"פ שעולה לו, אם לא נהג אבלות אין הרגל מבטלו, עיין ט"ז סיי שצי"ט ס"ק ו' שנדחק לבאר לפ"ז הא דשמיני עצרת אינו מבטל את השלושים לדעת הרמב"ם אע"פ שנוהג מקצת אבלות וגם עולה לו, רק כיון שלא נהג דברים מסויימים [ובאמת דברי ה"ט תמוהים כי לא מובן כל כך החילוק כיון שעכ"פ נהג שלושים, אלא מסתבר יותר כדברי הרא"ש שאין נוהג שום ניהוגי אבלות ביו"ט, וכמו שנקט שם בקיצור שו"ע בלחם הפנים סיי ר"כ]. ולדינא, כיון שאם לא ישב כלל, אז הרי לדעת הקיצור שו"ע הוי כהזיד וחייב לשבת שבעה לאחר הרגל, ולדעת הרמ"א יש מקום לומר שבכל מקרה כיון שאינו יכול לשבת חייב לשבת אחר החג, ורק החכ"א מחדש דין שיוצא ידי שבעה ע"י המניעה מלהסתפר, ולכן יש למעשה לנהוג אבלות שעה אחת, שיריד נעליים ואחרי זמן מועט ילבישם שוב, ונראה שאין איסור לשבת שעה אחת באבלות אפילו לדעת הרמ"א, ואחרי שישב שעה אחת בודאי נפטר לשבת אחרי יו"ט לדעת הקיצור שו"ע, וה"ה לדעת החכ"א גם בלי שישב שעה אחת, ואע"פ שיש מקום לומר שלרמ"א לא יצא בזה כלום, הרי ברור מיללו כל הפוסקים שאם ישב שעה אחת לפני פסח אז פסח מבטל את השבעה, ולא אישתמיט שום פוסק לומר דהיינו דוקא אם ישב שעה אחת לפני ערב פסח, ולכן נראה שגם אם חז"ל עקרו את האבלות בערב פסח אחר חצות, מ"מ במקרה שאם לא ישב כלל יצטרך לשבת אחר החג, מותר לו לשבת שעה אחת כדי שע"ז החג יבטל את האבלות, בפרט שכיון שלהרבה פוסקים יום א' דאורייתא דוחה יו"ט שני דרבנן, ה"נ לדעתם יום א' דאורייתא דוחה זמן שחיתת הפסח דרבנן, וא"כ ע"ז בודאי יצא ידי חובה. ועכ"פ מי שלא ישב כלום ונהג כמשמעות דברי החכ"א שמניעת התספורת עולה לו (אע"פ שאינה עולה בשמועה רחוקה), יש לו על מי לסמוך.

448 ששי"כ פרק ס"ד הערה קל"ה בשם הגרשז"א (וכן מצאתי במנחת שלמה למו"ק (כא)).

449 ביה"ל סיי תקמ"ח ס"ד ד"ה דהא הרגל, ועיין במקורות שהובאו שם, והמנהג להקל בזה.

450 ואם בגדיו מזהמים מזיעה יכול ללבוש בגדים נקיים אחרי שמתרחץ בערב שבת כדי שלא יתלכלך מבגדיו המלוכלכים, ואע"פ שלא פקע איסור לבישת המכובסים [ולא שייך כאן מה שכתבנו לעיל בסמוך שבערב יום טוב אחר תפילת מנחה יש להקל שבטל ממנו האבלות לגמרי וצירפנו את זה לטעם שמוותר ללבוש בגדים מכובסים, כיון שיו"ט הוא רק למחרת בלילה בודאי חייב בכל דיני האבלות, ורק הותר לו להתרחץ וכי להתכונן לחג], דכיון שהותר לו כדי שלא ייכנס ליו"ט מנוול, לא מסתבר שהותר לו להתרחץ לכבוד החג על מנת שמיד אחר כך יתלכלך שוב, אבל במקרה שיכול ללבוש בגדיו ולא להתלכלך אין לו ללבוש נקיים מכובסים כיון שזה עדיין באמצע השבעה.

451 סיי שצי"ט ס"א, אפילו להבא ממדינת הים וכו'.

452 עיין מה שהארכנו בזה לעיל בהערה.

453 סיי שצי"ט ס"א, אבל מה שנוהגים איסור לבישת מכובסים כל שלושים לא נהוג ברגל, כמו שלא נוהגים בשבת תוך שלושים.

454 כיון שזה רק מנהג לא נהגו מפני כבוד יו"ט.

455 עיין יו"ד סיי שצי"ט.

⁴⁵⁶ יו"ד סי' שצ"ג ס"ט.

⁴⁵⁷ יו"ד סי' שצ"ג ס"ג.

⁴⁵⁸ הרמ"א באו"ח (סי' תקמ"ח סעיף ח') כתב להמתין עד סמוך לחג, אבל הגר"א כתב שם שזה רק לדעת הסוברים שכשחל באמצע השבועה אסור עד הלילה [ושכוונת הרמ"א היא להעיר שכאן לכו"ע מותר מבעוד יום משא"כ בסמוך], וגם בביאור הלכה העתיק דברי הגר"א וכתב שהם דברים פשוטים. [וראית הגר"א מהגמרא היא ממה שחילקו בברייתא שביום ל' מותר בערב יו"ט, ושבהמשך הגמ' כתוב שמודה אבא שאול שבשבעה אסור עד הערב, וא"כ איך פירש הרי"ט שה"ה שמותר בערב יו"ט, הרי גם בלי מותר בערב יו"ט, ובהכרח לחלק דהתם מותר מהבוקר]. ותמהתי קצת שבשער הציון (סי' כ"ג) הסתפק האם יש לסמוך על המקילים, הא כיון שנוהגים להקל בערב יו"ט בהכרח דנקטינן להקל גם בזה, וכנראה כוונתו שכיון שמדינא קשה להקל די לנו במה שנהגו בפירוש. ודע שיש חולקים על כל זה וס"ל שהרמ"א החמיר בשניהם, וכ"כ השי"ך (סי' שצ"ט ס"ק י') שכוונת הרמ"א היא שלעולם אסור עד הערב, בין כשהיו"ט מבטל השבעה או השלושים [ולא הבנתי מה יענה על ראית הגר"א]. ובערוך השולחן (סי' שצ"ט ס"ו) כתב שכוונת הרמ"א היא רק להחמיר באופן שהשבעה הסתיימה בבוקר והשלושים יתבטל בערב מחמת היו"ט, עיי"ש בטעמו, ועיין מה שיישב בזה בטוב טעם כדרכו בקודש. ולכן כתבנו שלכתחילה יש להחמיר כדעת השי"ך, ולכל הפחות כדעת הערוך השולחן, אבל מדינא נראה שהמיקל כדעת הגר"א לא הפסיד.

⁴⁵⁹ מנחת שלמה קמא סוף סימן צ"א, וכמדומני שלא כדין השיג על הערוך השולחן שהחמיר עד סמוך לערב, שנראה לענ"ד פשוט שהערוך השולחן מודה שמותר הכביסה מיד ככלות השבעה, ואיירי התם לגבי תספורת [ורחיצה לדידן] שאסורה כל שלושים.

⁴⁶⁰ יו"ד סי' שצ"ט ס"ג בהג"ה.

⁴⁶¹ יו"ד סי' שצ"ג ס"ד.

⁴⁶² יו"ד סי' שצ"ג ס"ג.

⁴⁶³ או"ח סי' תקמ"ח ס"ח.

⁴⁶⁴ עיין אג"מ יו"ד ח"ד סי' ס"א אות י'.